

1981/82:145

Onsdagen den 12 maj fm.

Kl. 10.00

Förhandlingarna leddes till en början av andre vice talmannen.

1 § Anmälan om kompletteringsval till utskott

Anf. 1 ANDRE VICE TALMANNEN:

Centerpartiets partigrupp har som suppleant i lag- och utbildningsutskottet under Sven Johanssons ledighet anmält hans ersättare Kersti Johansson.

Andre vice talmannen förklarade vald till

suppleant i lagutskottet

Kersti Johansson (c)

suppleant i utbildningsutskottet

Kersti Johansson (c)

2 § Justerades protokollet för den 4 innevarande månad.

3 § Föredrogs och hänvisades

Proposition

1981/82:222 till konstitutionsutskottet

4 § Föredrogs och hänvisades

Proposition

1981/82:223 till skatteutskottet

Beträffande detta ärende hade regeringen föreslagit att riksdagen skulle besluta att motionstiden förkortades till tio dagar.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kammaren beslöt förkorta motionstiden till att utgå fredagen den 21 maj.

5 § Föredrogs och hänvisades

Motionerna

1981/82:2540 till skatteutskottet

1981/82:2541 och 2542 till socialförsäkringsutskottet

6 § Föredrogs men bordlades åter

Socialförsäkringsutskottets betänkande 1981/82:12

7 § Granskning av statsrådets tjänsteutövning m. m.

Föredrogs konstitutionsutskottets betänkande 1981/82:35 om granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning.

Anf. 2 ANDRE VICE TALMANNEN:

Dechargedebatten uppdelas liksom tidigare år i flera avsnitt. Varje avsnitt behandlas som ett självständigt ärende, och talarlistan för de olika avsnitten kan alltså utökas med ytterligare talare. Då alla under ett avsnitt anmälda talare haft ordet övergår kammaren omedelbart till att debattera nästa avsnitt. Voteringarna äger rum i ett sammanhang sedan samtliga avsnitt slutdebatterats.

Beträffande avsnittet Granskningsarbetets omfattning och inriktning, m. m., avsnitten 1-4 samt avsnitt 6 delvis, har ordet begärts av Hilding Johansson.

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

Anf. 3 HILDING JOHANSSON (s):

Herr talman! Vi har från socialdemokratins sida i ett särskilt yttrande fäst uppmärksamhet på att Sverige saknar ett fungerande nyvalsinstitut. Hade det funnits ett sådant skulle det ha tillämpats i fjol våras, när ministären Fälldin II tvangs avgå. Nu får vi arbeta på att få till stånd ett sådant nyvalsinstitut, som gör att man i dylika situationer kan gå till folket i val och låta det avgöra inriktningen av politiken och ministärbildningen. Det goda förde dock förra vårens ministärskris med sig att den gav impulser till att minska tiden mellan utlysandet av nyval och valtillfället.

Med den lösning ministärskrisen fick har Fälldinparlamentarismen kommit att leva vidare:

Regeringen Fälldin II avlöstes av regeringen Fälldin III. Med följde mycket av det som också tidigare kännetecknat denna Fälldinparlamentarism. Dit hör inre motsättningar, utdragen behandling av frågor, improvisationer i sista minuten och nonchalans gentemot riksdagen. Granskningsbetänkandet ger en rad exempel härpå.

Nästan varje vecka denna vår får vi också nya exempel. Nog är det en

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

Nästan varje vecka denna vår får vi också nya exempel. Nog är det en konstig parlamentarisk ordning att företrädarna för ett av de två regeringspartierna i trafikutskottet har reservationer, som betyder en avvikelse från regeringens linje, som fått sin partipolitiska markering av att propositionen är undertecknad av statsministern och kontrasignerad av kommunikationsministern från samma parti som reservanterna. Nog är det märkligt att en regering är så oenig att den inte kan lägga fram förslag i en fråga, utan lämnar över initiativet till riksdagen. Nog är det ännu märkvärdigare att ett statsråd stiger upp och förklarar att han inte kommer att verkställa riksdagens beslut såvitt man inte bifaller propositionen, men ändå förklarar sig vilja sitta kvar. Vi har tidigare kritiserat denna form av parlamentarism, och vi fortsätter att göra det.

Eftersom det är sista gången som jag deltar i konstitutionsutskottets dechargearbete och har många års arbete inom utskottet bakom mig, kan det väl, herr talman, vara tillåtet att förmedla några iakttagelser.

Dechargegranskningen kan te sig som ett sisyfusarbete. Man vältrar stenen framför sig, men den rullar mycket lätt tillbaka. Vi anmärker årligen på att propositionerna avlämnas sent och hopar sig vissa perioder. Vi slår ned på att författningar kommer ut för sent, t. o. m. efter den tidpunkt från vilken de gäller. Men det fortsätter att vara på detta sätt. Då och då registrerar vi en förbättring, och vi är inte sena att uttrycka vår glädje över detta. I år kan vi exempelvis konstatera en viss förbättring när det gäller avgivandet av propositioner under 1981. Men när utskottet skall granska propositionsavlämnandet under våren 1982, lär det bli mycket kritik. En sådan väldig anhopning av propositioner kring sista datum är oförsvarlig.

Trots att sådana iakttagelser kan föda en viss pessimism, vågar jag hävda att granskningen har en effekt. Framför allt verkar den förebyggande. Det finns viktiga områden inom svenskt statsliv som kontrolleras endast av konstitutionsutskottet. Handläggarna vet att deras arbete kommer att granskas av utskottet. Jag är rädd för att författningsutgivningen, utan denna granskning, skulle lida av ännu större brister än nu och att man över huvud taget skulle vara mindre uppmärksam på formerna i förvaltningen. De förebyggande insatserna ligger också i att man kritiserar vad utskottet anser vara dålig administrativ praxis. Vi har under årens lopp fört fram mycken kritik av detta slag, och kritiken har många gånger lett till förändringar i handläggningen.

Ibland är det endast partier i opposition som svarar för kritiken, som avvisas av utskottets majoritet och även av riksdagsmajoriteten. Ändå har en sådan minoritetskritik en förebyggande effekt. Regeringen vet att dess fögderi belyses av oppositionen även från de utgångspunkter som är konstitutionsutskottets, nämligen statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning. Också denna minoritetskritik är en del av riksdagens kontrollmakt.

För min del har jag alltid betraktat konstitutionsutskottets granskningsarbete som framåtsyftande. Det skall syfta till att förbättra styrelsekapaciteten. I parlamentarismen, med dess samspel mellan riksdag och regering, ingår

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

som något väsentligt att regeringen skall vara kapabel att styra på grundval av ett förtroende från riksdagens sida. Därför skall regeringen förankra sin politik i riksdagen, inte söka undvika riksdagen. Därför skall regeringen följa riksdagens beslut, inte omtolka dem efter sina syften och politiska föreställningar, skjuta dem ifrån sig eller rent av köra över dem. Därför skall regeringen ha initiativkraft och vara kapabel att föra en konsekvent politik. Därför måste en regering präglas av enhet och sammanhållning. Kritiken i årets granskningsbetänkande tar sikte på att öka regeringens kapacitet att regera utifrån dessa allmänna grundsatser. Som exempel kan jag nämna ubåtsaffären, fastighetsaffären Bastionen, felaktigheterna i tulltaxan, Data-saabaffären, Kotmaleprojektet och beslutet om kommunindelning.

Herr talman! Med detta yrkar jag bifall till de socialdemokratiska reservationerna till utskottets betänkande och ansluter mig till vad utskottet anfört på de punkter där det inte föreligger några sådana reservationer.

Anf. 4 ANDERS BJÖRCK (m):

Herr talman! Den inledande omgång som föregår debatten om de enskilda ärendena har de senaste åren handlat om den sittande regeringens förmåga eller oförmåga i ett mera allmänt avseende. Det här brukar ha en mycket lös anknytning till konstitutionella spörsmål. En förväxling med den allmänpolitiska debatten har sålunda inte varit alltför ovanlig.

På många punkter i år är liksom tidigare utskottet enigt. Det innebär inte att de påpekanden som görs i enighetens form på något sätt är ointressanta. Tvärtom, där görs påpekanden som borde föranleda olika åtgärder.

Först har utskottet behandlat regeringsskiftet 1981. Utskottets befattning med detta ärende är rimligen att granska om skiftet har skett i konstitutionellt riktiga former. Någon anmärkning mot det sätt varpå skiftet skett har inte framställts. Därför anser jag inte heller att det finns någon anledning att nu ta upp en mera allmänpolitisk debatt på den punkten.

Däremot kan jag inte underlåta att kommentera vad Hilding Johansson sade i sitt anförande, när han talade om att regeringen måste ha riksdagens förtroende, att det måste vara självklart att regeringen skall förankra sin politik hos riksdagen. Hilding Johansson ville därmed anföra en viss kritik mot den minoritetsparlamentarism som vi har i dag.

Det var andra tongångar, herr talman, på den tiden vi hade en lotteririksdag i det här landet, när socialdemokraterna inte hade någon majoritet i kammaren – inte ens med en enda röst. I den dechargede-batt som vi hade 1975 försökte Hilding Johansson med all kraft försvara lotteriparlamentarismen, som sannerligen inte innebar att regeringen hade någon särskild förankring bland riksdagens ledamöter. Han sade ordagrant:

”Det vore en underlig form av parlamentarism om en regering skriver sina propositioner utifrån oppositionens ståndpunkter. För mig är det en helt främmande form av parlamentarism att ett parti sitter i regering och andra partier i opposition bestämmer dess politik.”

Vi kanske skall ha det i huvudet, när vi erinrar oss den debatt som vi hade

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

om regeringens vägran för ett tag sedan att lägga fram en proposition när det gällde den s. k. lövslybekämpningen.

Vad beträffar riksdagens beslut sade Hilding Johansson 1975:

”Vi har anledning att kräva respekt för riksdagens beslut. Men kraven får inte drivas dithän att en regering inte kan fullgöra sina grundlagsenliga uppgifter.”

Samma år sade Hilding Johansson vidare:

”Får inte ett statsråd tänka självständigt? Får han inte utöva den rätt som konstitutionen ger åt regeringen, nämligen att ta initiativ? Det är inte i strid mot grundlagen att regeringen lägger fram propositioner som den bygger på egna ståndpunkter. Däremot tycker jag att det skulle strida kraftigt mot all god parlamentarism om en regering lägger fram ståndpunkter som den själv inte godtar men har uttrönt stämmer med de synpunkter oppositionen har.”

Jag skulle kunna fortsätta, herr talman, att citera den parlamentariska filosofi som Hilding Johansson och socialdemokraterna utvecklade under lotteririksdagens tid som på en rad punkter – ett studium av protokollen ger belägg för detta – skiljer sig från den filosofi som Hilding Johansson har utvecklat under senare år och som vi såg vissa antydningar till i hans inledande anförande.

Vad beträffar den andra punkten i utskottets betänkande, nämligen remisser till lagrådet, är det faktiskt anmärkningsvärt att fem lagförslag som tillhör det område inom vilket lagrådsgranskning skall ske inte har lagrådsgranskats och saknar motivering varför så inte har skett. Samma sak uppmärksammade konstitutionsutskottet förra året. Lagen är emellertid mycket klar på den här punkten. Motivering till att granskning inte har skett måste ges.

Nu kan det sägas att det här rör sig om betydelselösa ärenden eller förändringar, t. ex. förlängning av en lags giltighet, men det hjälps inte. Ibland kan det faktiskt råda delade meningar om vad som är betydelselöst eller inte. Det är att hoppas att departementens rättsavdelningar i fortsättningen är litet mer observanta i fråga om att följa de bestämmelser om lagrådsgranskning som gäller fr. o. m. den 1 januari 1980.

Propositionsavlämnandet till riksdagen – den tredje punkten i betänkandet – hör till utskottets allra käraste ämnen. Varje år konstaterar utskottet att det står illa till. Någon förbättring brukar inte ske till påföljande år, och uttalandet upprepas. Nu tror jag att det finns bara en möjlighet att få regeringar – oavsett partikulör – att skärpa sig, och det är att riksdagen helt enkelt skjuter på behandlingen av för sent avlämnade propositioner. Om detta tillämpas konsekvent, kommer säkert också en annan tingens ordning att inställa sig.

Något hopp, herr talman, om att riksdagen skulle ta krafttag här har jag faktiskt inte. Vördnaden för överheten är djupt rotad också i Sveriges riksdag. Det är visserligen bra att år efter år, decennium efter decennium klaga och kräva bättring. Men eftersom det rör sig om mycket marginella förbättringar det ena året, som äts upp av försämringar det andra året, finns

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

det anledning att se dystert på framtiden. I sanningens namn skall dock noteras, vilket utskottet också gör, att vissa förbättringar har skett under de två senaste åren. Det finns anledning att notera detta som positivt, även om läget fortfarande är djupt otillfredsställande.

När det gäller granskningen av utgivandet av Svensk författningssamling måste man konstatera att det inte är bra att den tid som löper mellan det att författningen utkommer av trycket och den tidpunkt då den skall träda i kraft i många fall är mycket kort. Det är inte tillfredsställande att av 1 374 författningar som kom ut i SFS under 1981 inte mindre än 426 kom senare än två veckor före ikraftträdandet. Att man i några fall också har glömt att tala om när en författning trätt i kraft är verkligen illa.

Herr talman! Även om jag för en stund sedan inte instämde i Hilding Johanssons allmänna parlamentariska filosofi, vill jag dock göra det när det gäller vad han sade om granskningsarbetets vikt. Vid den noggranna granskning som utskottet gör varje år av statsrådets ämbetsutövning och regeringsärendenas handläggning påträffas förhållanden, i stort och i smått, som bör komma till riksdagens och allmänhetens kännedom. Det är ett slags revision som utskottet genomför för riksdagens räkning, och den är viktig. Massmedias uppmärksamhet koncentreras emellertid på ett litet antal kontroversiella frågor, som kan ha varierande konstitutionell betydelse. Ofta är det pikanterierna som får den största uppmärksamheten.

Detta kan leda till att såväl kammarens ledamöter som allmänheten får intrycket att granskningen är ytlig och koncentrerad till några mer eller mindre viktiga händelser, ja; kanske ibland pseudohändelser. Någon drar kanske slutsatsen att dechargen helt enkelt är onödig. Detta är enligt min mening en felaktig slutsats. Granskningen är viktig, och det finns ingen ersättning för den. Därmed inte sagt att den alltid sker på ett i alla avseenden tillfredsställande sätt. Men det är viktigt att regeringsledamöterna vet att utskottets årliga granskning kan leda till att uppmärksamheten – inte minst från massmedia – riktas på deras handlande och att det som göms i snö kommer upp i tö.

Svenska Dagbladet skrev för några veckor sedan att KU:s kvarnar mal långsamt, men de mal. Det är en träffande beskrivning. Utskottets uppgift är inte att kasta sig över olika händelser omedelbart. Det kan ibland vara bra med några månaders perspektiv för att man skall kunna få en bra överblick och få fram facit. Att granska med facit i handen är en fördel, och det har vi försökt ta hänsyn till när det har gällt att formulera kritiken. Det är emellertid knappast möjligt för oss – låt oss erkänna det – att helt frigöra oss från att egna politiska värderingar slår igenom, såsom vi människor nu en gång är beskaffade.

För oss moderata ledamöter i utskottet har det emellertid varit en strävan att göra en så saklig granskning som möjligt. Vi har under senare år inte underlåtit att göra påpekanden mot de regeringar som vi har stött parlamentariskt och mot statsråd som har tillhört det egna partiet. Detta får man inte tveka att göra, om granskningen skall tjäna sitt syfte.

Anf. 5 BERTIL FISKE SJÖ (c):

Herr talman! Eftersom Hilding Johansson nyss sagt att det är sista gången han deltar i en granskningsdebatt, vill jag gärna passa på tillfället att tacka honom för bestående insatser i svenskt författningssliv och för många intressanta debatter här i kammaren. För mig personligen har dessa debatter varit såväl en utmanande anspänning som en inspirerande stimulans.

Herr talman! Man får ibland från utomstående men även här i kammaren frågan vad konstitutionsutskottets granskning av regeringen har för syfte och vad den fyller för ändamål. Hilding Johansson och Anders Björck var ju också inne på detta tema. Jag har nu under ett tiotal år haft möjligheten och – vill jag gärna säga – nöjet att delta i detta granskningsarbete. Jag har också vid ett flertal tillfällen i kammaren uttryckt principiella synpunkter på granskningsarbetet. Jag skall nu ta tillfället i akt och göra några allmänna reflexioner i år också, utan att upprepa, hoppas jag, vad jag tidigare sagt – kanske tvärtom i någon mån modifiera detta.

Efter att ha studerat rätt långt tillbaka i akterna vågar jag påstå att det egentligen alltid rått delade meningar om granskningens funktion. Och det har ju funnits tid för delade meningar – granskningen har gamla anor. Uppmärksamheten kring granskningsarbetet och dess resultat har också gått i vågor. Då och då har utskottet behandlat frågor som satt sinnena i uppror, men långa tider däremellan har det allmänna intresset varit svagt. Hur är det nu efter de senaste reformerna av gällande bestämmelser 1971, reformer som f. ö. förberetts tidigare och genom en viss försöksverksamhet prövats några år i slutet på 1960-talet? Helt allmänt kan man konstatera att granskningsarbetet vuxit starkt i omfång. Medan det i början av 1970-talet var ett litet antal ärenden som behandlades under granskningen har ärendena under årens lopp växt i antal och också i omfång. I år är visserligen betänkandet ett tiotal sidor mindre än förra året, men det har med sina 434 sidor alltför en imponerande volym. Jag kan å alla inblandades vägnar intyga att det ligger ett betydande arbete och många sammanträden bakom detta digra verk.

Det i volym mätbara omfånget har således undan för undan ökat. Men det gäller också det innehållsliga omfånget. Granskningen spänner över ett mycket stort antal frågor och över vida sakpolitiska fält.

Hur skall då denna påtagliga utvidgning jämfört med gamla dagar förklaras? Om man håller sig till de regeländringar som gjordes 1971 och de motiveringar som gavs för dessa regeländringar, borde man snarast ha kunnat vänta sig en motsatt utveckling, i varje fall inte någon expansion. Det uttalade syftet med regeländringen var nämligen att utskottet skulle avlyftas den s. k. politiska granskningen av regeringens sätt att handha sina uppgifter. Denna granskning skulle i stället klaras av utskotten i samband med behandlingen av sakfrågorna och genom ett vitaliserat fråge- och interpellationsinstitut. Och när de politiska ansvarsfrågorna sattes på sin spets skulle riksdagen använda sig av det nyinrättade misstroendeförklaringsinstitutet, dvs. riksdagen skulle efter vederbörliga krav från en tiondel av kammarens ledamöter rösta om huruvida regeringen eller ett enskilt statsråd skött sig på ett acceptabelt sätt eller ej.

Nr 145

**Onsdagen den
12 maj 1982**

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

Hur har då detta reformpaket vad gäller riksdagens granskning realiserats? Ja, fråge- och interpellationsinstitutet har förvisso vitaliserats i den meningen att vi ständigt har ett stort antal fråge- och interpellationsdebatter. De olika utskotten har utan tvivel genom omläggningen enligt den s. k. sakområdesprincipen ett betydligt bättre och mera långsiktigt grepp om sina områden än tidigare, inkl. statsrådets sätt att hantera sina ämbeten.

Misstroendeförklaringsinstitutet har däremot mera kommit i skymundan. Visserligen har oppositionen under senare år ideligen hotat med misstroendeförklaringar, och det har förts debatt därom i media, men försök få till stånd missförtroendeförklaring i kammaren har gjorts endast en gång, nämligen hösten 1980. Försöket misslyckades. Det är mycket som talar för att misstroendeförklaringsinstitutet inte kommer att användas särskilt mycket. En misslyckad misstroendeförklaring blir ju en omvänd förtroendeförklaring för regeringen, och det är ju inte precis detta som de missnöjda avser. Samtidigt vill jag säga att jag tycker att reglerna för misstroendeförklaring är bra. De innebär i realiteten att det inte går att störta en regering, om det inte i riksdagen finns förutsättningar för att det kan bildas en ny.

Att misstroendevägen i så hög utsträckning är stängd har dock kanske bidragit till en viss frustrering hos oppositionen i riksdagen. Man söker andra vägar för att vädra sitt missnöje med den regering som man inte kan få väck.

Detta kan vara en förklaring till att konstitutionsutskottets granskning tvärt emot ursprungliga intentioner fått en alltmer politisk karaktär. En annan förklaring kan vara den ökade bevakningen från massmedia. Denna frestar onekligen till att man hugger till på ett sådant sätt att det skall ge ordentlig uppmärksamhet i media. Särskilt oppositionen aktualiserar således i granskningsarbetet frågor över ett brett register, frågor som i flertalet fall i andra sammanhang varit föremål för debatt och beslut i riksdagen. Konstitutionsutskottets granskning ger ett slags extra legal karaktär åt det kritiska politiska tyckandet; man kan ge ny dramatik åt frågor där dramatiken måhända sedan länge svalnat i det allmänna medvetandet. Granskningen blir ett fördröjt dakapo.

En annan förklaring till den här icke avsedda utvecklingen kan vara att författningsbestämmelserna som reglerar granskningen är rätt allmänt hållna. Även om den uttryckliga avsikten när bestämmelserna formulerades inte var denna, ger bestämmelserna, som det står, ett vad granskningens inriktning beträffar betydande expansionsutrymme.

Jag minns vad det gäller detta expansionsutrymme hur utskottets dåvarande ordförande, Hilding Johansson, när socialdemokraterna var i regeringsställning ihärdigt förmanade mig och andra att inte överträda gränsen till det politiska tyckandet. Han uppställde t. o. m. ett antal distinkta punkter där han redovisade vilka faror som hotade om inte rågången hölls. Jag refererade till dessa punkter i förra årets inledningsrunda, och jag skall inte plåga Hilding Johansson med att upprepa dem ännu en gång. Vad man kan konstatera är att socialdemokraterna i opposition också i år ihärdigt utnyttjat det expansionsutrymme som bestämmelserna om granskningen

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

ger. I fråga efter fråga tar socialdemokraterna upp ärenden som tidigare – ibland vid upprepade tillfällen – ventilerats i riksdagen och där slutsatserna närmast är av rent politisk karaktär. Nu faller även moderaterna i ett par fall in i denna trall. Syftet är att försöka sparka regeringen på smalbenen under så stor uppmärksamhet som möjligt, även i fall där man inte på något sätt kunnat leda i bevis att regeringen syndat vare sig mot gällande bestämmelser, riksdagens beslut eller etablerad praxis, vilket är det som utskottet enligt 1971 års intentioner egentligen skall bevaka.

Jag har i tidigare debatter sagt att jag personligen är rätt tolerant därvidlag. Om inte annat så är det alltid trevligt att debattera i kammaren med utskottets ärade ledamöter. Men jag tycker nog att det borde höra till att man öppet erkänner att man är ute i politiska syften. Jag skall inte här närmare gå in på ärendelistan för dagens fortsatta övningar – vi kommer ju så småningom in på ärendena. Men jag kan ju som ett illustrerande exempel nämna ubåtsaffären. Den sköttes alltför bra och för framgångsrikt av regeringen för att den skall lämna den samlade oppositionen i ro. Att den sköttes bra vet alla, och det visar till yttermera visso vad utskottet gått igenom. Oppositionen har heller inte kunnat finna att regeringen under detta hektiska men framgångsrika arbete begick några konstitutionella eller formella fel. Allt gick som smort och i enlighet med gällande regler. Men den samlade oppositionen är ändå inte nöjd. Man har valt att göra några politiska markeringar, som man tror skall väcka uppmärksamhet. Det må man ju göra, men det är enligt min mening fel att dölja syftet.

Jag har gjort en utvikning från den mer principiella tråd som jag tidigare nystat i. För att återvända dit vill jag ställa en introvert fråga: Om det nu är så att konstitutionsutskottets granskning fått så påtagliga politiska övertoner, fyller den då någon meningsfull funktion vid sidan av all annan granskning som riksdagen kontinuerligt utövar?

Svaret behöver i och för sig inte vara givet. Man kan säga att det här är fråga om ett slags dubbling, och utskottets granskning skulle således kunna slopas. Men trots den kritik som kan riktas mot granskningen och alla dess övertoner är min slutsats efter de här årens erfarenheter, att granskningen är värdefull. Att vi inte kommer på några allvarliga felaktigheter i regeringens handläggning av ärendena kan ju vara litet nedstämmande för granskarna, men det är naturligtvis i grunden positivt. Det visar i denna del vilket okorrumpert politiskt system vi har, i motsats till vad många tycks tro.

Jag vill gärna instämma i påpekandena som Hilding Johansson och Anders Björck gör, när de säger att granskningen har en betydande preventiv funktion. Det är alldeles givet, att om man i kanslihuset skulle frestas att gå genvägar genom gällande regler, så vet man att detta kan malas fram genom utskottets granskning. Vi gör ju också påpekanden, som föregångarna i talarstolen var inne på, av substantiell rättslig natur. Det gör vi också i årets betänkande. Och vi vet att man i kanslihuset är lyhörd för utskottets synpunkter när de är sakligt väl grundade.

Vidare ger utskottets granskning i många frågor en fin och sammanhållen

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

dokumentation, som lägger saker och ting till rätta för ledamöter, media och allmänhet.

Till saken hör att utskottet eftersträvar enighet i själva beskrivningen av sakfrågorna. Fakta skall man helst inte behöva strida om. Där ledamöterna kan skilja sig är i värderingen av regeringens agerande. Men inte sällan är utskottet ense även där, vilket för fullständighetens skull bör tilläggas.

Då kan man ställa frågan – och den får man ofta: Vad är effekten av ett kritiskt majoritetsuttalande från utskottet? Den frågan tror jag inte att man entydigt kan svara på. I massmedia har man uppfunnit någonting som man kallar prickning. Innebörden av detta ord är jag inte helt klar över. Troligen menar man varje form av kritiskt uttalande från utskottet mot regeringen eller ett enskilt statsråd. I så fall är det många prickningar som har utdelats genom årens lopp. Jag vet inte något betänkande under den tid jag har suttit i utskottet där vi inte haft någon form av kritiska uttalanden, ofta formulerade i största enighet.

Vad utskottet påpekar och riksdagen ställer sig bakom skall naturligtvis regeringen ta ad notam. Men det innebär inte att riksdagen med anledning av utskottets betänkande vare sig avsätter eller inkompetensförklarar granskade statsråd. Formellt beslutar riksdagen att med gillande av det ena eller andra uttalandet lägga utskottets betänkande till handlingarna. Om riksdagen skulle godta mycket grava anmärkningar mot regeringen eller vederbörande statsråd, är det de kritiserades sak att värdera följderna. Om riksdagen skulle mena att anmärkningarna är så allvarliga att vederbörande statsråd bör avgå, kan riksdagen driva igenom en sådan avgång genom att i särskild ordning anta en misstroendeförklaring – men inte på något annat sätt. Det är således i högsta grad fråga om en politisk akt, för vilken det finns särskilda regler i författningen.

Jag hade, herr talman, tänkt att något kommentera Hilding Johanssons utläggningar om parlamentarismens sätt att fungera, men jag ser att den av mig angivna talartiden redan är ute, och för den skull skall jag avstå från det den här gången. Vi hade ju en mycket ingående diskussion i de här frågorna vid förra årets granskningsdebatt, och jag ber den intresserade åhöraren eller läsaren att gå tillbaka till förra årets meningsutbyte. Jag har läst igenom vad jag då sade, och jag står för de omdömen som jag då fällde.

Jag ber, herr talman, att så här inledningsvis få yrka bifall till de reservationer där jag finns med och i övrigt till vad utskottet anfört.

Anf. 6 DANIEL TARSCHYS (fp):

Herr talman! Det är som vanligt ett stort nöje att lyssna till Hilding Johanssons årliga anförande om parlamentarismens förfall. Det är ett av dessa inslag i riksdagsarbetet som ger en känsla av fasthet och kontinuitet, ett slags rituell tradition som återkommer den ena våren efter den andra.

För Hilding Johansson framstår det som förekom år 1976 som något av ett syndafall för svensk parlamentarism. Innan dess rådde endräkt och paradisk ordning i rikets styrelse, men de senaste sex åren har det bara varit splittring och elände. Ju längre man lyssnar på denna klagosång, desto mer

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

uppenbart blir det att Hilding Johansson i själva verket ångrar att han som grundlagsfader inte såg till att det i regeringsformen står inskrivet att Sverige alltid skall ha en socialdemokratisk regering – allt annat är ju exempel på försumpning och förfall. Den sanna parlamentarismen, enligt den här världsbilden, är det socialdemokratiska enpartiregementet, och inget annat.

Vad är det då för skillnad mellan enpartiregeringen och koalitionen? Är det att enpartiregeringen är enig, medan det i koalitionen ibland ges uttryck för olika uppfattningar? Nej, så är det ju faktiskt inte. I varje regering – också i socialdemokratiska enpartiregeringar – finns det spänningar och meningsskiljaktigheter. De kan döljas bakom en fasad av tillkämpad enighet, eller genom att t. ex. finansministern är så stark att han sätter sig på de övriga statsråden, men de finns där. Vad vi varit med om de senaste sex åren är att öppenheten kring kanslihuset har ökat, att insynen har varit bättre och att vi genom pressen och på annat sätt ofta fått information om de diskussioner som förts inom regeringskansliet. Precis samma slags öppenhet finns i de flesta andra länder, och Hilding Johansson vet naturligtvis lika bra som jag att om man läser den engelska, amerikanska eller västtyska pressen får man klart för sig att det även i dessa regeringar finns många meningsskiljaktigheter. Jag nämnde England speciellt, eftersom det landet ju ofta beskrivs som en förebild för oss vad gäller parlamentarismen. Där liksom i alla andra länder har fiktionen om att regeringen är en monolitisk enhet med tiden luckrats upp. Man kan utan överdrift konstatera att åsiktsskillnaderna inom de senaste engelska regeringarna – inte minst labouregeringarna – har varit långt större än i någon av de senaste svenska regeringarna. Det ligger i demokratins väsen att åsikter bryts mot varandra, och ingen är egentligen betjänt av att det tisslas och tasslas för mycket om sådana meningsmötsättningar.

Jag tror därför att det är ett orealistiskt och ett utdöende ideal som Hilding Johansson hyllar – idén om en regering som döljer sina diskussioner bakom en fasad av enighet. För min del är jag alldeles övertygad om att de regeringar vi kommer att få under 1980-talet kommer att präglas av åsiktsbrytningar och kompromisser precis som de regeringar vi hade under 1960-talet och 1970-talet. Och det gäller även om det socialdemokratiska enpartiregementet skulle återupprättas. Med alla de löften som ert parti har utfärdat och med alla de orealistiska och motsägelsefyllda förväntningar som ni har underblåst finns det inga som helst utsikter för socialdemokraterna att föra en fast och rak och enhetlig politik. Intressegrupperna kommer att rycka i alla tåtar för att påminna om just sina löften. Om någonsin en regering kommer att vara i kravmaskinernas våld, så är det den regering som ni hoppas bilda efter höstens val.

Låt mig nu lämna parlamentarismen och säga något om årets dechargegranskning. Den bekräftar, tycker jag, den iakttagelse vi länge har gjort att det för granskningen av regeringen behövs bättre former än de som f. n. finns. Därför är det glädjande att partierna i KU har öppnat en dörr på glänt för att den förestående översynen av JO-ämbetet skall kunna breddas till en

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

prövning av hela riksdagens kontrollmakt. Jag tror att en sådan bredare översyn är starkt befogad, för riksdagen behöver faktiskt bättre instrument att granska den verkställande makten. Och det gäller då inte bara regeringen utan också hela den stora förvaltning som vi nominellt ansvarar för, men egentligen inte har så effektiva medel att styra och kontrollera.

Ett originellt drag i årets betänkande är att de socialdemokratiska reservationerna i stor utsträckning riktar sig mot ståndpunkter som socialdemokraterna själva ställt sig bakom. Det har i många stycken blivit en granskning av riksdagen och inte en granskning av regeringen. Vi har flera exempel på att regeringen har lagt fram propositioner som vederbörande utskott har granskat och tillstyrkt och som riksdagen sedan har bifallit i stor enighet. Så ett halvår eller ett år senare ångrar sig socialdemokraterna och tror då att KU är något slags sista klagomur, där man kan överpröva den granskning som riksdagen redan har utfört. Det gäller t. ex. Kotmale, det gäller avvecklingen av länsläkarorganisationen och det gäller Akademiska sjukhuset. I samtliga dessa fall, som vi senare skall gå in på, frånfaller socialdemokraterna i KU nu tidigare intagna ståndpunkter och kommer med en kritik som i stor utsträckning drabbar deras egna partivänner i resp. fackutskott.

För några år sedan beskrev Hilding Johansson några typiska faror som lurade i dechargegranskningen. Den första faran var att man drog generella slutsatser av enskilda fall. Den andra faran var att man blev efterklok – med bättre information i sin hand – och den tredje var att man trampade in på andra utskotts områden. Den fjärde risken – fortfarande enligt Hilding Johansson – var att konstitutionsutskottets granskning kunde få litet av hackspettspolitik över sig.

Om man går igenom de socialdemokratiska ställningstagandena i årets betänkande, tycker jag att det framstår klart att Hilding Johansson inte bara är en skarpsynt iakttagare av dessa frestelser utan också har en påtaglig förmåga att falla för dem. Den frestelse man kanske mest fallit för är efterklokheten. Men man har lyft upp efterklokheten till en högre nivå, så att säga. Man är inte bara klokare än regeringen har varit, utan man försöker också vara klokare än vad riksdagen har varit, än vad partivännerna i fackutskotten har varit – och i många fall klokare än man själv har varit vid tidigare voteringar i riksdagen. I många fall är det nämligen så att kamraterna i KU på den socialdemokratiska kanten nu kritiserar regeringen för förslag som de tidigare här i kammaren varit med om att rösta fram.

Herr talman! Hilding Johansson lämnar riksdagen i år, och jag vill gärna förena mig med Bertil Fiskesjös hyllning till Hilding Johansson. Han har varit en inspirerande företrädare för socialdemokraterna i KU. Många debatter som vi haft har varit rika, intressanta och vederkvikande, och jag har lärt mig mycket av Hilding Johansson. När jag läser igenom protokollen från gamla debatter där han deltagit, får jag bilden av en politiker som har tänkt mycket kring konstitutionella frågor och som har ett djupt engagemang för den svenska demokratin. Jag vill tacka Hilding Johansson för de sex år som

jag har varit i KU under hans vice ordförandeskap.

Jag yrkar bifall till de reservationer där mitt namn återfinns.

Anf. 7 NILS BERNDTSON (vpk):

Herr talman! Enligt regeringsformen åligger det konstitutionsutskottet att granska statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning. Detta konstaterande inleder i år, som så många gånger förut, KU:s granskningsbetänkande. Frågan är dock om det inte snart är dags att fundera över hur granskningen av regeringen bäst skall ske. Är det självklart att nuvarande former är de bästa? Hur mycket skall granskningen vara av formell natur, och hur mycket skall den vara politisk?

Det är naturligtvis inte bra om granskningsarbetet alltför mycket präglas av en uppdelning för och emot den sittande regeringen, så att sakgranskningen trängs undan. Tendenser därtill har funnits både före och efter maktväxlingen i kanslihuset 1976. Man bör söka former för hur granskningen bäst skall genomföras.

Det är också viktigt att inte granskningsarbetet blir en rutinsak. Visst kan det vara på sin plats att undersöka utgivningen av Svensk författningssamling och även påtala när det brustit därvidlag. Visst kan det vara motiverat att granska hur frågan om remisser till lagrådet fullföljs. Visst är det motiverat att granska propositionsavlämnandet, denna trogna följeslagare i granskningsbetänkandena år från år. Här kan man säga att regeringarna växlar men de otillfredsställande förhållandena består. Det får naturligtvis inte bli så, att granskningsarbetet domineras av sådana frågor på bekostnad av en välbehövlig granskning av statsrådets tjänsteutövning i komplicerade frågor.

De sedan 1976 något oftare förekommande regeringsskiftena har tillfört granskningsbetänkandena nytt stoff. Gick det rätt till vid regeringsskiftet 1981? Utskottet anser tydligen det, om man bortser från det socialdemokratiska särskilda yttrandet om valsystemets verkningar.

Man kan helt och fullt instämma i att den bästa lösningen hade varit ett nyval. Det krävde vi också från vpk. Om de hinder som ansågs råda kan sägas att det mycket väl hade varit möjligt att genomföra nyval. Möjligheterna bör också öka i framtiden när man nu kommit fram till att det går att förkorta tiden mellan utlysande av nyval och valdagen.

Socialdemokraterna antyder att de fasta valperioderna varit ett hinder. Den frågan får vi anledning att återkomma till i ett större sammanhang, där valsystemet prövas. Den har dock knappast varit avgörande vid de tillfällen då regeringskriserna aktualiserat nyval. Politiska bedömningar torde ha fällt avgörandena.

Ytterligare en fundering anmäler sig när man tar del av konstitutionsutskottets granskningsbetänkande. Vad är det som avgör vilka frågor som blir föremål för granskning? Är det frågor som diskuterats i massmedia? Ofta är det nog så, och det är naturligtvis på intet sätt fel att utskottet går vidare och granskar sådana frågor. Tvärtom. Men i övrigt då, vad kommer upp till granskning? Givetvis får man förutsätta att utskottets ledamöter vaksamt

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

följer vad som sker, men granskningen av regeringen är långt ifrån det enda man har att syssla med i konstitutionsutskottet.

Om man tar årets granskningsbetänkande som utgångspunkt kan man fråga sig: Är de frågor som där behandlas de enda som gett anledning till granskning av statsrådets tjänsteutövning och regeringsärendenas handläggning? Fråga är väl om det inte t. o. m. går omkring riksdagsledamöter med ärenden som mycket väl hade lämpat sig för utskottsgranskning. Varför har de inte anmält dessa då? kan man säga från konstitutionsutskottet.

Motfrågan måste då bli: Vad görs för att fånga upp olika problem inför granskningsarbetet? Med all respekt för konstitutionsutskottets arbetsbörda vågar jag hävda att det för granskningsarbetet skulle vara värdefullt med en bättre marknadsföring av utskottets granskningsroll. Jag vet t. ex. inte i vilken utsträckning riksdagens ledamöter är informerade om vid vilken tidpunkt ärenden skall vara anmälda. I vpk-gruppen söker vi informera om detta. Nu är det också så att i den mån ärenden anmäls för granskning från andra än konstitutionsutskottets ledamöter, så är det vanligtvis vpk-ledamöter som gör sådana anmälningar.

Med vad jag här har sagt vill jag endast resa frågan, hur granskningsarbetet på bästa sätt skall motsvara sitt syfte. Efter tidigare inlägg tycker jag att det på något sätt ligger i luften att denna verksamhet bör ses över. Vi har från vpk vid olika tillfällen betonat vikten av att kontrollorganens verksamhet förstärks och effektiviseras i takt med att myndigheternas makt ökar. Vi har sålunda ofta hävdat att riksdagens granskning av JO-ämbetet inte får bli en formell utan måste vara en aktiv handling. Allt fler ger oss rätt på den punkten. Det är möjligt att vi får invändningar när vi hävdar att granskningen av regeringen och enskilda statsråd måste bli aktivare och effektivare. Men jag tror att även dessa tankegångar kommer att vinna ökat stöd.

Låt mig också, herr talman, återigen påpeka det otillständiga i att ett riksdagsparti förhindras att delta i konstitutionsutskottets granskningsarbete, liksom i utskottsarbetet i riksdagen som helhet. Det är givetvis en vällovlig ambition från konstitutionsutskottet och dess kansli att också vpk-gruppen fortlöpande får granskningspromemorior, men det ger inte möjlighet att delta i granskningsarbetet. Visst kan det vara av intresse att ta del av protokoll från olika utfrågningar. De kan vara avslöjande. Vissa svarande är nog så frispråkiga, medan andra verkar som musslor med minnesförlost. Varje sådan läsning föder dock frågor, som man skulle vilja ställa för att få problemen genomlysta, men den möjligheten är vpk berövad.

I konstitutionsutskottets betänkande 1976/77:36 betonades starkt betydelsen av att alla partier ges möjligheter att delta i utskottsarbetet. Det finns en mening som jag anser har särskilt stor anknytning till granskningsarbetet: "I ökad omfattning förekommer att upplysningar inhämtas utifrån genom remiss till myndigheter, organisationer etc. eller genom s. k. hearings inför utskottet." Konstitutionsutskottet drog den naturliga slutsatsen att det självfallet är av stort intresse för alla de i riksdagen representerade partierna att delta i utskottsarbetet.

Det bör tilläggas att riksdagen ställde sig bakom detta uttalande. Den

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

ställdes sig också vid ett senare tillfälle bakom en rekommendation av hur frågan skulle kunna lösas. Likväl är frågan alltså olöst. Utan att begära sakdebatt här i dag vill jag ändå fråga företrädare för de olika partierna i konstitutionsutskottet om de inte delar uppfattningen att samtliga riksdagspartier på lika villkor bör ha möjlighet att delta i granskningsarbetet.

Till de olika frågorna i granskningsbetänkandet blir det tillfälle att återkomma under resp. rubriker, och jag skall inte föregripa debatten. Låt mig dock redan nu säga att några frågor som har anmälts från vpk har fått en – för att uttrycka det milt – alltför knapphändig behandling. Proportionerna vid redovisningen av olika ärenden kan ibland vara svåra att förstå. De torde inte alltid bero på tillgängligt material utan säkert också på den politiska bedömningen av frågan.

Bakom ställningstagandena i vissa av de frågor som har delat utskottet i majoritets- och minoritetsskrivningar finns också allvarigare frågeställningar än vad granskningen upphåller sig vid. Det gäller bl. a. de utrikespolitiska aspekterna på Datasaabaffären. Även till dessa frågor återkommer vi från vpk i den fortsatta debatten.

Anf. 8 BERTIL FISKESJÖ (c) replik:

Herr talman! Jag begärde ordet när Nils Berndtson ställde en del frågor kring det sätt på vilket utskottet bedriver sin granskningsverksamhet – han undrade särskilt på vilket sätt initiativ tas till granskning av särskilda ärenden.

Som Nils Berndtson också senare kom in på står det utskottet i riksdagen fritt att uppmana konstitutionsutskottet att granska en fråga. Det står också alla riksdagsledamöter fritt att till utskottet komma in med en sådan begäran. Även utskottets egna ledamöter kan naturligtvis ta initiativ, och det mesta kommer den vägen. Det finns alltså såvitt jag kan förstå, inte några egentliga behov av någon särskild marknadsföring, eftersom kretsen som kan väcka frågor är ganska begränsad. Jag förutsätter att riksdagens ledamöter verkligen har kunskap om sina rättigheter.

Vi avfärdar inte utan vidare något krav på granskning. Vi gör en första undersökning av frågan och låter sekretariatet ta fram en promemoria. Vi sopar alltså ingenting under mattan. Men sedan kan det hända att när den som har väckt frågan får se hur saker och ting i verkligheten förhåller sig tar han tillbaka ärendet som granskningsärende, och då blir det inte redovisat i betänkandet.

Det urval som på detta sätt faktiskt kommer till stånd är naturligtvis en blandad kompost. Bakom urvalet står dock de intressen som initiativtagarna anser sig ha. Jag vill poängtera, att även om ett antal större frågor av närmast politisk karaktär har kommit att dominera de senare årens betänkanden, fortsätter utskottet ihärdigt att enligt de ursprungliga intentionerna också se på regeringens tillämpning av relevanta författningsbestämmelser och på den praxis som utvecklas i regeringens behandling av olika ärendetyper. Vi har under årens lopp exempelvis granskat behandlingen av besvärärenden, regeringens utövning av normgivningsmakten, tagit del av möjligheterna till

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

resning i ärenden som har avgjorts av regeringen, och vi har i årets betänkande en redovisning av regeringens tillämpning av nådeinstitutet, om än över ett något begränsat område. De för granskning ursprungligen avsedda frågorna har således inte försvunnit utan upptar fortfarande en betydande del av utskottets arbete.

Anf. 9 NILS BERNDTSON (vpk) replik:

Herr talman! Visst står det i regeringsformen 12 kap. 1 § att varje annat utskott och varje riksdagsledamot får hos konstitutionsutskottet skriftligen väcka fråga om statsråds tjänsteutövning eller handläggningen av regeringsärende, men medge ändå, Bertil Fiskesjö, att utskottet inte särskilt aktivt verkar för att få med sådana frågor i sitt arbete. Visserligen kan man säga att varje ledamot känner till denna bestämmelse, men vad jag bl. a. syftar till är att en konkret åtgärd kunde vara att konstitutionsutskottet, så snart arbetet hade planlagts, gick ut med information till utskotten och de enskilda riksdagsledamöterna om sista datum för anmälning av granskningsärenden. Det vore ju en enkel åtgärd. Visserligen kan det befaras att konstitutionsutskottet då får mer att arbeta med, men för granskningen och för kontrollmaktens utövande skulle det väl ändå vara till fördel, eller hur?

Anf. 10 BERTIL FISKESJÖ (c) replik:

Herr talman! Låt mig påpeka att konstitutionsutskottets ledamöter inte tillbringar sina dagar i slutna rum. De deltar i resp. riksdagsgruppers arbete och kan naturligtvis direkt, i den mån de så vill, informera gruppledamöterna om vad som gäller för själva utskottsgranskningen. Att gå ut med cirkulär i en sådan fråga tycker jag vore att överarbeta det hela.

Anf. 11 HILDING JOHANSSON (s):

Herr talman! I den rituella traditionalismens namn skall jag be att få ge några synpunkter på de kommentarer som man har bestått mitt tidigare anförande. Jag noterar att man flitigt har citerat mig, och det hoppas jag att man skall fortsätta att göra även efter 1982 års val.

Jag har alltid känt en glädje över att få delta i dessa granskningsdebatter. Vi får väl tillfälle att under ytterligare några dagar denna vårsession diskutera med varandra. Kanske kommer vi också att finna former för samtal om de problem som intresserar oss så mycket, även efter det att jag har lämnat riksdagen.

Självfallet är vi inte överens om allt, men jag utgår från att vi är eniga om själva utgångspunkten, nämligen att ha en vital demokrati och parlamentarism i Sverige. Vitaliseringen kan ske just genom våra diskussioner. Från den utgångspunkten vill jag också gärna se granskningsarbetet. Det skall vara framåtsyftande, kunna rätta till fel som vi upptäcker, ge synpunkter på hur rutinerna skall vara i kanslihuset osv. På dessa punkter har vi kanske något delade meningar. Vad den ene uppfattar som övertoner av politisk karaktär, kanske den andre snarast menar är understatement. Vad är administrativ granskning resp. politisk granskning? Det är begrepp som det kan vara litet

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

svårt att hålla isär. Men vi kan inte undvika parlamentarismen i detta sammanhang, eftersom den är en del av vår författning.

Det står klart även för mig att spänningar finns i varje regering. Att de skall redovisas öppet tycker även jag, men det finns situationer, där jag betraktar det såsom ett värde att en regering kan framträda såsom en enhet och, när ärendena kommer hit till riksdagen, får stöd av de partier som står bakom den.

För mig – det vill jag gärna erkänna – är en majoritetsparlamentarism den bästa formen för parlamentarism med den kontinuitet och handlingskraft som följer därmed. Arbetskraften och regeringskapaciteten hos en ministär är av avgörande betydelse för den politik som förs ut över landet och för möjligheterna att lösa inflationsproblemet, arbetslöshetsproblemet, de svåra ekonomiska problemen osv. En hög regeringskapacitet är sålunda inget självändamål utan en förutsättning för en framgångsrik politik.

Jag skulle inte vilja använda den terminologi som Daniel Tarschys förde in i debatten, när han talade om att en blivande socialdemokratisk regering – han tänker sig tydligen en sådan – kommer att hamna i kravmaskinernas våld. Kravmaskinerna, ja, det är de stora organisationerna, de stora folkrörelserna. Jag betraktar det såsom naturligt att det finns en förbindelse mellan socialdemokratin och dessa stora organisationer samt ett samspel mellan organisationer och regering när det gäller att klara problemen här i landet. Men i detta fall har vi tydligen olika meningar.

Får jag till sist, herr talman, svara på Nils Berndtsons fråga om utskottsrepresentationen. Jag har tidigare många gånger i denna talarstol uttalat att det bör vara en proportionell representation på det sättet att man fördelar samtliga platser i utskotten på de partier som är representerade i kammaren. Den metoden har vi föreslagit men inte vunnit gehör för. Den utesluter dock att varje parti som finns i riksdagen skall vara representerat i konstitutionsutskottet. Troligen var det en felsägning av Nils Berndtson. Får vi ett enmansparti – det höll ju plötsligt på att bli så, fast vederbörande nu har begärt tjänstledighet – är det väl ändå litet väl mycket begärt att denne ende ledamot skall sitta i alla riksdagens utskott och representera sitt parti. Men det menades säkert inte Nils Berndtson.

När det gäller belysningen av vår granskning i övrigt hänvisar jag till den diskussion som vi kommer att föra under de olika avsnitten.

Anf. 12 DANIEL TARSCHYS (fp) replik:

Herr talman! Jag vill gärna svara Hilding Johansson att jag delar hans uppfattning på två punkter. Jag tycker liksom han att majoritetsparlamentarism normalt är att föredra framför minoritetsparlamentarism. Men får jag erinra om att vi inte har haft särskilt många majoritetsregeringar i Sverige. Under de senaste tolv åren har vi, såvitt jag vet, bara haft två, nämligen Fälldin 1 och Fälldin 2. Vi har därutöver under efterkrigstiden haft en lång räckta minoritetsregeringar.

Vidare vill jag instämma i att folkrörelserna är en omistlig del av det svenska samhället. De fyller en viktig funktion. När jag säger att en ny

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

socialdemokratisk regering skulle hamna i deras våld, vill jag därmed påminna om att socialdemokraterna har strött omkring sig så många löften och skapat så många förväntningar att en mängd olika folkrörelser kommer att ha motstridiga anspråk på socialdemokratin. Ni har helt enkelt utställt växlar, som ni inte har någon som helst chans att lösa in. I den meningen kommer det, om socialdemokraterna återkommer till makten, att uppstå en mycket stor konkurrens bland de folkrörelser som vill ha just sina löften infriade.

Anf. 13 NILS BERNDTSON (vpk) replik:

Herr talman! Hilding Johansson har rätt förstått vad jag menar med "varje parti", och det är också det begrepp som arbetsformsutredningen använde. Vi har i tidigare motionsyrkanden sagt att varje parti som passerar 4-procentsspärren och blir representerat i riksdagen också skall erhålla representation i utskotten. Mer eller mindre tillfälliga enmanspartier har naturligtvis inte möjlighet att träda in i en rad utskott. Vad det här handlar om är att ett parti som med nuvarande valordning är representerat i riksdagen ändå är utestängt från möjligheterna att delta i utskottsarbetet.

Jag noterar att Hilding Johansson har påmint om den rekommendation som riksdagen antog men som tyvärr inte fullföljdes efter 1979 års val. Det skulle vara bra att veta även hur andra partier ser på denna fråga. Jag ställde den i mitt inledande anförande.

Anf. 14 HILDING JOHANSSON (s) replik:

Herr talman! Daniel Tarschys och jag är tydligen helt överens om att majoritetsregeringar är att föredraga framför minoritetsregeringar, men jag skulle vilja tillägga att det bör vara sammanhållna majoritetsregeringar. Vi har fått två exempel under sex år på att majoritetsregeringar plötsligt upplöses på grund av inre spänningar. Tydligen finns det inre spänningar också i svenska regeringar, även om de inte kastar av enskilda statsråd men väl partier ur regeringen.

När det sedan gäller hur en blivande socialdemokratisk regering skall komma att fungera får väl Daniel Tarschys granska det från konstitutionsutskottets utgångspunkter vid ett senare tillfälle. Jag föredrar att vänta tills vi får en socialdemokratisk regering.

Anf. 15 ANDERS BJÖRCK (m):

Herr talman! Låt också mig få tillfälle att fullgöra den angenäma plikten att tacka Hilding Johansson för de år han har verkat inom konstitutionsutskottet! Det är emellertid med en viss tveksamhet jag gör det. Dels finns ju risken att han så småningom gör ett ärevarv i kammaren innan riksmötet är slut, dels kan de vänliga ord som tillkommer honom senare komma att utnyttjas under debatten. Hilding Johansson har kännetecknats av stor kunnighet och beläsenhet, omdömesgillhet och ett starkt engagemang under de år han har verkat i konstitutionsutskottet; jag har haft tillfälle att tjänstgöra under

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

honom såväl under hans ordförandetid som under hans viceordförandetid.

Jag hoppas nu att dessa vänliga ord inte används emot oss i debatten, för jag kommer senare att med kraft polemisera mot en del av de ståndpunkter som jag vet att Hilding Johansson kommer att framföra.

Bertil Fiskesjö sade att man från moderat håll den här gången har tagit tillfället i akt att utdela sparkar av politisk karaktär mot den regering som sitter. Jag har inför den här dechargede-batten gått igenom protokollen från tidigare dechargede-batter, och jag kan bara konstatera att Bertil Fiskesjö på den tid då han var i opposition icke aktade för rovt att utdela ett antal politiska sparkar mot den regering som då satt.

Jag vill vidare peka på vikten av att den utredning om JO-ämbetet vars tillsättande konstitutionsutskottet har enat sig om snabbt kommer till stånd och får sådana direktiv att det blir möjligt att behandla riksdagens samlade kontrollmakt. Det är väsentligt att en förändring och förbättring åstadkoms på det här området, men jag skall inte föregripa den debatten nu utan vill bara understryka vikten av att någonting sker snabbt.

Herr talman! Som svar på Nils Berndtsons fråga om vår inställning vill jag till slut säga att vpk i dag har den representation i utskotten som följer av gällande bestämmelser. Vi har inte lyckats uppnå en lösning på det här området. Vpk kunde emellertid, om partiet hade velat det, ha varit representerat i hälften av riksdagens utskott, men förslaget härom avvisades av vänsterpartiet kommunisterna.

När det gäller det moderata engagemanget för att ge vpk representation vill jag gärna säga att om herr Berndtson kan övertyga sina partivänner i östländerna om att de skall se till att det blir en tillfredsställande moderat representation i de ländernas parlament och parlamentsutskott, så lovar jag ett kraftfullt stöd för vpk:s utskottsrepresentation i den svenska riksdagen.

Anf. 16 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Beträffande det som här nu sagts finns det ett par saker som jag gärna vill kommentera.

Först bara några ord om parlamentarismen och dess tillämpning. Man tycks i den allmänna debatten utgå från att det finns en evig, för alla och överallt given form av parlamentarism. Så är det inte. Olika länder har funnit på olika lösningar. Vi tillämpar de lösningar som vi i stor enighet kom överens om när den nya författningen antogs.

Regeringar har vidare kommit och gått – sådant händer och är fullt tillåtet i demokratiskt styrda stater. Regeringarna har också kommit och gått helt i överensstämmelse med de regler som finns inskrivna i vår författning. Till råga på allt har regeringskriserna och regeringsbildningarna lösts snabbt och smidigt. Det gäller även den senaste regeringskrisen förra året.

Reglerna för vår parlamentarism finns alltså angivna i vår författning. Denna har vi tillämpat till punkt och pricka. Därmed kan vi naturligtvis inte

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

utifrån författningssynpunkter rikta någon kritik mot parlamentarismens tillämpning i landet.

I ett tidigare inlägg av Hilding Johansson fanns en passus som kanske inte förvånade mig, men som ändå enligt min mening är diskutabel. Hilding Johansson ondgjorde sig över att det händer att några ledamöter i utskotten och ibland hela utskott går emot regeringsförslagen eller ändrar i dessa. För min del tycker jag att det är en helt naturlig och riktig ordning. Det är ju riksdagen som har ansvaret för de beslut som fattas. Regeringen lägger fram förslag; sedan är bordet riksdagens. Riksdagens utskott och deras ledamöter skall liksom kammaren naturligtvis under beaktande av sitt ansvar försöka komma fram till sådana beslut som är nyttiga och riktiga, även om detta innebär en ändring i regeringspropositionen. Vad är det för märkligt med att riksdagen ändrar i regeringens proposition?

Utskottsfrågan, Nils Berndtson, har vi diskuterat många gånger. Jag har då sagt att jag tycker att det är viktigt att partier av vpk:s storleksordning är representerade i utskotten. Jag vill livligt understryka att det – man får ofta ett motsatt intryck när man hör Nils Berndtson och socialdemokraterna diskutera – skulle vara vi på den andra sidan som har förhindrat vpk att få utskottsrepresentation. Så är det inte alls. Det är tvärtom så att orsaken till att vpk inte har utskottsrepresentation är att socialdemokrater och vpk:are inte har kunnat komma överens om fördelningen, antalet platser etc. Ni kan väl ändå inte gärna begära att vi från den andra sidan skulle avstå platser till er i utskotten? Det får naturligtvis bli en fördelning inom den proportionella pott som ni har haft tillsammans.

Jag vill tacka Anders Björck för att han i ett inlägg öppet och klart medgav att det han var invecklad i när det gäller årrets granskningsbetänkande var att utdela politiska sparkar.

Anf. 17 NILS BERNDTSON (vpk):

Herr talman! Moderaterna motsatte sig den rekommendation som riksdagen i början av 1979 antog för att få till stånd en lösning av utskottsfrågan. Därför kan Anders Björck möjligen hävda en viss konsekvens. Men det handlar inte, Anders Björck, om huruvida vpk är berett att ta en eller annan utskottsplats, utan om att vi skall ha en reglerad ordning för utskottsrepresentationen. Den skall inte vara beroende av vissa andra partiers mer eller mindre goda vilja.

Jag tror att Anders Björcks plattthet om moderaternas möjligheter att bli representerade i parlamentariska utskott i öststaterna gör sig bäst, om den får stå helt naken i protokollet. Därför skall jag inte bemöta den. I dag diskuterar vi faktiskt arbetet i Sveriges riksdag.

Jag går så över till Bertil Fiskesjös synpunkter. Visst diskuterade man under hela senare delen av 1970-talet problemet med utskottsrepresentationen. Och både Bertil Fiskesjö och jag undertecknade 1979 en rekommendation om hur man skulle kunna lösa utskottsfrågan genom att fördela samtliga utskottsplatser i förhållande till partiernas styrka. Tyvärr ville inte

Bertil Fiskesjös parti efter valet 1979 stå kvar vid denna rekommendation. Det är därför som vi här det läge som i dag råder.

Vi behandlade denna fråga i samband med granskningsdebatten förra året – det har Bertil Fiskesjö rätt i. Då talade han om att också han hoppades att vi skulle hitta en lösning på frågan, men så tillade han: "Jag måste emellertid erkänna att jag personligen känner en viss uppgiven trötthet vid tanken därpå."

Vad som sedan dess har hänt – eller rättare sagt inte har hänt – tyder tyvärr på att Bertil Fiskesjö helt har uppslukats av den uppgivna tröttheten. Den arbetsgrupp, där Bertil Fiskesjö är ordförande, som har hand om frågan har inte sammanträtt på lång tid – och det är illavarslande. Det låter bra med beklaganden över att vpk inte kan delta i utskottsarbetet, men det vore faktiskt betydligt bättre med en klar vilja att lösa frågan.

Anf. 18 ANDERS BJÖRCK (m):

Herr talman! Det finns faktiskt en bestämmelse i vår riksdagsordning som säger att talarna skall hålla sig till ämnet. Nu diskuterar vi inte vpk:s utskottsrepresentation, utan dechargearbetet och ingenting annat. Därför tänker jag inte fortsätta den debatt om utskottsrepresentationen som Nils Berndtson här har tagit upp. Vi har haft den diskussionen åtskilliga gånger tidigare.

Jag har, Bertil Fiskesjö, självfallet inte sagt att vi från moderat håll skulle ägna oss åt att utdela någon sorts politiska sparkar. Vad jag däremot har sagt är att om Bertil Fiskesjö kallar den kritik som vi i några avseenden riktar mot statsråd som tillhör centern för politiska sparkar, så har Bertil Fiskesjö – med stor energi och vilja att verkligen sparka hårt – under en följd av år själv utdelat en lång rad sparkar.

Anf. 19 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Jag skall inte fortsätta "fotbollssnacket" med Anders Björck.

Jag begärde ordet för att ytterligare kommentera Nils Berndtsons inlägg. Han påstod att det finns en antagen rekommendation när det gäller utskottsrepresentationen som vi inte har tillämpat. Jag ber att få understryka att rekommendationen har tillämpats – i dess helhet. Nils Berndtson har i dessa debatter en tendens att bara läsa halvvägs vad som står i denna rekommendation.

Anf. 20 NILS BERNDTSON (vpk):

Herr talman! Det var ett mycket märkligt yttrande av Bertil Fiskesjö, att rekommendationen har tillämpats. Enligt rekommendationen skulle varje riksdagsparti få en representation i det totala antalet utskottsplatser som motsvarar partiets styrka i riksdagen. Då skulle ju inte vpk vid det här laget vara utan utskottsrepresentation.

Jag har faktiskt rekommendationen framför mig, så jag kan friska upp minnet hos Bertil Fiskesjö.

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Gransknings-
arbetets omfatt-
ning och inrikt-
ning, m. m.*

Anders Björck säger att vi diskuterar inte här frågan om partiernas representation i utskotten, men jag har heller inte begärt någon sakdebatt. Vi diskuterar dock granskningsarbetet och därmed också riksdagspartiernas olika förutsättningar att delta i det. Då tycker jag nog att frågan om utskottsrepresentationen hör hemma i den här debatten, i varje fall betydligt mera än frågan huruvida moderaterna skall kunna vara representerade i utskott i främmande länder.

Anf. 21 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Jag vill bara till detta tillägga att Nils Berndtson envist fortsätter med att läsa bara en del av rekommendationen. Jag kan inte ur minnet läsa upp resten, men Nils Berndtson vet mycket väl vad där står, allra helst som han har rekommendationen framför sig.

Anf. 22 ANDRE VICE TALMANNEN:

Sedan de under avsnittet Granskningsarbetets omfattning och inriktning, m. m., avsnitten 1-4 samt avsnitt 6 delvis, anmälda talarna nu haft ordet övergår kammaren till att debattera Nåd i brottmål.

Nåd i brottmål

Anf. 23 ANDERS BJÖRCK (m):

Herr talman! Sommaren 1981 dömdes en 29-årig man av tingsrätten för brott mot lagen om vapenfri tjänst till fängelse i fyra månader. Brottet rubricerades sålunda som grovt. Han hade tidigare dömts för samma brott till fängelse men av nåd fått detta förändrat till villkorlig dom.

Han ansökte också denna gång om nåd hos regeringen, som lämnade ansökan utan bifall. Fallet ansågs uppenbarligen klart. Därför hörde regeringen inte Högsta domstolen, innan den tog ställning till nådeansökan.

När sedan mannen i början av juni 1981 började avtjäna sitt straff, startade han en "hungerstrejk". Såvitt uppgivits intog han dock vätska i form av örttéer, vatten och fruktjuicer. Han minskade 8,5 kg i vikt. Därefter sökte han nåd hos regeringen. De undersökande läkarna konstaterade därvid att hans tillstånd var tillfredsställande men kom med det säkert alldeles riktiga påpekandet att det kunde komma att försämrans om han fortsatte sin "hungerstrejk".

Kriminalvårdsstyrelsen avstyrkte bifall till nådeansökan, medan Högsta domstolen, vars beslut vi i riksdagen inte får uttala oss negativt om, tillstyrkte bifall till nådeansökan. Regeringen fann för gott att inte följa HD:s råd utan avlog nådeansökan.

Nu fortsatte vederbörande att bara dricka té, vatten och juicer, samtidigt som han – i den nyhetstorka som rådde i Sverige vid tillfället – såg till att det blev en s. k. massmediareaktion. TV-inslag och tidningsartiklar berörde den självförvållade situation som mannen råkat in i, och allas tankar gick till hungerstrejkande IRA-fångar eller sovjetiska dissidenter.

När då kriminalvårdsstyrelsen ansökte om nåd, HD tillstyrkte bifall till en förnyad nådeansökan och den ordinarie justitieministern var på semester,

befriade regeringen – en s. k. sommarupplaga – mannen från återstoden av straffet den 23 juli 1981.

Fallet väckte med rätta stor uppmärksamhet och regeringens beslut blev starkt kritiserat i massmedia. Det finns anledning att följa upp denna kritik, och det har de moderata ledamöterna av utskottet gjort. Det finns ingen anledning att ha en annan praxis i nådeärenden för vapenvägrare än för andra brottslingar. Den centerpartistiske ordföranden i försvarsutredningen konstaterade också i ett tidningsuttalande i samband med att nåd beviljades på grund av hungerstrejken, att ett dylikt handlings sätt av regeringen försvärade för dem som avsåg att slå vakt om den allmänna värnpliktens princip och en levande svensk försvarsvilja.

Det finns ytterligare en aspekt. Skall man kunna provocera fram nåd genom att hungerstrejka? Skall detta i så fall bara gälla vapenvägrare? Vad hade hänt om det varit en rattfyllerist, en narkotikalangare eller en skattebrottsling som började hungerstrejka? Skulle regeringen då ha varit lika snabb i vändningarna när det gällde att bevilja nåd? Säkerligen inte.

Det måste, herr talman, klart slås fast att vapenvägrare inte skall kunna påräkna någon särbehandling i nådefrågor. Självfallet skall också vapenvägrare kunna få nåd, om det föreligger synnerliga skäl för detta, men det skall inte vara möjligt att få det på grund av att man medvetet provocerar fram en situation som den 29-åringen försatte sig i. Vill man förändra vapenvägrarnas situation, skall lagen i så fall ändras. Det måste alltså stå fullt klart att man inte skall kunna provocera regeringen till att ge nåd på grund av hungerstrejker. De moderata ledamöterna av konstitutionsutskottet anser att det är angeläget att regeringen beaktar detta vid tillämpningen av nådeinstitutet i samband med hungerstrejker.

Herr talman! Jag ber att få yrka bifall till reservationen 1.

Anf. 24 STURE THUN (s):

Herr talman! Som framgick av Anders Björcks anförande gäller det i den del av årets granskning som vi nu diskuterar frågan om möjlighet att bevilja nåd i brottmål, speciellt för dem som dömts för vägran att göra värnplikt eller vapenfri tjänst.

I de fall nåd har beviljats av regeringen har regeringen följt berörda myndigheters rekommendationer. Det här aktuella fallet gäller en person som vägrat att göra vapenfri tjänst och som därför dömts till fängelse. I samband med fängelsestraffet började han att hungerstrejka. Sedan mannen två gånger fått avslag på sin nådeansökan biföll regeringen nådeansökan efter det att kriminalvårdsstyrelsen ingivit ansökan om nåd för honom och Högsta domstolen tillstyrkt denna.

Vid tidpunkten för den nådeansökan som ingavs av kriminalvårdsstyrelsen bedömdes mannens hälsotillstånd vara i fara vid fortsatt fasta. Regeringen beviljade alltså nåd, och på grund av att mannens hälsa var i fara har vi uppfattningen att man i det här fallet tog hänsyn till mänskliga faktorer. Vi har, sedan vi studerat ärendet, konstaterat att regeringen inte har gått ifrån tidigare praxis vid handläggning av nådeansökningar. Det kan också påpekas

Nr 145

Ondsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Nåd i brottmål

Onsdagen den
12 maj 1982.

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Nåd i brottmål

att mannen, då regeringen beviljade nåd, endast hade kort tid kvar till han hade avtjänat två tredjedelar av straffet, och normalt kan man ju i sådana fall beviljas frigivning om man har skött sig bra under anstaltsvistelsen.

Vi konstaterar alltså att regeringen har använt nådeinstitutet på det sätt som avses, och vi har därför ingen annan uppfattning än regeringspartierna.

Jag ansluter mig till vad utskottet anfört.

Anf. 25 ANDERS BJÖRCK (m) replik:

Herr talman! Jag skulle vilja ställa några frågor till Sture Thun.

Den första lyder, och där tycker jag att vi måste få ett klart besked från den socialdemokratiska talesmannen: Skall hungerstrejk, alltså ett framprovocerat förhållande, vara ett kriterium som regeringen generellt skall ta hänsyn till när det gäller att bevilja nåd?

Den andra lyder: Anser Sture Thun att regeringen i ett fall har beviljat nåd på grund av en helt frivillig hungerstrejk kan bli prejudicerande?

En tredje fråga är: Anser Sture Thun att vapenvägrare skall behandlas annorlunda än andra grupper i samhället? Följdfrågan härtill blir då: Anser Sture Thun att regeringen skulle ha handlat på samma sätt, om den som hungerstrejkade inte, som i det här fallet, hade varit en vapenvägrare utan en person som gjort sig skyldig till t. ex. grovt narkotikabrott?

Anf. 26 STURE THUN (s) replik:

Herr talman! Anders Björck frågar om hungerstrejk skall vara ett skäl att bevilja nåd. Det är ju så att varje nådeansökan skall behandlas för sig. Det är omständigheterna i det speciella fallet som skall avgöra hur regeringen skall ta ställning. Den bedömningen tillkommer ju helt regeringen, som därvid har att även gå på de yttranden som kriminalvårdsstyrelsen och högsta domstolen har avgett.

Jag anser inte att det här fallet skall vara prejudicerande, utan det är, som jag nyss sade, utifrån det speciella fallet man bedömer en nådeansökan.

Sedan är det väl så, Anders Björck, att man måste bedöma nådeansökan utifrån det brott som vederbörande har begått. Personer som begått grova narkotikabrott kan kanske inte jämföras med människor som vägrat att göra vapenfri tjänst i vissa sammanhang.

Anf. 27 ANDERS BJÖRCK (m) replik:

Herr talman! Jag tycker att Sture Thun svävar betänkligt på målet. Visserligen bedöms varje ansökan för sig – det ligger i sakens natur – men det måste väl stå klart för alla att ett fall som detta, där en nådeansökan bifallits, får prejudicerande betydelse. Jag har svårt att förstå något annat. Det kommer självfallet att kunna åberopas. Om regeringen i fortsättningen säger nej till nådeansökningar i liknande fall, begås naturligtvis – jämfört med den person som fick nåd – en orättvisa mot dem som inte får nåd.

Sedan är det självklart att det är svårt att göra jämförelser mellan narkotikabrottslingar och den här typen av människor som sitter i fängelse.

Men även på den punkten svävade Sture Thun på målet. Jag vill upprepa frågan: Innebär det svar jag fick av Sture Thun att hungerstrejker inte skall kunna leda till att grova brottslingar, exempelvis sådana som har begått narkotikabrott, skall få nåd?

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

Anf. 28 STURE THUN (s) replik:

Herr talman! Som jag sade förut är det helt klart att varje nådeansökan skall behandlas utifrån den speciella karaktär den har, och då är det ju regeringen som kommer fram till slutsatsen.

När man infört nådeinstitutet, så är det en rätt man gett regeringen att bevilja nåd. Då har regeringen också möjlighet att utnyttja det institutet. Om man handlagt något ärende felaktigt, får vi i kommande granskningar titta på det.

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Nåd i brottmål

Anf. 29 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Regeringen har vissa särskilda beslutsfunktioner till sin disposition. Det är ett utslag av insikten att under vissa omständigheter och i speciella situationer är det ur mänsklig eller allmän synpunkt önskvärt att en högsta instans kan ta sådana hänsyn som går utöver vad som finns utrymme för i den ordinarie rättsordningen. Nådeinstitutet ger en sådan beslutsfunktion.

Kungen har sedan urminnes tider ansetts ha rätt att bevilja nåd. Denna rätt har sedermera gått över på regeringen. Det hör till sakens natur att de regler som finns i författningen om nådeinstitutet är knapphändiga och egentligen inte säger mer än att regeringen har rätt att genom nåd efterge eller mildra brottspåföljd. Med en mera detaljerad reglering av när och på vilka grunder regeringen har rätt att bevilja nåd skulle institutet egentligen förlora sin mening. Detsamma skulle gälla om regeringen i tid och otid beviljade nåd, men då på det sättet att nådeinstitutet satte det ordinarie rättsväsendet ur kraft. Nådeinstitutet skall således för att fylla en funktion vara i dubbel mening exklusivt och tillämpas med restriktivitet.

De undersökningar om tillämpningen av nådeinstitutet som konstitutionsutskottet vid upprepade tillfällen gjort har också visat att det använts med den varsamhet och den omsorg som krävs för att det alltför skall vara meningsfullt.

Det gäller även den genomgång som utskottet nu gjort och som särskilt koncentrerats till behandlingen av ansökningar om nåd efter dom för värnplikts- eller vapenvägran. Antalet fall har inte varit särskilt stort. Det gäller sammanlagt under 1981 endast 160 ärenden av nåd efter militära brott. I 19 fall av dessa beviljades nåd. Endast en liten del av dessa faller direkt under de kategorier som utskottet särskilt uppmärksammat. Det rör sig således om ett mycket litet antal.

Det fall som här diskuterats och som när det avgjordes blev föremål för en del diskussion och som nu föranlett en reservation från moderaternas sida gällde, som tidigare talare nämnt, en vapenvägrare som beviljades nåd efter hungerstrejk. Mannen i fråga hade först fått en nådeansökan avslagen, men

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Nåd i brottmål

efter det att hungerstrejken fortsatt en längre tid befriade regeringen mannen från straffet. Beslutet hade tillstyrkts av såväl kriminalvårdsstyrelsen som högsta domstolen.

Moderaterna kritiserar detta om än i något inlindande formuleringar i sin reservation. I realiteten tar dock moderaterna ställning i det enskilda fallet. Man säger nämligen i reservationen bl. a.: "Om t. ex. en vapenvägrare genom egna åtgärder i form av hungerstrejk försätter sig i en sådan situation att hans hälsa riskerar att försämrats, bör denne enligt utskottets mening" – alltså moderaternas mening – "inte kunna påräkna nåd." Detta innebär i klartext att den man det här gällde inte borde ha fått nåd enligt moderaterna, oavsett vilka omständigheter i övrigt som förelåg. Det är ett märkligt ställningstagande vad det gäller det enskilda kritiserade fallet. Men ställningstagandet har dessutom generell karaktär, vilket ytterligare understryks av fortsättningen i moderaternas reservation. Där står det nämligen: "Utskottet finner det angeläget att regeringen generellt beaktar detta vid tillämpningen av nådeinstitutet i samband med hungerstrejker."

Vad som sägs i moderatreservationen tillsammans taget är således att vapenvägrare som hungerstrejkar under inga omständigheter skall kunna beviljas nåd. Det lilla uttrycket "t. ex." som är inskjutet i den första mening jag citerade måste dock ses som en ytterligare utvidgning av den krets som aldrig skulle kunna få nåd. Denna krets skall, såvitt jag kan förstå, enligt moderaterna omfatta alla som hungerstrejkar.

Jag skall här inte försöka göra någon värdering av inställningen till hungerstrejkar som sådana. Det har ju inte ett dugg med själva sakfrågan att göra. Jag vill bara för det första understryka att ett nådebeslut inte är ett ställningstagande i brottsfrågan och att det inte är prejudicerande. För det andra vill jag hävda att moderaternas sätt att under alla omständigheter utesluta människor som visar ett visst angivet beteende från alla möjligheter att beviljas nåd strider mot de grundläggande principerna för nådeinstitutet.

Jag måste säga att det skall bli mycket intressant att se hur moderaternas i kammaren närvarande jurister ställer sig i denna fråga.

Med det anförda, herr talman, yrkar jag avslag på moderaternas reservation och ansluter mig till utskottets skrivning.

Anf. 30 ANDERS BJÖRCK (m) replik:

Herr talman! Det är ingen nyhet för Bertil Fiskesjö att vi gång på gång granskat nådeinstitutet. För ett antal år sedan gjorde vi en total genomgång, men jag tycker att det snart finns anledning att ånyo återkomma till frågan.

Men låt oss inte blanda bort korten, Bertil Fiskesjö. Vad det handlar om är helt enkelt följande – och där tycker jag att konstitutionsutskottet har anledning att gripa in.

En person som inte är nöjd med det beslut som regeringen fattat – för den regering som Bertil Fiskesjö talar om fattade först ett mycket klart beslut om att avvisa personens nådeansökan – sätter i gång med en s. k. hungerstrejk

och får uppmärksamhet i massmedia, och när den ordinarie justitieministern är borta ger semesterregeringen vederbörande nåd, därför att man var rädd för den massmedieaktion som då fanns. Jag frågar: Är detta rättvist? Är detta en rimlig handläggning?

Det är typiskt att det gällde en vapenvägrare. Är det någon, herr talman, som tror att en ekonomisk brottsling, narkotikabrottsling e. d. hade fått nåd om han hungerstrejkade? Självfallet inte. En vapenvägrare som hungerstrejkar och får komma i TV, honom kan man alltid bevilja nåd.

Jag har svårt att se att detta är särskilt rimligt, och jag har svårt att se att man skulle kunna blanda bort korten genom att tala om enskilda fall. Visst var det ett enskilt fall, men det handlade i hög grad om något som var direkt framprovocerat av vederbörande. Det var inte så att den stackaren var sjuk på grund av omständigheter som han inte kunde påverka – i så fall skulle självfallet nåd kunna beviljas – utan det handlade om att han använde en metod för att få nåd som jag inte tycker skall leda till sådan särbehandling.

Anf. 31 BERTIL FISKESJÖ (c) replik:

Herr talman! Jag vidhåller att moderaternas reservation i princip är omöjlig. Jag resonerar inte i det enskilda fallet utan generellt.

Det finns självfallet inte – om man vill bibehålla nådeinstitutet sådant det är – några skäl för att ett visst beteende under alla omständigheter skall utesluta nåd. Hur ser moderaterna t. ex. på om intagna på annat sätt försöker begå självmord, t. ex. genom att skära av pulsådern? Skulle sådant beteende också – alldeles bortsett från omständigheterna i övrigt – utesluta alla möjligheter till nåd?

Jag vill understryka – för att det inte skall råda några missförstånd – att utskottsmajoriteten inte på något sätt har uttalat att de som hungerstrejkar alltid skall få nåd. Vad vi vänder oss mot i den moderata reservationen är att den som hungerstrejkar alltid skall uteslutas från nåd oavsett omständigheterna i övrigt.

Den grundläggande principen för nådeinstitutet, Anders Björck, skall alltid vara en bedömning av det aktuella fallet för sig med hänsyn tagen till alla i fallet relevanta omständigheter.

Anf. 32 ANDERS BJÖRCK (m) replik:

Herr talman! Bertil Fiskesjö läser mycket dåligt innantill, eller också förfalskar han medvetet vad som står i vår reservation för att komma bort från en saktidiskussion.

I den moderata reservationen står det nämligen inte att man i alla sammanhang och under alla omständigheter skall låta bli att bevilja nåd om det handlar om en hungerstrejk. Det står faktiskt så här: "Om t. ex. en vapenvägrare genom egna åtgärder i form av hungerstrejk försätter sig i en sådan situation att hans hälsa riskerar att försämrats, bör" – jag understryker: bör – "denne enligt utskottets mening inte kunna påräkna nåd. Utskottet finner det angeläget att regeringen generellt beaktar" – jag understryker:

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Nåd i brottmål

beaktar – ”detta vid tillämpning av nådeinstitutet i samband med hungerstrejker.”

Det finns, herr talman, möjlighet att ta hänsyn till de individuella fallen, om det skulle vara nödvändigt. Men vi har ändå velat göra ett generellt påpekande om riktlinjerna för hur regeringen skall behandla vapenvägrare, när de genom hungerstrejker försätter sig i denna situation. Jag vill understryka att vår reservation inte innehåller sådana absoluta skrivningar som Bertil Fiskesjö försökte få kammarens ledamöter att tro.

Anf. 33 BERTIL FISKESJÖ (c) replik:

Herr talman! Anders Björcks uppläsning bekräftar tyvärr precis det som jag tidigare sade. Att Anders Björck nu tvekar och försöker dra sig baklänges innebär naturligtvis att han nu inser att reservationen som sådan är fullständigt omöjlig.

Andre vice talmannen anmälde att Anders Björck anhållit att till protokollet få antecknat att han inte ägde rätt till ytterligare replik.

Anf. 34 OSWALD SÖDERQVIST (vpk):

Herr talman! När vi fick den här nya lagen om värnpliktsvägrare, totalvägrare m. m. 1978, skedde det efter omfattande debatt och utredning. Det togs ett steg framåt, och vissa av de problem som funnits under tidigare år löstes. Vpk:s ståndpunkt i frågan var att man vid detta tillfälle borde ha tagit bort fängelsestraffet. Vpk var det enda parti som i kammaren yrkade på att man inte skulle ha fängelsestraff för värnpliktsvägrare och vapenvägrare. Vpk anser att Sverige har råd att inta en tolerant attityd när det gäller värnpliktsvägrare. Ser man på omfattningen – som ju också redovisats i utskottsbetänkandet –, finner man ju att antalet fall av vapenvägrare och totalvägrare är mycket marginellt, jämfört med det totala antal värnpliktiga som av olika andra skäl blir frikallade. Det rör sig om något hundratals av alla värnplikts- och totalvägrare, medan i varje årskull tusentals frikallas och därför inte gör militärtjänst.

Nådeinstitutet har ju i detta som i många andra fall använts restriktivt, vilket också framgår av utskottets betänkande och granskning och av vad som sagts här tidigare. Enligt mitt partis mening finns det inga risker för att det skulle bli något slags massiv efterföljd bara därför att en värnpliktsvägrare eller totalvägrare har fått nåd efter att ha hungerstrejkat. Som framhållits tidigare blir det ju fråga om en bedömning från fall till fall. Jag tror inte att det är så attraktivt att hungerstrejka att Anders Björck och andra behöver befara att det blir något massivt hungerstrejkande för att man skall slippa undan militärtjänsten. Snarast förhåller det sig ju så, att de flesta i det här landet gärna ställer upp och gör sin värnplikt.

Moderaterna har reserverat sig, och det var ju vad man kunde vänta sig. Vi kommer väl ihåg dåvarande moderats försvarsministern Eric Krönmarks frenetiska argumenterande, när det skulle fattas beslut om den nya lagen. Han var emot alla uppluckrande skrivningar. Helst skulle han ha velat få till

stånd en skärpning. Ingenting kan få moderater och andra högermän att flyga i taket som när man ifrågasätter vikten av att alla måste kallas in i det militära eller när det gäller att slå vakt om den militära apparaten. Detta avslöjar ett militaristiskt tänkande och en oförmåga att se att det finns möjligheter att göra insatser i ett svenskt nationellt försvar också på andra sätt än enbart genom att sätta folk under vapen. Vpk tycker att det är gott och väl att det finns möjligheter både att ge nåd i sådana här fall och att de som inte vill göra värnplikt kan fullgöra tjänsten på annat sätt. Vi anser också – om det nu kommer att bli en fortsatt debatt i sådana här frågor – att rättigheterna bör utvidgas, och vi hävdar fortfarande att fängelse inte bör utdömas i de fall som det här är fråga om.

Vi kommer självfallet att ansluta oss till vad utskottet anför.

Anf. 35 ANDRE VICE TALMANNEN:

Sedan de under avsnittet Nåd i brottmål anmälda talarna nu haft ordet övergår kammaren till att debattera Regeringens handläggning av tekofrågor med anledning av riksdagens beslut.

Anf. 36 KERSTIN NILSSON (s):

Herr talman! Utskottet har – med anledning av riksdagens beslut – granskat regeringens handläggning av tekofrågor. Teko står här för textil- och konfektionsindustri.

Vår granskning har omfattat tiden efter riksdagens beslut i december 1978.

Genom sitt beslut i december 1978 anmodade nämligen riksdagen regeringen att utarbeta en övergripande plan för samhällets insatser på tekoområdet, såväl på kort som på lång sikt, att den dåvarande produktionsvolymen i allt väsentligt skulle bibehållas och att planen skulle grundas på försörjnings- och arbetsmarknadspolitiska bedömningar. I 1978 års riksdagsbeslut betecknas en samordning som nödvändig, detta för att strukturförändringar skulle kunna genomföras i socialt acceptabla former. Hänsyn skulle, enligt riksdagsbeslutet, tas till den regionala balansen. Enligt riksdagens beslut behövdes det vidare en effektiv gemensam planering, som skulle omfatta både de statliga och de privatägda tekoföretagen.

1978 års riksdagsbeslut kan sammanfattas på följande sätt: Målet skall vara att en produktionsvolym på 30 % i allt väsentligt bibehålls. Vidare anvisar riksdagen framkomliga vägar och förfaringsätt när det gäller hur den angivna målsättningen kan uppnås.

Herr talman! Jag vill i detta sammanhang erinra om att på jordbrukets område är riksdagen överens om autarki – högsta självförsörjningsgrad – genom gränsskydd.

Har då regeringen eftersträvat att nå det av riksdagen uppställda målet för tekoindustrins framtid?

Man behöver inte vara någon större sanningssökare för att finna att svaret blir nekande. Regeringen har inte ens från början eftersträvat att följa riksdagens uttalade vilja och intentioner i den här frågan. Därför har

Tekofrågor

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Tekofrågor

följderna blivit så svåra och omfattande i form av tillbakagång inom denna bransch och massarbetslöshet bland såväl unga som äldre.

Visserligen lade regeringen i mars 1979 fram förslag till åtgärder för tekoindustrin, men de var blygsamma, och den övergripande planen omfattade bara två budgetår. I det läget fann riksdagen att regeringen frångått de riktlinjer som riksdagen förordat hösten 1978.

Enligt riksdagen krävdes långsiktiga samhällsinsatser av en helt annan storleksordning än vad regeringen förordat i sin proposition. Planering och utredning borde överlåtas åt de ansvariga organen på området, dvs. tekodelegationen, statens industriverk, överstyrelsen för ekonomiskt försvar och AMS. I väntan på att detta planeringsarbete utförts och slutförts accepterades regeringens proposition om treårig planering.

Med anledning av riksdagens förnyade uttalande uppdrog regeringen i juli 1979 åt de nyss nämnda ämbetsverken att utreda och lämna underlag för fortsatt långsiktig planering av statliga åtgärder för tekoindustrin. Innehållet i riksdagens uttalande skulle beaktas. Rapporterna skulle avse tiden fram till 1987.

Regeringen föreskrev i ett annat beslut 1979, att det samordningsansvar som åvilade tekodelegationen skulle avse hela tekoindustrin och att delegationen skulle samordna de olika ämbetsverkens arbete. Tekodelegationen skulle också beakta innehållet i riksdagens uttalande. Tekodelegationen fick en klar uppfattning av sitt uppdrag. Redan i oktober 1980 redovisade delegationen förslag till regeringen om den fortsatta planeringen på tekoområdet.

I sin rapport finner delegationen att omfattande åtgärder från samhällets sida krävs för att uppfylla det av riksdagen fastställda målet, nämligen att 1978 års produktionsvolym i allt väsentligt skulle bibehållas.

Tekodelegationen föreslog vidare att de handelspolitiska åtgärderna skulle effektiviseras. Det var ett framåtsyftande förslag, som regeringen emellertid inte beaktade i 1981 års budgetproposition. Myndigheternas planeringsverksamhet fullföljdes inte. Någon långsiktig, övergripande plan för tekoindustrin presenterades aldrig för riksdagen. Man föreslog enbart insatser på kort sikt.

I budgetpropositionen 1981 tog regeringen upp målsättningen för tekopolitiken. Regeringen ansåg därvid att den dåvarande produktionskapaciteten var av en storlek som var tillräcklig från beredskapssynpunkt. Att upprätthålla denna kapacitet skulle vara ett riktmärke för försörjningspolitiken. Regeringen har därmed övergivit den av riksdagen fastställda "målsättningen" för ett annat uttryck, nämligen "riktmärke". Det är en otillbörlig glidning i språkbruket, som propositionsförfattaren här gör sig skyldig till.

Från 1981 ser regeringen alltså den av riksdagen fastställda målsättningen för tekoindustrin inte längre som ett mål utan som ett riktmärke – vad det nu kan innebära. Vi kanske kan få en semantisk förklaring, en ordförklaring.

Ett vet vi, och det är att när riksdagens uttalade målsättningar av den borgerliga regeringen omvandlas till riktmärken, så drabbar det de anställda och tekoindustrin. Den befinner sig på grund av regeringens handlingsförlamade politik i allvarligt krisläge, med stor arbetslöshet som följd.

Konkret innebär detta bl. a. följande.

Under år 1981 lades ca 4 000 varsel inom Beklädnadsarbetareförbundet och ca 2 000 varsel om korttidarbetsvecka. I augusti framträdde handelsminister Molin på Beklädnads kongress. Under tremånadersperioden därefter varslades var artonde arbetare i förbundet. Var det socialt acceptabelt?

Från hösten 1976 till årsskiftet 1981 minskade antalet i beklädnadsindustrin sysselsatta arbetare med ca 15 000.

Bland förra årets utförsäkrade från Beklädnads A-kassa var en fjärdedel under 30 år.

Produktionsvolymen har nu sjunkit från ca 30 % till i genomsnitt 15 %, en katastrofal minskning.

Det är *laissez-faire*-politik av välkänt gammalt liberalt märke. Svenska kläder vore värda ett bättre öde inom- och utomlands.

Besinnar men vad som kan hända i händelse av avspärrning eller handelspolitisk bojkott och om borgerliga regeringar tillåts fortsätta sin hittills förda, handlingsförlamade politik när det gäller tekoindustrin, aktualiseras på ett besynnerligt sätt den nordiske skalden H. C. Andersens sägen om kejsarens nya kläder. I det här sammanhanget skulle den i ny version kunna handla om en regering utan kläder.

Herr talman! Jag yrkar bifall till reservation nr 2.

Anf. 37 JÖRN SVENSSON (vpk):

Herr talman! När regeringen våren 1979 lade fram sin proposition i tekofrågan, skedde det mot en speciell bakgrund. Det fanns bestämda önskemål om en mer kvalificerad och långsiktigare planläggning av tekopolitiken än dittills. Önskemålen kom till uttryck i näringsutskottets betänkande 1978/79:16.

Vårpropositionen 1979 hörsammade inte dessa önskemål. Följden blev då en ganska skarp vidräkning med propositionens förslag från näringsutskottet i betänkandet nr 48.

Av näringsutskottets formulering, som enhälligt godkändes av riksdagen, framgår att riksdagen ställde andra krav på kvalifikationsgraden hos statens tekopolitik än vad regeringen i sin proposition hade tänkt sig. Det framgick också klart vilka krav riksdagen tänkte sig – det finns uttryckt bl. a. i betänkandet nr 48 s. 15 andra och tredje styckena. Vad riksdagen där avser är förslag av mer kvalificerad natur i propositionsform till riksdagen.

Vad regeringen däremot har gjort är att på administrativ väg initiera viss utrednings- och samordningsverksamhet inom en rad statliga myndigheter som har med tekoområdet att göra. Detta är något annat och vida mindre än vad riksdagen har begärt.

Det är alltså helt uppenbart att regeringen inte har hörsammat riksdagens begäran.

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Tekofrågor

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Tekofrågor

Det är därför något märkligt att konstitutionsutskottets majoritet inte bekvämar sig till någon som helst självständig bedömning. Man hänvisar bara till en utredningspromemoria från en tjänsteman, en promemoria som har bifogats dagens granskningsbetänkande. I promemorian skildras dels riksdagens krav, dels regeringens åtgärder, detta i två på varandra följande stycken. Det är uppenbart för var och en att utredaren inte har vågat ens påpeka den bristande kongruensen mellan å ena sidan kraven och å andra sidan åtgärderna. Denna är emellertid så uppenbar för varje läsare att det får karakteriseras som en närmast fräck undanflykt när utskottet inte ens vill bedöma den.

Den socialdemokratiska kritiken i reservation 2 är sålunda helt riktig, och vpk-gruppen avser i omröstningen att stödja reservationen.

Under detta anförande övertog förste vice talmannen ledningen av kammarens förhandlingar.

Anf. 38 BENGT KINDBOM (c):

Fru talman! Konstitutionsutskottet har granskat regeringens handläggning av tekofrågor, och i en bilaga till utskottets betänkande finns en mycket detaljerad förteckning över riksdagens beslut i tekofrågor och regeringens åtgärder med anledning av riksdagsskrivselerna. Jag ber att få hänvisa till denna sammanställning. Eftersom det på den punkten finns en socialdemokratisk reservation, i vilken det hävdas att planeringsverksamheten inte har fullföljts, att en långsiktig övergripande plan inte har presenterats och att regeringens politik har dominerats av kortsiktiga lösningar, vill jag notera några fakta som motbevisar reservationens påståenden. Delvis är det en upprepning av de beslut som Kerstin Nilsson hänvisade till i sitt anförande.

Riksdagen beslöt i slutet av 1978 att anmoda regeringen att utarbeta en övergripande plan för samhällets insatser på tekoområdet. Planen borde syfta till att den dåvarande produktionsvolymen i allt väsentligt skulle bibehållas.

I den proposition som regeringen lade fram i mars 1979 förde man fram förslag till åtgärder för tekoindustrin för treårsperioden 1979/80–1981/82.

Enligt riksdagens uppfattning krävdes det mer långsiktiga samhällsinsatser och en längre planeringsperiod än tre år. Det planeringsarbete som erfordrades borde överlätas åt de ansvariga organen på tekoområdet – tekodelegationen, statens industriverk, överstyrelsen för ekonomiskt försvar och arbetsmarknadsstyrelsen.

Med anledning av riksdagens uttalande om planeringsarbetet fick de uppräknade myndigheterna i juli 1979 uppdraget att inom ramen för sina ansvarsområden utreda och lämna underlag till regeringen för den fortsatt långsiktiga planeringen. Tekodelegationen fick i detta sammanhang ett samordningsansvar gentemot regeringen och mellan myndigheterna.

Vid 1980/81 års riksmöte godtog riksdagens majoritet budgetpropositio-

nens förslag. Därför finner jag inte anledning att ta upp en debatt med Kerstin Nilsson i detta avseende.

Beträffande produktionsvolymen, som är en central fråga i debatten, konstaterades att denna under 1979/80 i stort sett motsvarade 1978 års nivå.

Regeringen har återkommit till riksdagen vid innevarande års riksmöte, och regeringens förslag kommer enligt ärendeplanen att behandlas i kammaren den 2 juni. Därför kan riksdagens beslut och regeringens åtgärder med anledning av det beslutet inte utgöra underlag i dagens granskningsdebatt. Den debatt som Kerstin Nilsson här drog upp – och där Jörn Svensson delvis instämde i hennes synpunkter – kommer alltså att föras vid det tillfället. I dag gäller det granskning av regeringens åtgärder med anledning av de beslut som riksdagen har fattat, och där hävdar Jörn Svensson att det brister i överensstämmelse mellan riksdagens och regeringens beslut med anledning av riksdagens skrivelser.

Tidigare i dagens debatt har hävdats att det är administrativ praxis som skall granskas, medan den politiska granskningen utförs i andra former. Socialdemokraternas reservation i denna del är ett typexempel på ett politiskt ställningstagande. Socialdemokraterna har inte fått gehör för sina förslag i riksdagen, varför man söker andra vägar att ge sin mening till känna. I reservationen sägs klart och tydligt att regeringen i formell mening har följt riksdagsbesluten. Jag vill, fru talman, sluta med att fråga Kerstin Nilsson: I vilken annan mening har regeringen då brustit?

Anf. 39 KERSTIN NILSSON (s):

Fru talman! I sakfrågan hävdar vi att läget inom tekoområdet i dag varit annorlunda och mycket bättre om de av riksdagen förordade åtgärderna satts in. Ju förr åtgärder hade satts in, desto bättre. Ju senare de sätts in, desto dyrare blir det, och snart är det kanske för sent. Utsikterna inom tekobranschen ter sig redan mycket dystra, med stor arbetslöshet som följd. Med glidande formuleringar kryper regeringen undan sitt ansvar. Jag trodde att jag skulle få en förklaring på detta förändrade språkbruk, men det har jag inte fått.

Regeringens politik har präglats av passivitet – en defensiv politik, en låt-gå-politik. Denna passivitet har lett till en katastrofalt minskad tekoindustri. Det har denna industri och arbetarna inom den fått betala dyrt. Avvecklingen har inte skett i socialt acceptabla former. Inte heller har regionalpolitiska synpunkter beaktats.

Regeringens handläggning av den här frågan är inte förenlig med god parlamentarisk sed; den bryter mot god parlamentarisk sed. Av riksdagen fastställda mål har inte beaktats av regeringen. Dessa riktmärken är tydligen föga förpliktande för regeringens politik.

Anf. 40 JÖRN SVENSSON (vpk):

Fru talman! Den i granskningshänseende springande punkten är huruvida det finns någorlunda god överensstämmelse mellan vad riksdagen uttryckt i

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Tekofrågor

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Tekofrågor

sina önskemål, främst i näringsutskottets betänkande nr 48, som jag nämnde, och vad som därefter har företagits av regeringen. Finns en sådan överensstämmelse? Då måste man veta vad riksdagen begärde och varför den kritiserade propositionen på våren 1979. Man kritiserade den för att den inte innehöll förslag till tillräckligt kvalificerade planeringsåtgärder, för att den inte hade ett tillräckligt sammanhållet perspektiv, för att den inte var mer långsiktig osv. Allt detta framgår av texten i utskottets betänkande.

Bengt Kindbom erkänner indirekt att regeringen inte har kommit med någon proposition, som har haft den kvalifikationsgrad som näringsutskottet begärde. Regeringen nöjde sig med att vidta vissa samordnings- och utredningsåtgärder inom ramen för den statliga verksamheten. Det var dock inte detta som riksdagen begärde utan något annat och mer. Det framgår av texten i utskottets betänkande.

Bengt Kindbom är medveten om den bristen. Därför försöker han nu slingra sig undan genom att framhålla att riksdagen godkände den följande budgetpropositionen. Javisst, riksdagen brukar godkänna budgetpropositionen varje år. Men det är inte detta saken gäller, utan frågan är: Innehöll denna budgetproposition vad näringsutskottet hade beställt, nämligen mer kvalificerade, sammanhållna och långsiktiga åtgärder? Det gjorde budgetpropositionen inte, eftersom den är så att säga någonting som arbetar, mer eller mindre, bara ett år i stöten. Enligt vad jag erinrar mig fanns i budgetpropositionen inget tillmötesgående av kraven på mer kvalificerade åtgärder. Det har inte funnits i därpå följande budgetproposition heller.

Låt oss avföra resonemanget om budgetpropositionen. Det är bara ett sätt att förvirra debatten. Frågan är: Har regeringen i propositionens form hör sammat de specifika krav som näringsutskottet ställde vid sin kritik i det nämnda betänkandet 48? Efter vad jag har funnit har regeringen inte gjort det. Därmed är vår kritik berättigad. Jag tror inte att Bengt Kindbom kan komma ifrån detta, om han är riktigt ärlig.

Anf. 41 BENGT KINDBOM (c):

Fru talman! Låt mig till Kerstin Nilsson säga – det blir även ett svar till Jörn Svensson angående budgetpropositionen – att den glidning i språkbruket som det nu görs en så stor fråga av skedde i samband med redovisningen av budgetpropositionen, då näringsutskottet konstaterade att regeringen inte föreslog någon ändring av planeringsramarna för försörjningsberedskapen. Näringsutskottet anslöt sig till formuleringarna i budgetpropositionen. Detta godtog riksdagens majoritet. Hade så inte skett, hade regeringen självfallet haft att rätta sig därefter.

När det sedan gäller den långsiktiga planen har ju utredningsarbetet resulterat i förslag till regeringen. Tekodelegationen har vid flera tillfällen lämnat underlag till regeringen. Det har föranlett en tekoproposition, som kommer att behandlas senare under detta riksmöte.

Jörn Svensson påstår att det inte råder någon överensstämmelse mellan riksdagens beslut och regeringens handlande med anledning av riksdagens skrivelse. Jag vill då hävda att det inte är socialdemokraternas uppfattning.

Men det kanske också är en glidning i språkbruket, som Kerstin Nilsson inte kan förklara. Det finns ändå uttryckt i skrivningarna här. Socialdemokraterna säger nämligen i sin reservation att regeringen i formell mening har följt riksdagens beslut. Det är ett konstaterande, som inte borde ha lett fram till en reservation utan som borde ha medfört att vi kunnat bli eniga i utskottet. Det är ju just detta som KU har granskat.

Anf. 42 KERSTIN NILSSON (s):

Fru talman! Regeringen har inte uppfyllt riksdagens intentioner att lägga fram en långsiktig plan för att uppnå 30 % självförsörjningsgrad när det gäller volymen av tekoproduktionen i Sverige. I stället för att göra insatser för en verklighetsförankrad offensiv politik för att uppfylla målet övergår man till ordrytteri.

Anf. 43 BENGT KINDBOM (c):

Fru talman! Jag måste än en gång påpeka för Kerstin Nilsson att socialdemokraterna har konstaterat att regeringen i formell mening har följt riksdagsbesluten. Det finns ingen grund för att rikta kritik mot regeringen i fråga om den administrativa praxisen.

Jag frågade i mitt huvudanförande i vilken annan mening det finns anledning att rikta kritik mot regeringen. Nu konstaterar jag att Kerstin Nilsson har svarat att det är en politisk kritik som man riktar mot regeringen. Som tidigare har påpekats i dagens debatt finns det andra former för att framföra sådan kritik.

Anf. 44 JÖRN SVENSSON (vpk):

Fru talman! Vad vi skall diskutera är inte regeringens politik i jämförelse med budgetpropositionen 1980/81, som godkändes av riksdagen, utan det är näringsutskottets beställning i betänkande 1978/79:48 jämfört med vad som sedan över huvud taget har företagits på tekoområdet. Där är oöverensstämmelsen så uppenbar att var och en borde se den. Bengt Kindbom är uppenbarligen också medveten om den; annars skulle han inte slingra sig genom att vägra diskutera just den fråga som vi skall diskutera och i stället blanda bort korten genom att dra in en budgetproposition.

Anf. 45 KERSTIN NILSSON (s):

Fru talman! Vi säger visserligen att regeringen i formell mening har följt riksdagsbeslutet genom att uppdra åt vederbörande myndigheter att utreda frågan, men fortsättningsvis var ju avsikten att de utredningsförslag som presenterades skulle verkställas. Det skulle fullföljas reellt av regeringen på så sätt att regeringen skulle lägga fram en långsiktig plan för att uppnå det mål som sattes av riksdagen 1978/79 och som bl. a. utgick från försörjningspolitiska aspekter.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Anf. 46 BENGT KINDBOM (c):

Fru talman! Jag är ledsen över att ta kammarens tid i anspråk med ytterligare ett inlägg. Jag kommer att referera den bilaga till betänkandet som redovisas i detta avsnitt, eftersom den klargör frågan om huruvida regeringen har följt riksdagsbeslutet med anledning av näringsutskottets betänkande 1978/79:48. Där sägs att det enligt riksdagens uppfattning krävdes långsiktiga samhällsinsatser av en annan storleksordning än den regeringen förordat i propositionen, att framförhållningen i planeringen borde vara längre än tre år och att det planerings- och utredningsarbete som erfordrades borde överlåtas åt de ansvariga organen på området. Sedan räknar man upp dem, som jag gjorde i mitt huvudanförande.

Med anledning av dessa uttalanden uppdrog regeringen genom beslut i juli 1979 åt myndigheterna att inom ramen för sina resp. ansvarsområden utreda och lämna underlag till regeringen. Man fastställde också vid vilka tidpunkter rapporterna skulle avges; det skulle ske den 1 september 1980 och den 1 september 1981. Rapporterna skulle innehålla den långsiktiga utblick som är efterlyst.

Såvitt jag kan se – och mot detta har heller inte riktats någon anmärkning – har regeringen alltså fullföljt precis vad som sades i riksdagens beslut med anledning av näringsutskottets betänkande 1978/79:48.

Anf. 47 JÖRN SVENSSON (vpk):

Fru talman! Det tråkiga är att den här promemorian som Bengt Kindbom refererar bara på ett mycket ofullständigt sätt redovisar vad som sades i näringsutskottets betänkande 1978/79:48. Läser man papperen noga framgår oöverensstämmelsen mycket tydligt. Därför är det desto mera avslöjande att den av utskottsmajoriteten nu framhållna promemorian icke ger en fullständig redogörelse för vad beslutet på våren 1979 innebar.

Anf. 48 KERSTIN NILSSON (s):

Fru talman! Tekodelegationens förslag har inte beaktats av regeringen, och man har inte fullföljt de intentioner som riksdagen uttalade i 1978/79 års beslut. Och som vi uttrycker det i reservationen: Myndigheternas planeringsverksamhet har inte fullföljts av regeringen genom förslag till riksdagen. På det sättet har vi hamnat i en katastrofal situation för tekoindustrin.

Anf. 49 FÖRSTE VICE TALMANNEN:

Sedan de under avsnittet *Regeringens handläggning av tekofrågor* med anledning av riksdagens beslut anmälda talarna nu haft ordet övergår kammaren till att debattera Hörneforsfrågan.

Hörneforsfrågan

Anf. 50 JOHN ANDERSSON (vpk):

Fru talman! Bland de ärenden som utskottet har granskat återfinns regeringens beslut om utvärdering av utvecklingsalternativ för Hörnefors massafabrik. Utskottet har inte funnit anledning att göra något särskilt uttalande med anledning av granskningen av detta ärende. Men eftersom jag

är den som anmälde detta ärende till granskning, vill jag ta några minuter i anspråk för att göra några kommentarer.

Bakgrunden till detta beslut var regeringens proposition våren 1981 som behandlade frågan om medelstillskott till NCB. Med anledning av denna proposition beslutade riksdagen att den s. k. Hörneforsgruppens utvecklingsalternativ inte kunde dömas ut på basis av tillgängligt material. Det måste få genomarbetas till fullo och därefter utvärderas under medverkan av berörda myndigheter, företaget, de anställda och de fackliga organisationerna.

Med anledning av riksdagsbeslutet uppdrog regeringen åt statens industriverk att utvärdera det nämnda utvecklingsalternativet. I detta beslut sades att industriverket skulle utvärdera det s. k. utvecklingsalternativet. Att det skulle "få genomarbetas till fullo" hade således bortfallit i regeringens uppdrag, vilket också noteras i näringsutskottet.

Man kan givetvis diskutera betydelsen av och skillnaderna mellan att enbart utvärdera och att göra både en genomarbetning och en utvärdering. Enligt min mening måste det senare vara ett, kvalitativt sett, uppdrag av annan karaktär och innehåll än att bara utvärdera. Den uppfattningen tycker jag får stöd av bl. a. ett uttalande som utredningens ordförande har gjort. Han säger: "Det vi gjort är en s. k. känslighetsprövning, dvs. vi har sett på hållfastheten i Hörneforsgruppens siffror och förslag och därvid har vi kommit fram till andra och mera negativa bedömningar än vad både Hörneforsgruppen och Celpap kommit fram till."

Hörneforsgruppen har också i en skrivelse till industridepartementet gett sina synpunkter på den utvärdering som skedde:

"Industriverket har på industridepartementets uppdrag bedrivit denna utredning under stor tidspress. Som en konsekvens av detta har de intentioner som angavs inte kunnat fyllas i så måtto att en reell genomarbetning blivit aktuell utan fastmer en granskning och kommentar till det material som Hörneforsgruppen lagt fram. De kompletteringar som Hörneforsgruppen ansett vara nödvändiga för att med en positiv grundsyn kunna genomföra projektet har inte redovisats. Hörneforsgruppen uttalar sin besvikelse över att de kompletterande utredningarna uteblivit och att utredningsarbetet stannat vid en utvärdering."

Det här visar väl ändå att det beslut som togs i riksdagen fick ett annat innehåll, i och med att regeringen uppdrog åt industriverket att utvärdera nämnda alternativ. Det kanske också var detta som avgjorde framtiden för hundratala människor och deras bygd. Fick verkligen dessa människor den prövning av sina förslag som man rimligen bör kunna lägga i det beslut som riksdagen tog? Enligt min mening fick de inte det. Men utskottet har inte funnit anledning att göra något särskilt uttalande, och jag noterar också att det är ett enigt utskott.

I förra årets granskningsbetänkande var också frågor rörande NCB föremål för granskning. Då gällde det ett statsrådsjäv. Detta ärende fick ganska omfattande skrivningar och resulterade även i en reservation. Nu är väl kanske inte några hundratal anställda vid en massafabrik och deras öden

Onsdagen den
12 maj 1982

Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.

Hörneforsfrågan

så intressanta, i skuggan av ubåtar och landningssystem, och det är kanske anledningen till den knapphändiga behandling som detta ärende fått.

Fru talman! Jag har inte något yrkande, men jag har med detta inlägg velat markera och få till protokollet min och vpk-gruppens uppfattning, att vi inte anser att regeringen till fullo har följt riksdagens beslut i detta ärende.

Anf. 51 SVEN-ERIK NORDIN (c):

Fru talman! John Andersson sade avslutningsvis att han tyckte att det var ett knapphändigt yttrande som konstitutionsutskottet har avlåtit på den här punkten. Jag vill i alla fall för kammarens ledamöter – för dem som nu finns här inne – lämna den upplysningen att man inte skall dra för snabba slutsatser av antalet rader i ett utskottsbetänkande och tro att det direkt speglar den betydelse som utskottet tillmäter en viss fråga. Självfallet har detta ärende varit föremål för samma omsorgsfulla handläggning som andra ärenden i vårt utskott.

Upprinnelsen till att John Andersson tog upp den här frågan till granskning i KU var tre rader i näringsutskottets betänkande 1981/82:20. Där görs noteringen att regeringen i sitt uppdrag till statens industriverk skrev att industriverket skulle "utvärdera det för Hörnefors massafabrik och pappersbruk nämnda utvecklingsalternativet". Utskottet sade att man "noterar att riksdagens uttalande om att ifrågavarande utvecklingsalternativ före utvärderingen måste 'få genomarbetas till fullo' inte återges i uppdraget till industriverket".

Det är denna lilla petitesse som har föranlett John Andersson att sätta konstitutionsutskottet i arbete. Vi har naturligtvis tagit fasta på det, som jag nyss redovisade.

Vi skall självfallet inte ta upp någon industripolitisk debatt här. Det har funnits många tillfällen tidigare att diskutera Hörnefors och andra massafabriker, och vi har annat för oss i dag. Men så mycket kan jag ändå säga. John Andersson, att statens industriverk på den korta tid som stod till förfogande – enligt riksdagens beställning skulle det ske under sommaren och förhösten – gjorde en så grundlig genomlysning av detta problem som över huvud taget tänkas kunde. Man gjorde det i samarbete med folk från Hörneforsfabriken, facket, kommunen, länet och industrin. Man kan säga att det tillhopataget blev en fullt godtagbar produkt att lägga som underlag för ett riksdagsbeslut, vilket också skedde. Till näringsutskottets beslutsunderlag skall också läggas det förhållandet att ledningen för facket, det socialdemokratiska partiet, noterade att situationen faktiskt var som den var.

John Andersson har kanske i viss mån, nu liksom tidigare, försökt att litet för mycket invagga folket uppe i Hörnefors i falska förhoppningar. Det är synd. Det är bättre att vi är ärliga och talar om situationen som den är. Det gjorde statens industriverk i sin utredning, och det gjorde så småningom näringsutskottet. Eftersom John Andersson nu inte ställer något yrkande om prickning av regeringen, vill jag avslutningsvis uttala min uppskattning av

detta, och jag ansluter mig, fru talman, till vad utskottet anfört på denna punkt:

Anf. 52 JOHN ANDERSSON (vpk):

Fru talman! Jag skall inte ta upp någon längre debatt med Sven-Erik Nordin i den här frågan. Men den här debatten handlar inte om huruvida man ger de anställda som berörs eller deras organisationer falska förhoppningar eller inte. Det är inte den frågan det handlar om.

Det jag har anmält till konstitutionsutskottet att jag vill ha granskat är frågan om huruvida innehållet i riksdagens beslut har ändrats i och med att regeringen gett ett uppdrag till industriverket. Jag kan hålla med Sven-Erik Nordin om att den avgörande frågan inte heller är antalet rader i betänkandet. Den avgörande frågan är om det här beslutet har ändrat karaktär och innehåll.

Sven-Erik Nordin hänvisar till det innehåll i utredningen som socialdemokraterna anslöt sig till, utredningens slutsatser. Det är helt oväsentligt för mig vilken ställning socialdemokraterna har intagit i det här fallet. Det jag diskuterar är riksdagens beslut att tillsätta utredningen och vad utredningen skulle göra. Jag vill fortfarande hävda att riksdagens beslut i det här fallet fick ett annat innehåll, en annan karaktär, genom de direktiv som industriministern å regeringens vägnar gav industriverket. Jag finner stöd för en sådan bedömning bl. a. hos utredningens ordförande och det han har uttalat. Jag kan hänvisa till bedömningar som har gjorts på länsnivå, från företrädare för länsmyndigheter och även från de anställda som berörs och deras fackliga organisationer. Jag vill hävda att det måste vara en skillnad mellan att genomarbета och därefter utvärdera ett sådant förslag som det här var fråga om och att bara värdera.

Går man in på sakinnehållet i utredningen kan man finna betydande brister, men den diskussionen kan vi lämna därhän. Jag vill fortfarande hävda att jag ser en skillnad mellan riksdagens beslut och den uppgift som industriverket fick.

Anf. 53 SVEN-ERIK NORDIN (c):

Fru talman! Det här är en tämligen överflödigt tvist om ord. Jag noterar att själva ordvalet i regeringens uppdrag till statens industriverk var något annorlunda än det som stod i riksdagsskrivelsen. Men det förändrade inte på något sätt innehållet i den produkt som statens industriverk levererade med ledning av regeringsuppdraget. Där skedde en genomlysning, påstår jag.

John Andersson kan fundera så mycket han vill hit eller dit över om slutsatserna skulle ha blivit annorlunda, om man hade fått hålla på ytterligare något halvår, eller om man skulle ha gett sig ut på ett vidare fält i bedömningen av Hörneforsfabriken. Jag tror faktiskt inte det. Några andra som har sysslat med den här frågan tror inte heller det. Därmed tror jag, fru talman, att den här frågan är till fullo genomlyst.

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Hörneforsfrågan

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Hörneforsfrågan

Anf. 54 JOHN ANDERSSON (vpk):

Fru talman! Hur kan Sven-Erik Nordin hävda så bestämt att slutprodukten inte skulle ha blivit en annan, om riksdagens hela skrivning i det beslut som fattades hade kommit med i direktiven? Hur kan Sven-Erik Nordin hävda detta?

Sven-Erik Nordin säger att detta är en överflödig tvist. Jag är inte så säker på att de anställda vid Hörneforsfabriken och de människor som bor i Hörnefors tycker att det är så överflödigt att man tittar på den här frågan. Jag vet att de är mycket besvikna. De har i sina kommentarer pekat på den, som de tycker, dåliga behandling som deras förslag fick i och med att deras alternativ inte med allvar och en positiv grundsyn undersöktes på ett riktigt sätt. Jag tycker att det är nonchalant mot dessa människor att säga att detta är en överflödig tvist.

Anf. 55 SVEN-ERIK NORDIN (c):

Fru talman! En sak är säkert John Andersson och jag helt överens om, och det är att det är en tragedi när man är tvungen att lägga ned ett företag av typen Hörnefors massafabrik – särskilt som det här rör sig om en bruksort, med bruksorternas speciella problem.

Sedan noterade jag att John Andersson i sin senaste replik återföll i försöken att på något sätt mana fram bilden att hade man fått utreda detta längre och djupare, skulle det ha randats en ny framtid för sulfittfabriken i Hörnefors. Jag ville i mitt första inlägg påpeka att detta kunde vara onödigt, därför att det skapar helt ogrundade förhoppningar, och det tycker jag inte är rättvist och ärligt.

Anf. 56 JOHN ANDERSSON (vpk):

Fru talman! Jag har redan en gång redogjort för min syn på frågan om att skapa falska förhoppningar. Det går jag inte in på en gång till.

Sven-Erik Nordin diskuterar nu åter själva sakfrågan, hur det skulle ha gått med fabriken. Jag har inte påstått att någon lösning skulle ha nåtts. Det jag ville hävda var att åtminstone jag, när jag var med och fattade beslutet om att det här alternativet skulle genomarbetas och utvärderas, upplevde att det låg mycket mer i den meningen än vad som blev resultatet. Det är där jag vill hävda att det inte blev någon genomarbetning, utan att man bara gick in och petade litet i det alternativ som fanns och gjorde en värdering. Det är just den frågan som jag har anmält till granskning, och som jag tycker att vi skall diskutera.

Anf. 57 SVEN-ERIK NORDIN (c):

Fru talman! Då får jag bara notera att John Andersson inte längre påstår att resultatet av utredningen skulle ha blivit annorlunda ifall man exempelvis ordagrant skulle ha återgett riksdagsskrivelsen i direktiven. Därmed kan vi säga att den här frågan är till fullo utredd.

Anf. 58 JOHN ANDERSSON (vpk):

Fru talman! Om förslaget hade fått genomarbetas på ett riktigt sätt och utvärderats hade de anställda i varje fall fått en rimlig chans. Nu anser jag att de blev bortdribblade. De fick inte den chans som de var värda.

Anf. 59 FÖRSTE VICE TALMANNEN:

Sedan de under avsnittet Hörneforsfrågan anmälde talarna nu haft ordet övergår kammaren till att debattera Ubåtsaffären.

Anf. 60 BERTIL FISKESJÖ (c):

Fru talman! När det gäller ubåtsaffären är utskottsberäkningen i alla väsentliga delar helt enhälligt. Det är t. o. m. så att utskottet enhälligt och entydigt berömmar regeringen. Det är inte så vanligt i våra granskningsberäkningen. I själva begreppet granskning ligger ju inbyggt en kylig skepticism.

Med anledning av den debatt som förts i media innan utskottets beräkning varit färdigt och som skulle ha kunnat inge allmänheten den uppfattningen att utskottet är starkt kritiskt till regeringens sätt att handlägga den besvärliga och allvarliga ubåtsincidenten vill jag direkt citera vad ett enhälligt utskott säger, nämligen följande: "Enligt utskottets mening var den kränkning av svenskt territorium och svenskt militärt skyddsområde som ubåt 137 gjorde sig skyldig till allvarlig. Mot denna bakgrund anser utskottet det tillfredsställande att ubåtsaffären kunde avvecklas så snabbt. Regeringens handlande präglades enligt utskottet av fasthet och konsekvens vilket ledde till att de svenska kraven i fråga om undersökning och bärgning av ubåten snabbt kunde genomdrivas."

Även fortsättningsvis berömmar utskottet regeringen.

De uppskattande omdömen som utskottet således ger bygger på en noggrann genomgång av regeringens handläggning och regeringens ställningstagande till en rad kniviga avvärjningsfrågor, som omedelbart aktualiserades. Utskottets genomgång bygger på ett mycket stort skriftligt material men också på utfrågningar av några av de särskilt involverade. Utpekningsfrågor av utfrågningarna och det viktigaste underlaget i övrigt redovisas i beräkningens bilagedel.

Fru talman! Det råder inga delade meningar om att det var en mycket allvarlig kränkning av svenskt territorium som ägde rum när den sovjetiska ubåten gick in på svenskt vatten utanför Karlskrona – militärt skyddsområde t. o. m. Några acceptabla förklaringar till detta har inte kunnat ges från Sovjetunionen. Att ubåten visade sig vara atomvapenbestyckad gör naturligtvis inte saken bättre. Helt vid sidan om suveränitetskränkningen ger detta en blyxtbelysning åt hur ihåligt mycket av talet om Norden som en kärnvapenfri zon har varit. Östersjön tillhör i högsta grad Norden, och det är således på de ryska krigsfartygen i Östersjön som atomvapnen finns. Det är alltså dessa atomvapen som bör avlägsnas om vi skall få någon kärnvapenfri zon. I övrigt finns det ju inga kärnvapen i Norden.

Jag skall inte här ge någon kronologisk skildring av ubåtsaffärens förlopp.

Nr 145

**Onsdagen den
12 maj 1982**

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

Det finns dokumenterat dag för dag och nästan timme för timme i utskottets betänkande.

Några anmärkningar om att regeringen skulle ha begått formella fel vid handläggningen av ärendet finns inte från någon sida i utskottet. Det är alldeles givet att vid en extraordinär situation som det här gällde måste handläggningen på en del punkter avvika från vad som är normal rutin inom regeringen. Nödvändigheten av snabba beslut är en av anledningarna till detta. Det är också rätt självklart att det blir statsministern personligen som i hög grad svarar för ledningen av arbetet. Så var det också i den här frågan, vilket tydligt framgår av utskottets material – inte minst den ingående utfrågning som utskottet haft med statsminister Fäldin.

Men trots de speciella omständigheter som rådde har utskottet således inte kunnat finna annat än att handläggningen skett helt i överensstämmelse med de regler som gäller för regeringens arbete.

Vidare kan noteras att ledarna för moderata samlingspartiet och socialdemokratiska partiet fortlöpande hölls orienterade. Statsministern har i olika sammanhang bl. a. inför utskottet, uttryckt sin stora tillfredsställelse över att man uppfattade situationen lika över partigränserna. Utöver dessa kontakter redovisades frågan för utrikesnämnd, utrikesutskott och försvarsutskott.

Jag har redan nämnt att konstitutionsutskottet berömmar regeringen för snabbhet, fasthet och konsekvens. De riktlinjer som skulle gälla för behandlingen av ubåtsfrågan fastställdes snabbt. Vad gäller den senare omdiskuterade immunitetsfrågan omtalade UD:s folkrättsexpert, Bo Johnson, på direkt fråga för utskottet:

”Kanske bara någon timme efter det att incidenten var känd visste man på alla nivåer vilken linje som skulle följas. Det förekom ingen tveksamhet från regeringens sida.”

I övrigt formulerades riktlinjerna i enlighet med vad som återges på s. 177 i utskottsbetänkandet. Vad som skulle gälla var att ubåten skulle hanteras av det militära systemet, att den skulle ligga kvar t. v., att utredning skulle ske genom överbefälhavarens försorg, att bärgning skulle ske genom överbefälhavarens försorg, att krav på ursäkt från Sovjetunionen skulle framställas och att Sovjetunionen skulle betala kostnaderna.

För att göra hela historien kort kan man konstatera att regeringen var framgångsrik på samtliga punkter. De handlingslinjer regeringen lade fast kunde också fullföljas.

Jag nämnde nyss att immunitetsfrågan varit föremål för diskussion. Vad frågan gällde var vilka ingripanden den kränkta staten enligt folkrätt och s. k. statspraxis skall kunna göra gentemot det kränkande fartyget och dess besättning. Utskottet har ägnat denna fråga betydande intresse, vilket framgår av utskottets redovisning. Av redovisningen framgår också att meningarna något går isär bland folkrättsexperter. De folkrättsregler som kan tänkas gälla får kompletteras med vad som kallas statspraxis, dvs. staternas faktiska agerande. Två saker förefaller mig rätt klara. Den ena är att den kränkta staten måste tillerkännas ett visst handlingsutrymme. Den

andra är att utnyttjandet av detta handlingsutrymme måste bestämmas på högsta nivå, dvs. av regeringen. Detta därför att det är ställningstaganden av politisk och utrikespolitisk natur. De kan således inte överlåtas åt underordnade myndigheter. För bedömningen av sådana här frågor tillkommer för vår del dessutom nödvändigheten av att vi även i fredstid handlar så att tilltron till vår krigstida neutralitet inte rubbas.

De överväganden som ledde fram till regeringens ståndpunkter i immunitetsfrågan redovisas i utskottsbetänkandet, och jag skall inte diskutera dem närmare. Regeringens ställningstagande summerades av statsminister Fällidin vid utskottets utfrågning på följande sätt. Jag citerar från s. 132 och 133:

”Vi sade oss att det inte kan vara rimligt att ett statsfartyg som så uppenbart har kränkt svensk neutralitet skulle ha samma immunitet som det skulle ha haft om det hade kommit lovligt med tillstånd t. ex. på ett flottbesök. Utan att göra alla möjliga utläggningar som man kan göra om detta drog vi slutsatsen att man måste kunna tumma på immunitetsreglerna. Vi ansåg det självklart att vi måste göra en ordentlig undersökning för att kartlägga hur båten kunnat hamna där. Det krävde att vi gick ombord på båten och att vi fick ha förhör med befälhavaren. Vi tyckte då att det var en lämplig avvägning att förhören fick hållas utanför skyddsområdet, men vi garanterade att officerarna skulle få komma tillbaka.”

Sovjet accepterade också härvidlag, om än under viss protest, de svenska kraven. Vad gäller omvärldens reaktion framhöll UD:s folkrättsexpert, Bo Johnson, som jag tidigare citerade, följande inför utskottet, vilket jag citerar från s. 148 i betänkandet:

”De genomgående positiva reaktioner som följt på det svenska agerandet vid incidenten med ubåt 137 tyder på att omvärlden ser på det svenska agerandet med accept. Det är en viktig faktor vid den folkrättsliga bedömningen.”

Utskottet berör regeringens handläggning av immunitetsfrågan och har inte heller här – och det gäller ett enigt utskott – några kritiska synpunkter. Tvärtom får det generella beröm som utskottet utdelar anses omfatta även den delen av regeringens agerande. Utskottet finner det bra att regeringen aviserat en närmare belysning av rättsläget för eventuella framtida behov. Och utskottet uttrycker i försiktiga ordalag att dessa aviserade studier bör kunna bidra till ökad klarhet om utgångspunkterna för bedömningar i framtiden. Samtidigt understryker dock utskottet att ett betydande handlingsutrymme måste finnas för regeringen även i framtiden. Det är, enligt min mening, ett mycket klokt konstaterande.

I allt väsentligt är således utskottet ense vad gäller bedömningen av regeringens framgångsrika handläggning av ubåtsaffären.

Men moderater och socialdemokrater har inte riktigt velat nöja sig med detta. Det är naturligtvis svårsmält för oppositionens samkörda tandem-par att så uttryckligt tvingas konstatera att regeringen varit mycket duktig i en svår fråga.

För den skull har man hakat sig fast vid en detalj, i förhoppningen att det

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

skall bli rabalder kring denna detalj och att detta således skall skymma helheten. Massmedia hjälper ju också på sedvanligt sätt till, och det är givetvis detta man förlitar sig på. Vad saken gäller är att försvarsminister Torsten Gustafsson stannade en dag på ett nordiskt försvarsministermöte i Oslo, i stället för att omedelbart åka hem, när han fick vetskap om att ubåten stod på grund. Moderater och socialdemokrater anser att han borde ha åkt hem. Det kan de naturligtvis tycka. Men vad i all världen är det för konstitutionellt klandervärt i att han inte åkte hem? Den frågan vill jag gärna ställa till moderaternas och socialdemokraternas företrädare. F. ö. var det så att försvarsministern hela tiden hölls underrättad om vad som hände. Han kunde konstatera att allt var i gång som det borde vara. Dagen efter åkte han hem, och han deltog därefter direkt i handläggningen av ärendet.

Det är ju så i vår moderna värld att statsråd inte alltid kan sitta på sina stolar i Stockholm. De åker kors och tvärs över jordklotet, än i den ena angelägenheten, än i den andra. Kraven är sådana att de måste vara med för att hävda Sveriges intressen. Det är sannerligen inte några nöjesresor, som en del tidningar tycks tro. Försvarsministern kunde mycket väl ha varit på andra sidan jordklotet. Då hade regeringen under alla omständigheter fått klara sig utan honom något dygn. Hade det i så fall också varit konstitutionellt fel? kan man fråga sig.

Nu är det ju så att vi i vår författning helt realistiskt har räknat med att alla statsråd inte alltid kan vara närvarande. Det får gå ändå, och måste gå ändå. Grundlagen stadgar t. o. m. att regeringen är beslutför med så få närvarande som fem statsråd. Det är alltså gällande rätt på det här området. När ett statsråd är utomlands förordnas ett hemmavarande statsråd att svara även för den frånvarandes departement. Så hade man gjort den här gången också. Det var Anders Dahlgren som föredrog försvarsärendena. Det inträffade var således ingenting märkvärdigt, och det innebar inga som helst brott mot vare sig gällande bestämmelser eller etablerad praxis. Men socialdemokrater och moderater tycker att Torsten Gustafsson borde ha åkt hem, och för detta tyckande väntar de sig tydligen en del applåder. Det får de kanske på sina håll, men det är också allt.

Socialdemokrater och moderater kritiserar vidare ett uttalande som Torsten Gustafsson gjorde den 1 november om eventuell bruk av våld mot ubåtsbesättningen. Försvarsministern fick en fråga om detta när han hördes i konstitutionsutskottet. Jag återger en del av svaret från s. 140 i betänkandet: "Jag var väl underrättad om situationen. Givetvis måste vi alltid vara beredda att hävda vår neutralitet, i yttersta fall med våld, men i det här fallet visste vi att situationen höll på att reda upp sig. Dagen därpå trädde också ubåtskaptenen fram för det samtal som den svenska regeringen hade begärt."

Försvarsministerns uttalande gällde således det konkreta fallet, just i det aktuella läget. Försvarsministerns uttalande stämde således med vad som faktiskt föregick. Sovjet gav med sig, och frågan om våld behövde dess bättre inte aktualiseras. Jag tror nog att vi alla kan vara tacksamma för att vi genom regeringens fasta och skickliga agerande samt genom att ryssarna gav vika

kunde undvika att använda våld. Det fanns väl de som i den stundtals upprörda debatten talade om våld och hårda tag. Var detta, om de intentionerna behövt följas, hade slutat, kan vara svårt att överblicka.

Vad gäller det ärende som nu behandlas ber jag, fru talman, att få yrka bifall till reservation 3 och ansluter mig i övrigt till vad utskottet anfört.

Anf. 61 TORHEL LINDAHL (fp):

Fru talman! Jag kan göra det ganska lätt för mig genom att i stort instämma med vad Bertil Fiskesjö sade.

Om någon för ett år sedan hade kommit på den idén att man, för att bl. a. träna incidentberedskap, skulle måla upp ett scenario med ett grundstött ryskt kärnvapenbestyckat krigsfartyg mitt inne i svenskt militärt skyddsområde, tror jag att den personen hade blivit utskrattad. Man hade avslagit förslaget med att säga att någonting så otroligt inte kommer att hända och att man måste testa beredskapen i ett något mer realistiskt fall. Nu visade det sig än en gång att fantasin inte riktigt hänger med när det gäller de tokigheter som vissa kan ställa till med. Och regeringen fick helt plötsligt den oväntade s. k. ubåtsaffären på halsen.

Regeringen löste denna fråga på ett utomordentligt sätt. Det är inte bara vi här i Sverige som tycker det. Även internationellt har berömmet för den svenska regeringens agerande i den s. k. ubåtsaffären varit enstämmigt. De enda som har haft en avvikande uppfattning har varit Sovjet och någon annan öststat. Det är kanske lättförståeligt att Sovjet inte var så förtjust över det svenska agerandet i denna affär. Det är min innerliga förhoppning att Sovjet aldrig skall bli förtjust över en svensk regerings agerande, om ryssarna skulle upprepa dessa dumheter.

En av de saker som vi under utskottets granskning har tittat på – och där man är på väg att nå en tillfredsställande lösning – är tillgången på säkra, mot avlyssning skyddade teleförbindelser mellan vissa statsråd och en del högre chefer. Som Bertil Fiskesjö sade är det en orimlighet att tänka sig att alla statsråd alltid skall finnas på sina tjänsterum i Stockholm, utan de kan befinna sig på olika platser. Behovet av att man skall kunna ta kontakt och förtroligt resonera med personer som råkar befinna sig utanför Stockholm är stort. Därför är det väsentligt att denna fråga snarast löses. Enligt vad utskottet har funnit höll man också på att förbereda sådana kontaktmöjligheter redan innan ubåtsaffären inträffade.

Att man nu på alla håll inser och erkänner – egentligen gör även utskottet det – att regeringen har skött ubåtsaffären på ett utomordentligt sätt, är uppenbarligen inte tillfredsställande för oppositionen här i riksdagen. Så bra får en regering inte lov att framstå i allmänhetens ögon. Därför gällde det för dem att börja gnetta och försöka hitta någonting som de kunde anklaga regeringen för. Men oppositionen har inte hittat någonting sådant. Alla som har granskat denna fråga särskilt noga är ju överens om att detta ärende är bra skött. Det finns ingenting som man kan säga är felbehandlat.

Då får vi väl hitta på någonting annat, tycks oppositionen ha resonerat. Och har man uppfinningsrikedom, går det ju bra. Man har lyckats komma

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

fram till att försvarsministern litet snabbare borde ha infunnit sig i Stockholm. Dessutom är oppositionen kritisk mot ett uttalande, som man säger skall ha skapat tveksamhet om Sveriges hållning. Den tveksamheten är oppositionsledamöterna i konstitutionsutskottet ganska ensamma om att ha upptäckt. I utlandet, där man ibland nästan avundsjukt såg hur bra Sverige klarade av denna situation, lade man inte märke till någon tveksamhet. Egentligen har inte oppositionen någon kritik att komma med, utan den är ute efter att dölja att regeringen har skött sig bra. Vanliga människor kan ge regeringen det erkännandet, men så generös är inte oppositionen.

Fru talman! Mot denna bakgrund yrkar jag bifall till reservation 3.

Anf. 62 FÖRSTE VICE TALMANNEN:

Jag får meddela att anslag om kvällsplenum uppsatts.

Anf. 63 ANDERS BJÖRCK (m):

Fru talman! Det har om den s. k. ubåtsincidenten sagts att ingen rimligen kunnat inse att något sådant skulle kunna inträffa. En grundstött sovjetisk ubåt på svenskt militärt skyddsområde var en alltför fantastisk tanke för de flesta. Ändå borde inte händelsen ha inträffat helt överraskande. Vi har under efterkrigstiden haft gott om olika ubåtsincidenter i våra farvatten. Många av dem har utgjort allvarliga kränkningar av vårt territorium.

Vi vet att vår incidentberedskap inte är tillfredsställande. Detta har påpekats från moderat håll vid en rad tillfällen. Jag har själv i denna kammare interPELLERAT och pekat på de brister som råder på området och som vi fick en påminnelse om när det visade sig att vi inte kunde upptäcka den här ubåten förrän dagen efter grundstötningen.

Det är alltså fel att påstå att det här var någonting som vi inte kunde ha förutsett. Vi borde ha kunnat göra det, och detta har också påpekats här i kammaren vid ett flertal tillfällen.

Trots att affären fick en tillfredsställande upplösning, finns det all anledning att noga analysera det inträffade och se vad som kan göras för att i framtiden förhindra ett upprepande och, om ett sådant skulle ske, ha god beredskap för ett effektivt handlande.

För den som haft tillfälle att under några år delta i utskottets granskningsverksamhet, som bl. a. rört affärer som IB och Telub, är det slående hur förvånade berörda myndigheter blir när något händer. Sådant kan bara inte hända, det är alltför fantastiskt; det har vi inte övat för, är vanliga reflexioner. Jag får en känsla av att man vill skjuta obehagligheter bort ifrån sig, att alltför provocerande scenarier inte är populära.

Det går självfallet inte att förutsäga allt. Det är också lätt att kritisera i efterhand när facit föreligger. Utskottet har helt naturligt tagit hänsyn till detta. "Regeringens handlande präglades av fasthet och konsekvens", sägs det i utskottstexten. Det är också att notera utskottets tillfredsställelse över att regeringen snabbt tog kontakt med de båda demokratiska oppositionspartierna och att man kunde enas om en gemensam syn på den uppkomna situationen.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

På några punkter gör utskottet markeringar. Det gäller vikten av att säkra, mot avlyssning skyddade telekommunikationer finns tillgängliga mellan berörda statsråd och andra nyckelpersoner. De har alltså inte kommunicerat på det sätt som är önskvärt, därför att man inte kunde lita på sekretessen när det gällde de vanliga telefonerna.

Det måste sägas vara anmärkningsvärt att det vid tillfället för ubåtsincidenten fanns allvarliga brister i detta avseende. Det är att hoppas att de åtgärder som här är på gång snabbt och effektivt genomförs. Skulle någon framtida incident visa brister i detta avseende, kommer det att vara svårt att skylla ifrån sig, och kritiken kommer med all säkerhet att bli hård.

Också när det gäller immunitetsfrågorna är det bra att studiearbete pågår. Det måste dock likaledes betraktas som anmärkningsvärt att det rådde en betydande osäkerhet om immunitetsfrågorna under affärens gång. Visserligen var det en överraskande händelse, det skall gärna medges, men ubåtsincidenter har vi haft god och tidigare. Det är med förvåning man då konstaterar att de gällande svenska bestämmelserna inte ger någon ledning för vad som är tillåtet, om en ubåt tvingas upp till ytan. Så helt otroligt har det väl inte varit att en ubåt kunde ha skadats av svenska sjunkbomber som fällts i varningssyfte men råkat träffa för nära. Det studiearbete som nu bedrivs måste snabbt få ett genomslag i gällande bestämmelser på området.

Hade svenska sjunkbomber fällts för nära, kan man mycket väl tänka sig att en ubåt hade tvingats upp till ytan. Det finns alltså inga bestämmelser eller anvisningar för hur man skall handla i en sådan situation. Det är anmärkningsvärt.

Stor uppmärksamhet har i massmedia ägnats åt regeringens beslutsfattande under den aktuella veckan. En kvällstidning har korat vinnare resp. förlorare inom regeringen. Man har gjort försök, som måste betraktas som löjeväckande, att ta åt sig äran av affärens handläggning, och jag är övertygad om att vi kommer att få uppleva än mer av den varan här i dag. För dem som har haft tillfälle att följa KU:s inträngande granskning av händelseförloppet framstår detta som ett lagarbete där många var inblandade och många hjälpte till, och man kan i det sammanhanget inte utkora några vinnare eller förlorare. Syftet med att på det sättet försöka ta åt sig äran har naturligtvis varit att plocka inrikespolitiska poänger, något som man enligt opinionsundersökningarna inte har lyckats särskilt väl med.

Den lärdom man kan dra av handläggningen är att det är viktigt att statsministern har ett fast och totalt grepp om händelseförloppet. Men det är därvidlag lika naturligt att i den krets som han rådgör med ingår de berörda fackministrarna. Det är då framför allt två personer som berörs: utrikes- och försvarsministrarna.

Utrikesministerns roll behöver inte vidare kommenteras här, även om han enligt en artikelserie om ubåtsärendets handläggning som presenterades i en kvällstidning i praktiken ledde en samlingsregering lokaliserad till Floragatan, där han har sin bostad.

Försvarsminister Torsten Gustafsson har blivit utsatt för hård kritik för sitt sätt att delta i ubåtsaffärens handläggning. Moderata samlingspartiets

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

ledamöter av konstitutionsutskottet har härvidlag varit mycket noggranna med att endast granska hans handlande i denna speciella fråga och att inte beröra eller låta sig påverkas av eventuella uttalanden eller ingripanden från hans sida i frågor som inte är föremål för utskottets granskning.

Ubåtsaffären utgjorde den allvarligaste kränkningen av svenskt territorium sedan andra världskriget. För en välinformerad försvarsminister kan det inte ha kommit som någon total överraskning att kärnvapen kunde finnas ombord. Han var den ansvarige fackministern, och han kan som sådan inte ha varit okunnig om detta förhållande. Det fanns också klar risk för och indikationer på att fritagningsförsök kunde komma att äga rum. En allvarlig upptrappning var således inte utesluten.

Mot denna bakgrund hade det varit naturligt att försvarsministern begav sig till Stockholm för att därifrån följa ärendet och medverka till en tillfredsställande lösning.

Försvarsministern gjorde den 1 november ett uttalande i televisionen om att våld inte kunde komma i fråga när det gällde att få de svenska kraven uppfyllda. Detta var olyckligt och ägnat att skapa tveksamhet om den svenska hållningen. Frågan är, fru talman, om försvarsministern hade gjort detta uttalande, ifall han hade följt ärendet på nära håll och tagit del av de vid tidpunkten för uttalandet klara indikationerna på att kärnvapen faktiskt fanns ombord samt vissa andra underrättelser om den sovjetiska uppladdningen utanför vår kust.

På grund av bristen på säkra telekommunikationer kunde försvarsministern inte från Oslo eller Gotland hålla en nära och förtrolig kontakt med den centrala krisledningen i Stockholm under statsministerns ledning. Trots att grundstötningen inträffade onsdagen den 28 oktober träffade han – den ansvarige fackministern – statsministern först måndagen den 2 november. En nära kontakt mellan stats- och försvarsministrarna hade förhoppningsvis eliminerat risken för olyckliga uttalanden av det slag som nu faktiskt gjordes.

Fru talman! Det finns betydligt mer att säga i det här sammanhanget, men jag vill till sist bara anföra att jag reagerar mot de uttalanden som gjordes av konstitutionsutskottets ordförande om "det samkörda tandem-par" som finns i den här frågan för att komma regeringen till livs. Jag tycker det är ett felaktigt uttalande, och jag tycker inte att det finns någon anledning för en företrädare för den underbara nattens politik och samförstånd att göra den typen av uttalande. Vi har på den här punkten försökt att göra en så noggrann och saklig granskning som möjligt. Också i våra skrivningar har vi varit mycket noggranna med att inte gå in på ovidkommande saker i detta sammanhang.

Fru talman! De moderata reservanternas förslag till skrivning på denna punkt är kort och – det vill jag upprepa – behandlar strikt endast frågan om närvaron i Stockholm och uttalandet om våld den 1 november.

Jag ber att få yrka bifall till reservationen 4, som är fogad till utskottets betänkande.

Anf. 64 OSWALD SÖDERQVIST (vpk):

Fru talman! När det gäller sakfrågan i det här ärendet, dvs. den sovjetiska ubåtens kränkning av det svenska territorialvattnet i oktober–november förra hösten, har vpk redan framfört sin uppfattning om den. Vi kan i stort sett ställa oss bakom den utskottsskrivning som Bertil Fiskesjö citerade i sitt inledningsanförande. Vi anser att regeringens handläggning var bestämd och bra och att affären löstes upp på ett vettigt och lyckligt sätt utan några större bieffekter och andra negativa följder.

Vi är emellertid precis som socialdemokraterna kritiska mot att försvarsministern inte återvände till Stockholm och kanske framför allt mot att han inte begav sig till Karlskrona. Det hade nämligen enligt vår uppfattning framför allt varit välgörande om en civil regeringsrepresentant hade framträtt i samband med handläggningen av den här affären. Som affären nu utvecklade sig blev den ett propagandajippo för det militära etablissemanget i Sverige, något som ingen kan anse vara särskilt lyckligt. Det hade varit mycket bättre om den civile försvarsministern, regeringens representant, hade varit den som framträtt på ett bestämt sätt i massmedia, i televisionen och i andra sammanhang, än den – som det nu blev – ständiga paraden av militära företrädare, som sög ut varje uns av propagandaeffekt för att på bästa möjliga sätt motivera sin egen existens och höjda försvarsanslag. Det är den mest grava anmärkning vi från vpk:s sida vill göra mot att försvarsministern inte infann sig, var på plats och så att säga tog ledningen över det militära etablissemanget, utan lät det breda ut sig på ett sätt som man måste anse var olyckligt.

Militärledningen och övriga militära organisationer har f. ö. inte någon större anledning att gå ut och försöka skära pipor i vassen i detta sammanhang. Det oerhörda inträffade alltså, vilket har framförts flera gånger, att en främmande ubåt kunde gå helt osedd inte bara in i den svenska skärgården och överskrida den svenska territorialgränsen utan djupt in i ett militärt skyddsområde utanför en av de gamla klassiska militära örlogsbaserna i vårt land. Jag anser att detta måste väcka en hel del eftertanke.

Vad gjorde de militära bevakningsenheterna, de militära staberna i Karlskrona och omgivande områden och farvatten på eftermiddagen, kvällen och natten den 28 oktober 1981? Nu tar man det inträffade till intäkt för att kräva mer pengar för att klara av sina bevakningsuppgifter. Men om man inte ens med det höga militära anslag som också marinen åtnjuter kan klara bevakningen av närvattnen kring sina egna basområden, vad skall man då göra med mer pengar?

Det är symptomatiskt att det var en blekingsk fiskare som upptäckte skorven, där den låg på klippan. Vi från vpk har i detta sammanhang framfört att om vi vill stärka vår gränsberedskap – och det kan säkert vara behövligt med de långa kuster och gränser som vi har – gäller det framför allt att satsa på att stärka lokalbefolkningens och andra lokala statliga och kommunala instansers överblick och översyn över sådana här områden.

Det har i detta sammanhang i frågedebatter och interpellationsdebatter framförts uppfattningen, att en levande skärgård är den bästa beredskapen,

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

och det håller jag gärna med om. Men vad som hänt under det senaste decenniet är framför allt att civila myndigheters möjligheter att bedriva övervakning och annan verksamhet i just skärgården kraftigt beskurits. Statliga verk och institutioner såsom lotsverket, tullverket osv. har fått vidkännas nedskärda anslag, indragning av personal, indragning av fyrplatser, lotsutkikar osv. Man kan inte med aldrig så många miljoner till militära anslag, ersätta den övervakning som kan utföras av sådana civila institutioner. Det är en annan slutsats som man bör dra av denna händelse.

Vi anser alltså att det var olyckligt att försvarsministern inte reste hem från Oslo. Det drabbar också, som det sägs i utskottsbetänkandet, inte försvarsministern ensam, utan det drabbar ju också regeringen och statsministern, som borde ha insett att det skulle komma kritik på detta och att man borde ha kallat hem försvarsministern i detta sammanhang och samla den del av regeringen som skulle handlägga denna fråga med honom inkluderad. Det är alltså inte i första hand försvarsministern som person utan också regeringens handläggning av denna fråga som vi vill angripa.

Sedan vill jag, fru talman, något uppehålla mig vid den TV-intervju med försvarsministern den 1 november 1981 som det också har talats om. Det har riktats kritik mot försvarsministern för att han sade att han inte kunde se vid det tillfället att det fanns någon anledning att Sverige skulle tillgripa våld mot ubåten. Jag tycker att det är en ståndpunkt som faktiskt hedrar försvarsministern. Det är klart att man skall kunna tillgripa våld för att avvisa gränskränkningar. Men i det här fallet var det just vid det tillfället inte anledning att tillgripa några våldsåtgärder. Det är faktiskt tacksamt med en försvarsminister som intar en sådan ståndpunkt. Man kan bara göra den hypotetiska tanken att vi hade haft en moderat försvarsminister på plats vid detta tillfälle. Då hade vi kanske fått se honom i full kustjägaruniform på klipporna nere vid Karlskrona. Det hade varit bra mycket sämre än ett sansat och lugnt uttalande om att våld inte skall tillgripas i onödan. I detta sammanhang tycker jag alltså att Torsten Gustafsson har angripits på ett oförtjänt sätt. Vid det tillfället fanns det enligt min och mitt partis uppfattning inte någon större anledning att tillgripa våld.

Jag vill återkomma till vad jag började med, nämligen att det blev tillräckligt mycket av utnyttjande av tilldragelsen, genom militäristiska jippon med maskeringsklädda kustjägare och andra militära uppladdningar samt studieresor bekostade av den militära budgeten för journalister och andra intresserade fram och tillbaka till de här kobbarna under dessa dagar. Där borde regeringen ha ingripit och lagt litet kapson på de militaristiska ivrarna. Det hade varit välgörande för hela saken.

Jag och mitt parti kommer att stödja utskottet i denna fråga.

Anf. 65. HILDING JOHANSSON (s):

Fru talman! Utskottets granskning av ubåtsaffären gäller väsentligen beslutsprocesserna inom regeringen. Glädjande nog kan vi konstatera att de i stort sett fungerat tillfredsställande. På en väsentlig punkt gör vi dock en anmärkning. Vi har inte kunnat undgå att observera att försvarsministern

inte deltog i de avgörande överläggningarna i regeringen eller i de beslut som fattades. Han befann sig, som det tidigare nämnts i debatten, på ett nordiskt försvarsministermöte i Oslo. Enligt vår mening borde han ha återvänt till Stockholm fortast möjligt. Han gjorde en felprioritering när det gällde att välja arbetsuppgifter för en försvarsminister. Det mest anmärkningsvärda är emellertid att statsministern inte kallade hem försvarsministern i denna situation. Han hade inte ens någon personlig telefonkontakt med försvarsministern under dennes tid i Oslo.

Statsministern har att leda regeringens arbete. Det vore olyckligt om framtida statsministrar – med utgångspunkt i handläggningen av ubåtsaffären år 1981 – skulle ta som regel att ställa fackministern utanför avgörandet i extraordinära situationer, särskilt som handläggningen med nödvändighet då begränsas till en liten krets av statsråd. Hela systemet med departement och fackministrar sätts ur spel, om man tillämpar den ordning som ministären Fälldin gjorde under några dagar.

Därför skriver utskottet: "Det måste föreligga särskilda skäl för att fackministern inte skall delta i regeringens överläggningar och beslut i sådana fall."

Naturligtvis kan det uppstå extraordinära situationer som regeringen får försöka klara utan fackministerns närvaro. Men med sitt uttalande har utskottet velat markera att detta inte får bli regel utan måste vara ett absolut undantag.

Vad händer om fackministern befinner sig på andra sidan jordklotet? frågade Bertil Fiskesjö. Mitt svar är att detta är en sådan situation då särskilda skäl föreligger. Men jag vill tillägga: Det är väl inte var dag som den svenska försvarsministern vistas i Wellington på Nya Zeeland?

Man har såvitt jag förstår kommit med fyra sakliga invändningar mot det synsätt som jag sökt utveckla. Jag tar det inte som saklighet när man säger att man utvecklar all sin uppfinningsrikedom på detta område eller talar om att man har funnit berömmet vara svårsmält och annat sådant. Det har sagts att vi som tillhör oppositionen tycker så och så, men dessa uttryck måste väl ändå uppfattas som något av ett tyckande.

Låt mig här skjuta in att det talas om det samkörda tandemparet. Men, fru talman, är det inte så att moderaterna har avgivit en reservation gentemot den socialdemokratiska ståndpunkten? Det kallar inte jag tandemkörning. Det förhåller sig väl så att vi färdas på var sin cykel.

Det har sagts att vi inte visar något prov på generositet. Jo, det tycker jag vi gör i mycket hög grad. Bertil Fiskesjö har med all rätt fäst uppmärksamheten på att det inte är var dag som ett utskott utdelar beröm på detta sätt. Men någon generositet från regeringspartiernas sida mot oppositionen i denna fråga tycks inte finnas, utan här finns bara hån till övers för oss.

Men jag återvänder till de fyra sakliga invändningarna mot mitt synsätt.

Den första är att tjänstemän inom departementen kan delta i handläggningen. Vid överläggningen i utskottet hänvisade man till detta och även till att överbefälhavaren hade att leda operativ verksamhet. Därför har man

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

funnit det motiverat att Torsten Gustafsson stannade kvar i Oslo.

Med det resonemanget håller inte. En tjänsteman kan aldrig politiskt ersätta en fackminister, utan det är denne som skall svara för departementets politiska ställningstagande. Inte ens en statssekreterare kan ta på sig statsrådets politiska ansvar. Ingen har hävdad att Torsten Gustafsson skulle ta över överbefälhavarens arbetsuppgifter. Men överbefälhavaren kan inte ta det politiska ansvar som en försvarsminister har.

Som en andra invändning har man sagt att regeringen behöver tillämpa en så flexibel ordning att det ena statsrådet kan träda i det andras ställe.

Självfallet bör det vara möjligt att en minister exempelvis under semestertid ersätts med ett annat statsråd. Men regeln måste vara att avgörande beslut som berör ett departement skall departementschefen svara för och delta i. Det är känt att ministrar har brutit semestrar för att delta i sådana beslut och i de överläggningar som föregår beslut. För ett enkelt förstånd ter det sig självklart att man utnyttjar den sakkunskap som fackministern representerar – man må gärna för mig avfärda detta som tyckande. Det kan inte vara riktigt att ställa honom vid sidan av de stora avgörandena inom en regering. Regeringen skall uppträda som en enhet, det har vi diskuterat tidigare i dag. Det går inte om fackministern står vid sidan om de avgörande överläggningarna och besluten. I extraordinära situationer blir behovet att uppträda som en enhet särskilt stort för en regering.

Man var i detta fall angelägen om att även andra personer informerades och att de i utrikesnämnden representerade partierna nådde fram till en gemensam syn på situationen. Är det då inte mot denna bakgrund rimligt att försvarsministern också är med i de avgörande överläggningarna?

Som en tredje invändning mot mitt resonemang förklarar man att försvarsministern deltog i överläggningarna per telefon. Anders Björck har nyss pekat på svårigheterna att föra sådana överläggningar per telefon. Visst förekommer det telefonsammanträden i det svenska samhället, men jag hoppas att det inte skall bli en vana att regeringen fattar avgörandena i extraordinära situationer per telefon. Överläggningar av det slag det här gäller är svåra att klara per telefon.

Den fjärde invändningen mot mitt resonemang är att det inte var något konstitutionellt fel från försvarsministerns sida att befinna sig i Oslo. Vem har påstått detta? Vi kan anmärka på en felaktig handläggning av ärendena, även om man inte bryter mot bestämda paragrafer i grundlagen. Men får jag fråga: Vilken konstitutionell finess låg det i att försvarsministern inte reste från Oslo till Stockholm, när denna extraordinära händelse hade inträffat?

En följd av att försvarsministern inte deltog i regeringens överläggningar och beslut under de avgörande dagarna när handlingslinjerna drogs upp är det famösa uttalandet från Gotland den 1 november. Det åstadkom förvirring, och det uppstod tvivel om vilken handlingslinje regeringen arbetade efter. I en extraordinär situation är det, som jag redan hävdad, nödvändigt att regeringen träder fram som en enhet. När man lyssnade på försvarsministern frågade man sig om han talade å regeringens vägnar eller

gav uttryck åt personliga åsikter. En försvarsminister får emellertid inte i krisituationer uttrycka personliga åsikter. Det är naturligt att han talar å regeringens vägnar.

Var och en kan i utskottets material jämföra de åsikter UD:s folkrättsexpert Bo Johnson utvecklade och de uttalanden som försvarsministern Torsten Gustafsson gjorde den 1 november. Det står numera klart att regeringen byggde på den tolkning av immuniteten som UD:s folkrättsexpert utvecklade, men detta var oklart på kvällen den 1 november efter försvarsministerns uttalande.

Det är av stort intresse att i detta sammanhang läsa den uppsats som Bo Johnson skrev i Krigsvetenskapsakademiens tidskrift. Uppsatsen har också kommit ut i särtryck. Han konstaterar att regeringen genom två beslut markerat att den sovjetiska ubåten befann sig under svensk jurisdiktion och att den t. v. skulle stå till svenska myndigheters disposition i utredningshänseende. Resonemanget som han förde är detta. Å ena sidan hade fundamentala folkrättsprinciper som respekt för suveräniteten och den territoriella integriteten kränkts på ett synnerligen grovt sätt. Å andra sidan hade man den lika viktiga principen om statsimmunitet för främmande statsfartyg. När man ställde dessa principer mot varandra, kom man fram till en tolkning som Bo Johnson sammanfattade på följande sätt: "Den tolkning som här gjordes var att principen om full statsimmunitet i ett fall som detta inte kunde upprätthållas. Statens rätt att skydda sig själv och sina medborgare mot okända risker blev den dominerande." Det är ett synsätt som jag helt ansluter mig till. Men jag tror det hade varit mycket väsentligt om försvarsministern hade utvecklat det från Gotland den 1 november.

Av ubåtsaffären drar jag för min del tre slutsatser.

1. Det är nödvändigt att ha en så utvecklad beredskap som möjligt för att möta incidenter av detta slag. Varje sådan situation tycks emellertid vara unik, och det går sällan att förutse hur den utvecklas. Alla de studier av sådana situationer som konstitutionsutskottet tvingats göra under de senaste åren pekar på svårigheterna att förutse dem och därmed på förhand bestämma handlingslinjerna. Tyvärr har jag fått rätt i min tidigare uttalade skepsis mot alla förslag om lagar och andra åtgärder för att möta sådana situationer. Men det hindrar mig inte att hävda att man måste skapa en god handlingsberedskap för extraordinära situationer.

2. I denna beredskap bör som en väsentlig del ingå studier av immunitetsproblemet. Det finns inga allmänt godtagna regler, och det går inte för ett land som Sverige att lägga fast regler, tillämpbara i alla lägen. Som vi alla inom konstitutionsutskottet har betonat måste det finnas ett betydande *handlingsutrymme för regeringen*. Men jag vill tillägga att det är regeringen och ingen annan som skall fatta besluten på detta område och svara för uttalanden. Ytterligare inträngande studier av immunitetsfrågorna bör skapa ökad klarhet om utgångspunkterna för dessa bedömningar.

3. Tvingas en regering överlägga och besluta inom en begränsad statsråds krets i extraordinära situationer, är det angeläget att fackministern ingår i denna krets. Vi har inte upphävt den princip som låg till grund för 1840

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären.

års departementsreform. Fortfarande bygger vår regeringsform på denna princip. I 7 kap. 1 § regeringsformen står det: "För beredning av regeringsärenden skall finnas ett regeringskansli. I detta ingår departement för skilda verksamhetsgrenar." Saken återkommer i 5 § i samma kapitel: "Departementschef är vid regeringssammanträde föredragande i ärende som hör till hans departement."

Anser man detta vara fel, så får man föreslå riksdagen ändring. Men eftersom vi har en departementsuppdelning bör det föreligga synnerliga skäl för att en fackminister inte skall delta i handläggningen av viktiga ärenden som faller inom hans departement. Man må betrakta den som vikarierar som aldrig så duktig, men har man gjort en uppdelning i fackdepartement, och har regeringschefen – statsministern – utnämnt olika personer till olika statsrådsbefattningar, så är det naturligt att man håller fast vid denna uppdelning. Det får inte bli så att avgörandet träffas av statsministern och de statsråd som händelsevis flyter upp i kanslihuset vid tillfället. Så skedde inte i ubåtsaffären. Det försvar man presterar för försvarsministrernas frånvaro under de avgörande dagarna ger mig dock anledning att slå fast att den ordning som då tillämpades inte får vinna efterföljd.

Med detta, fru talman, ansluter jag mig till vad utskottet anfört under denna punkt.

Anf. 66 GUNNAR BIÖRCK i Värmdö (m):

Fru talman! Jag är visserligen ledamot av konstitutionsutskottet, men när jag har begärt ordet i detta debattavsnitt är det närmast som enskild riksdagsman med ett marint förflutet, bl. a. i de farvatten det här gäller.

Låt mig också börja med att säga att statsministerns och utrikesledningens handlande i denna sak var stringent, konsekvent och respektingivande, inåt och utåt.

Jag finner det emellertid för min del alldeles självklart att ett statsråd, som befinner sig utomlands när en allvarlig händelse inom hans ansvarsområde inträffar i landets och sitt eget intresse snarast beger sig hem för att ta ledningen av den verksamhet för vilken han bär det politiska ansvaret. Försvarsministrernas beslut att oavsett det inträffade stanna kvar i Oslo utgjorde därför en uppseendeväckande felbedömning. Uttalandet – som bekräftats vid utskottets utfrågning av försvarsministern – att ett återvändande till Stockholm skulle ha förorsakat alltför mycket uppståndelse vittnar om en underskattning av den inträffade händelsens innebörd och risker tillika med en överskattning av den uppmärksamhet som hade kunnat ägnas det förhållandet att försvarsministern sällat sig till den övriga regeringskretsen. Tvärtom skulle de flesta ha ansett detta alldeles naturligt. Någon anledning att försöka "tona ned" den inträffade händelsen fanns naturligtvis inte. Regeringens handlande gjorde det klart för envar att man där tog synnerligen allvarligt på den uppkomna situationen.

I samband med konstitutionsutskottets utfrågning av statsministern framhöll denne att försvarsministrernas närvaro inte var påkallad, eftersom det uppdragits åt jordbruksministern att tillfälligt förestå försvarsdepartementet

Ondsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

samt att allt erforderligt agerande i övrigt ombesörjdes av honom själv och överbefälhavaren. Jag betvivlar inte att dessa tre är kapabla personer, men jag finner det ändå överraskande att man inom regeringen ansåg försvarsministern vara så umbärlig i den ifrågavarande situationen att det skulle gå lika bra utan honom. Först efter fem dygn deltog försvarsministern i ett regeringssammanträde i saken.

Försvarsministerns herostratiskt ryktbara uttalande att han inte kunde "se några förutsättningar att gripa till våld" var mycket olämpligt och har knappast blivit bättre genom senare lämnade kommentarer. Att i en situation, där det fanns en risk att sovjetiska flottenheter kunde överväga en fritagningsoperation, kungöra för den svenska allmänheten – och motparten – att Sverige inte skulle tillgripa våld måste betraktas som en mycket uppseendeväckande och totalt malplacerad upplysning. Den var felaktig av tre skäl:

1. den var inte riktig i sak, vilket framgår av statsministerns svar vid utfrågningen;

2. om den hade varit riktig kunde den ha verkat uppmuntrande på motparten att företaga sig – och lyckas med – just det som regeringen önskade att den inte skulle företa sig; men

3. eftersom den var felaktig, och därigenom vilseledande, skulle den kunnat framkalla motsatsen till vad som sades, nämligen bruk av våld från svenska förband.

Av sin försvarsminister har svenska folket rätt att förvänta att han begriper att han bör vara på plats så snart ske kan, när sådana här händelser har inträffat, för att medverka i beslutsfattandet och ta sin del av ansvaret för händelseutvecklingen – kanske också för att visa att posten som försvarsminister inte är alldeles oviktig, utan tvärtom i högsta grad förpliktande.

Av det plågsamma efterspelet till ubåtsaffären har man förstått att Torsten Gustafsson är en blygsam och anspråkslös person, för vars uppriktighet och hederlighet man kan känna respekt. Men man kan inte förtänka dem som därutöver tycker att det skall vara litet mera krut i landets försvarsminister än vad svenska folket i höstas fick uppleva.

Anf. 67 BERTIL FISKESJÖ (c):

Fru talman! De inlägg som har gjorts efter mitt inledningsanförande ger mig egentligen inte anledning till några mera utförliga kommentarer. Jag har ju i mitt anförande kommenterat de saker som här har berörts och som jag förväntade skulle tas upp. Jag har gått igenom omständigheterna kring försvarsministerns vistelse i Oslo, jag har gått igenom vilka regler som gäller för regeringens arbete, och jag har konstaterat att dessa regler till punkt och pricka följts.

När det gäller uttalandet om våld bör man ta hänsyn till i vilket ögonblick, under vilka omständigheter och med vilket syfte yttrandet fälldes. Det var alltså den 1 november. Jag kan citera vad statsministern enligt en utskrift jag fått sade i Kvällsekot den 29 oktober. Han fick frågan: Vad händer om besättningen inte är samarbetsvillig? Är den svenska regeringen beredd att

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

använda våld exempelvis för att avvärja besättningen om det skulle bli nödvändigt? Statsministern svarade: "Vi är beredda i första hand med de marina enheter vi har och andra enheter också för att hävda vårt territorium, men det finns ingen anledning att nu börja diskutera i termer att vi skulle nu börja använda våld, allra minst efter det medgivande som har kommit från den ryska sidan." Det är alltså den bedömning som regeringen har gjort som är bakgrunden till statsministerns uttalande.

Sedan har det sagts så mycket som inte är korrekt. Man har påstått att statsministern ställde fackministern utanför beslutsprocessen. Det var inte alls fallet. Försvarsministern var med hela tiden med undantag för det dygn då han var i Oslo.

Det har riktats något slags inbyggd kritik mot brister i incidentberedskapen, precis som om det vore någonting som man kan lasta regeringen för i det ögonblick då en händelse inträffar. Finns det brister i incidentberedskapen, faller väl ansvaret för det närmast på den mångårige-moderate försvarsministern, kan jag tänka mig.

Man har sagt att det fanns brister i kommunikationerna mellan statsråden. Av det skulle vi kunna dra slutsatsen att regeringen inte fungerade effektivt, att det inte gick att sammankalla den och att regeringen således inte kunde bli beslutsför. Det finns ingenting i redovisningen som ger stöd för den uppfattningen. Tvärtom samlades regeringen trots brådskan med stor fermitet och genomförde sina uppgifter i laga och regelmässig ordning.

Som jag sade i mitt inledningsanförande har oppositionspartierna svårt att smälta att regeringen klarade den här affären på ett så elegant och effektivt sätt. Det är hela anledningen till att man nu vill lyfta fram de här detaljerna i ljuset. Man hoppas att de skall skymma bort det faktum att regeringen verkligen var effektiv och duktig. Syftet är naturligtvis, som Anders Björck själv sade, att plocka inrikespolitiska poäng.

Anf. 68 TORDEL LINDAHL (fp):

Fru talman! Anders Björck citerade med ett visst välbehag ur utskottsberäkandet, som han själv står bakom, att regeringens agerande präglades av fasthet och konsekvens. Därmed är vi eniga. Sedan övergick han till att plädera mot ett uttalande av försvarsministern som han ansåg var ägnat att störa denna fasthet och konsekvens. Det här stämmer inte riktigt. Antingen anser man att regeringens agerande har präglats av fasthet och konsekvens, och då har det gjort det och ingenting annat. Eller också anser man att det inte har präglats av fasthet och konsekvens, och då får man väl försöka leda det i bevis. Och det går uppenbarligen inte.

När jag lyssnade till Oswald Söderqvist fick jag det intycket att han hellre hade sett att det hade stått en civil mottagningskommitté med litet blommor och tagit emot ubåten, och att det var hemskt att militären skulle ta hand om sovjetisk militär. För det var faktiskt vad det var fråga om – sovjetisk militär som hade trängt in på svenskt område. Och det var nog rätt rimligt att regeringen lät militären sköta det praktiska handhavandet av affären. I övrigt vill jag bara påminna Oswald Söderqvist om att vi här inte diskuterar

militärens utan regeringens agerande. Allt tyder på att militären har handlat enligt de instruktioner som den har fått från regeringen.

Oswald Söderqvist tyckte att försvarsministerns uttalande att man inte behövde tillgripa våld var bra. Och en liten stund senare meddelade Oswald Söderqvist med obönhörlig konsekvens att han ämnar stödja utskottsmajoritetens, alltså socialdemokraternas, kritik mot försvarsministern för just det uttalande som Oswald Söderqvist tyckte var bra. Det är möjligt att det finns en konsekvens i det hela. Det är i så fall samma konsekvens, fast spegelvänd, som präglar socialdemokraternas och moderaternas agerande i just den frågan.

Hilding Johansson var litet stött över att man buntade ihop socialdemokraterna och moderaterna i den här frågan. De åker inte tandem, säger han. Men läser man deras olika skrivelser, får man ha en väl utvecklad känsla för nyanser för att upptäcka skillnaden. Hilding Johansson sade alltså att man åker på varsin cykel minsann. Jag konstaterar att ni kanske gör det, men att ni hamnar i samma dike.

Anf. 69 ANDERS BJÖRCK (m):

Fru talman! Först tycker jag att det glädjande faktum att en representant för den regering som skall granskas, nämligen kommunministern Karl Boo, nu befinner sig i kammaren bör antecknas till kammarens protokoll. Det är ju ett gammalt klagomål att statsråd som är föremål för granskning inte är närvarande, och därför är det roligt att en representant för regeringen finner anledning att övervara den dechargedebatt som ändå ytterst handlar om regeringens sätt att sköta sitt fögderi.

Jag blir däremot mindre glad när konstitutionsutskottets ordförande Bertil Fiskesjö tar rena skamgrepp genom att förvränga citat. Han påstår att Anders Björck står här och säger att han är ute efter att plocka inrikespolitiska poäng. Det är fullkomligt nonsens. Vad jag sade var att det har förekommit en debatt om vem inom regeringen som kunde ta åt sig äran av ubåtsaffärens upplösning. En kvällstidning har korat vinnare och förlorare. Vinnarna blev ÖB och Ola Ullsten, förlorarna Thorbjörn Fälldin och försvarsminister Torsten Gustafsson, att döma av de pressklipp som jag har framfört mig. Vad jag sade var att syftet härvidlag naturligtvis har varit att plocka inrikespolitiska poäng, något som av skilda opinionsundersökningar att döma helt har misslyckats. Det var alltså inom regeringen som man ägnade sig åt att försöka plocka inrikespolitiska poäng. Men detta mitt påpekande förvränger således konstitutionsutskottets ordförande helt ogenerat och medvetet, så att det blir något helt annat.

Vidare handlar det om vad Torsten Gustafsson egentligen sade. Vi har faktiskt fått protokoll från Sveriges Radio. För att det inte skall råda någon oklarhet citerar jag den fråga som ställdes till honom: "Kan det finnas några förutsättningar under vilka vi från svensk sida skulle tillgripa våld?" Torsten Gustafsson svarade: "Jag kan inte se några sådana förutsättningar." Ett rimligt konstaterande är väl att ett sådant uttalande inte var särskilt lämpligt i

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

den rådande situationen. Det visade sig också mycket snabbt att statsministern hade en annan bedömning.

Beträffande frågan om fackministerns närvaro vid platsen för ubåtsdramat gjorde Thorbjörn Fälldin också en klar markering vid utfrågningen inför konstitutionsutskottet. Han underströk nämligen att statsministern, även om han i sådana här besvärliga situationer har ett samordnande ansvar, under inga omständigheter övertar fackministerns ansvar, vare sig det gäller utrikesministern eller försvarsministerns ansvar. Detta ansvar ligger alltså kvar hos berörd fackminister. Detta uttalande strider alldeles bestämt mot vad Bertil Fiskesjö här har sagt, nämligen att det inte spelar någon större roll vem som inom regeringen bär ansvaret i en affär som denna. Huvudsaken är att någon är förordnad att göra det.

Man kan också fråga sig vem som är skyldig till de otillfredsställande kommunikationerna i samband med ubåtsaffären. Det är fel av Bertil Fiskesjö och andra att påstå att en förtrolig kommunikation kunde äga rum och att försvarsministern hela tiden var informerad. Det var han nämligen inte. Han var inte informerad om att kärnvapen fanns ombord, att det fanns klara misstankar därom redan dagen efter det att ubåten gått på grund samt att undersökningar hade igångsatts.

Detta kunde man inte tala om för honom, eftersom han inte befann sig på platsen. Man kunde inte heller informera honom om de sovjetiska marina fartygsrörelser som ägde rum strax utanför territorialvattengränsen och som kunde ha utvecklats till något annat. Även det var hemligt. Man vågade inte prata om sådana ting i telefon. Detta fick försvarsministern besked om först på måndagen. Att då påstå att försvarsministern hela tiden varit informerad och kunnat delta i handläggningen är faktiskt inte med sanningen överensstämmande.

Får jag sedan allra sist säga att socialdemokraterna och moderaterna har delvis olika uppfattningar i denna fråga. Därför går vi fram på olika sätt. Socialdemokraterna ansluter sig till utskottsmajoriteten, medan vi har en reservation. På några punkter överensstämmer kritiken, men på andra punkter gör den det inte. Jag vill bestämt värja mig mot beskyllningarna om bristande generositet. I det stora hela har faktiskt både socialdemokraterna och moderaterna givit regeringen ett gott betyg. Jag tycker att regeringen förtjänar ett gott betyg för hur den skötte denna affär. Det bör då emellertid vara rimligt att vi får rikta kritik mot en person i två skilda delfrågor. Det är, Bertil Fiskesjö, ändå inte meningen att konstitutionsutskottets granskning skall innebära ett uppstämmande av lovsånger. Då är granskningen tämligen meningslös.

Anf. 70 HILDING JOHANSSON (s):

Fru talman! I mitt huvudanförande resonerade jag mycket utförligt om beslutsordningen inom regeringen. Det skedde med hänsyn till framtiden. Jag finner det nämligen vara mycket olyckligt, om man skulle hamna i den situationen att en fackminister skulle ställas vid sidan av beslut i extraordinära frågor – detta alldeles oberoende av vilken regering som sitter.

För att anknyta till Torkel Lindahls liknelse här vill jag varna kommande regeringar för risken att hamna i diket, nämligen det obestämda beslutsfattandets dike, där än den ena, än den andra kommer att fatta beslut och där fackministern kanske är med om det slumpar sig så att han befinner sig i Stockholm men i andra fall andra tar över hans roll.

Torsten Gustafsson deltog faktiskt inte i de avgörande besluten. När de fattades av regeringen befann han sig i Oslo. Ingen har kunnat visa att han på något andligt vis var närvarande i Stockholm och deltog i överläggningarna och besluten. Telefonen kunde inte utnyttjas, och några andra kommunikationsmedel som försvarsministern eller statsministern kunde använda sig av har inte redovisats i dokumenten.

När jag lyssnar på Bertil Fiskesjö och Torkel Lindahl, får jag närmast ett intryck av att de betraktar det såsom en sällsam tanke att försvarsministern skulle ha satt sig på första flyg till Stockholm, när incidenten i den blekingska skärgården hade inträffat. För mig är det en sällsam tanke att han inte reste till Stockholm omedelbart.

Anf. 71 OSWALD SÖDERQVIST (vpk):

Fru talman! Jag klargjorde i mitt första inlägg ganska utförligt varför vi var kritiska mot att försvarsminister Torsten Gustafsson inte återvände till Sverige när den här händelsen inträffade, och jag sade att vi i detta fall instämde i utskottets skrivningar och att det hade varit i allra högsta grad naturligt att han som fackminister hade återvänt när det gällde ett ärende som hade med gränskränkning och med den militära beredskapen att göra och som alltså låg helt och hållet inom hans fackområde. Jag framhöll också att det hade varit mycket lämpligt och mycket lyckligt, om regeringens representant – den civile försvarsministern, som ändå är vald och utgår ur parlamentet – hade spelat en mera framträdande roll när man gick ut med information, vid föredragningar för massmedia och i andra sammanhang i stället för att överlåta detta till olika militära chefer och befattningshavare, som enligt min uppfattning utnyttjade detta till maximum, vilket de alltid gör. Det hela fick alltså en väldigt stark anstrykning av militär propaganda.

Detta, Torkel Lindahl, är inte detsamma som att inte säga att militär naturligtvis måste agera i ett sådant fall. Det behöver inte Torkel Lindahl tala om för mig, men han skall skilja mellan två saker, nämligen de operativa handlingsätten, där militärer som fackmän går in och agerar, och den politiska ledningen; jag hoppas att Torkel Lindahl inte anser att den skall överflyttas från den civile försvarsministern till ÖB eller något uppskärrat militärbefäl eller dylik person i det aktuella området. Det är två helt skilda saker som vi måste hålla isär. Det hade varit riktigt att försvarsministern hade tagit på sig ett större ansvar i detta fall och inte låtit det bli – som jag vill beteckna det – ett militärt jippo, som t. o. m. skadade det militära anseendet i Sverige. Det gick för långt, och det borde inte regeringen ha tillåtit.

I detta sammanhang skulle jag vilja fråga Bertil Fiskesjö, som över huvud taget inte berörde detta, om han inte anser att det hade varit lämpligt att

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

något tona ner det militära etablissemangets och de militära chefernas agerande till förmån för just ett agerande av regeringens främste representant på det här området, dvs. försvarsministern. Det sade Bertil Fiskesjö ingenting om i sitt första anförande.

Sedan, Torkel Lindahl, till uttalandet den 1 november. Det är inte alls någon inkonsekvens i att ställa upp på en del av ett uttalande och modifiera en annan del, som man inte helt och hållet instämmer i. Jag anser inte att det var något direkt felaktigt uttalande av försvarsministern att det vid detta speciella tillfälle inte förelåg någon anledning att ta till våld. Vi har också av Bertil Fiskesjö fått höra citat från statsministern, som jag inte kände till tidigare men som – det kan vi lätt konstatera – väl överensstämde med vad som sagts av försvarsministern. Det är alltså ingen inkonsekvens i att vi kan stödja utskottets skrivning men samtidigt påpeka att detta uttalande i intervjun den 1 november inte är någonting som man direkt skall angripa försvarsminister Torsten Gustafsson för. Det hade varit värre, som jag sade tidigare, om vi hade haft en försvarsminister som hade agerat på ett annat sätt.

Under detta anförande övertog tredje vice talmannen ledningen av kammarens förhandlingar.

Anf. 72 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Jag studsade till när jag hörde Hilding Johansson i det här sammanhanget varna för att regeringen hamnar i det obestämda beslutsfattandets dike. Är det vid något tillfälle en svensk regering har visat sig snabb, kraftfull, bestämd, konsekvent och beslutsför är det ju vid det här tillfället. Det finns ingen kritik på den punkten. Vad är det för obestämt beslutsfattandes dike som Hilding Johansson har grävt alldeles för sig själv? Den frågan vill jag gärna ställa.

Oswald Söderqvist menar att regeringen borde ha tonat ner det militära inslaget. Vissa uppgifter låg ju på överbefälhavaren, han hade ansvaret för dem, och de uppgifterna skulle han naturligtvis fullgöra. Men ledningen av hanteringen av hela affären låg hos regeringen, och dess medlemmar är såvitt jag vet alldeles civila allihop.

Det var inte jag som började tala om inrikespolitiska poäng, utan det var Anders Björck. När jag "kopplade på" här, blev han plötsligt purken. Men som man bäddar får man ligga. Man somnar lättare, om man lägger sig med gott humör.

Vad gäller våldsfrågan så är det möjligt att våld och mera bråk bättre skulle ha passat det moderata kynnet. Men jag är rätt övertygad om att det svenska folkets kynne i gemen är sådant att man i hög grad uppskattade att den aktuella incidenten genom regeringens skickliga och fasta ledning kunde upplösas utan våld.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

Anf. 73 TORDEL LINDAHL (fp):

Herr talman! Bara helt kort något om vad Oswald Söderqvist har sagt. Vad jag reagerade mot i hans första inlägg var att han uppenbarligen inte riktigt hade klart för sig skillnaden mellan låt mig säga det politiska ansvaret, den politiska ledningen, och militärens verkställande. Dessutom reagerade jag mot den långa klagovisa han då framförde mot att militären verkställde de order den fått.

Vidare finner jag – och det förvånar mig inte alls – att Oswald Söderqvist tycker att det är fullständigt naturligt att ta avstånd från en sak men ändå i handling, när det blir aktuellt här i kammaren, tänka sig att stödja densamma. Han tycker alltså att det är fel att kritisera försvarsministern för det uttalande som vi här har diskuterat. Men att stödja denna kritik med sin röst är enligt hans mening inte alls inkonsekvent – om man känner vpk, så är det konsekvent.

Anf. 74 OSWALD SÖDERQVIST (vpk):

Herr talman! Först till Bertil Fiskesjö. Förhoppningsvis är det som Bertil Fiskesjö säger alldeles korrekt. Men det är ju intrycket av vad som verkligen sker som är det viktiga i sammanhanget. Det intryck svenska folket fick när man under de aktuella dagarna satt vid sina TV-apparater, när man lyssnade på radio eller läste tidningar var ju att det var en enastående militärisk dominans i alla massmediakontakter, alla framföranden, alla föredragningar etc. I det avseendet vill jag för tredje gången framföra kritik. Framför allt försvarsministern borde ha spelat en mera aktiv roll. Således borde han enligt min uppfattning ha varit på plats, både i Stockholm och självfallet också så småningom i Karlskrona.

Det är ganska beklämmande att höra Torkel Lindahl säga att jag på något sätt skulle ha missuppfattat skillnaden när det gäller militära operativa insatser och ledning. Det är ju precis tvärtom. Det var Torkel Lindahl som angrep mig. Han påstod att jag inte hade förstätt saken. Vad jag har sagt är att de militära aspekterna fick dominera vid föredragningar, i rapporter etc. Det är precis vad jag har sagt till Bertil Fiskesjö. Det hade varit mycket välgörande och mycket bra för regeringen också, om man i stället hade använt den civila representanten, försvarsministern, och inte låtit militären överta hela nyhetsinformationen. Nu tog man poäng på detta. Man drev fram en viss psykos, en viss hysteri. Det hade varit lyckligt om en civil försvarsminister hade lagt kapsen på detta, som jag sade i mitt första anförande.

Anf. 75 ANDERS BJÖRCK (m):

Herr talman! När det gäller frågan om våld vill jag bara, Bertil Fiskesjö, konstatera att inget parti har krävt mera eller mindre våld i de här sammanhangen. Även Bertil Fiskesjö's partiledare, statsminister Thorbjörn Fälldin, har tagit avstånd från yttranden av det slag som försvarsministern då fällde, nämligen att man under inga omständigheter kunde använda våld. Thorbjörn Fälldin har konstaterat att man självfallet inte kan göra den typen

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Ubåtsaffären

av utfästelser. Beträffande den kritiken är vi från moderat håll alltså överens med statsministern.

Anf. 76 HILDING JOHANSSON (s):

Herr talman! Bertil Fiskesjö ställde en fråga till mig. Jag vill gärna besvara den. För det första var det Torkel Lindahl som här i plenisalen började tala om att gräva diken. För det andra är innebörden av hela min argumentation att jag anser det väsentligt att försvarsministern deltar i beslut som rör försvaret väsentliga frågor. Det gäller även i extraordinära situationer. Det måste finnas särskilda skäl för att han inte skall delta. Här är det inte fråga om snabbheten i beslutsprocesserna. Jag begriper att det kanske går fortare ibland, om försvarsministern inte är med. Men här gäller det att garantera fackministerns möjligheter att delta i besluten. Jag utgår nämligen från att den som statsministern kallar till en fackministerpost vill statsministern också utnyttja när beslut skall fattas på vederbörandes område. Fackministern skall inte ställas vid sidan om. Och jag har ännu inte fått några bevis för att man kan befinna sig i Oslo på ett försvarsministermöte och samtidigt delta i beslut som fattas i Stockholm.

När det gäller kritiken mot försvarsministerns uttalanden är det väl alldeles uppenbart att moderaterna i vissa hänseenden skiljer sig från oss socialdemokrater. I annat fall hade de väl inte avgett någon reservation, utan hade kunnat ansluta sig till utskottets skrivning. Den intresserade kan jämföra s. 21 i utskottets betänkande med s. 44 och då konstatera att man i detta sammanhang använder olika vändningar. Vi är kritiska mot de uttalanden som Torsten Gustafsson gjorde den 1 november. Men för vår del är vi inte kritiska mot vad han sade om våldet utan mot att det hela var så förvirrande.

Anf. 77 TORKE LINDAHL (fp):

Herr talman! Jag måste erkänna att det är möjligt att jag har gjort mig skyldig till ett misstag när det gäller Oswald Söderqvists inställning till vad militären och regeringen skulle ha gjort. Det beror i så fall uteslutande på att jag lyssnade till och noterade vad Oswald Söderqvist sade i sitt första anförande.

Anf. 78 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Jag skall bara göra ett par avslutande kommentarer.

För att inga missförstånd skall råda vill jag upprepa att statsministern och försvarsministern – enligt de papper som vi har haft tillgång till – självfallet var helt överens om var att vi måste vara beredda att hävda vår neutralitet, i yttersta fall med våld. Försvarsministerns uttalanden gällde vad man borde göra i det konkreta läge som ärendet befann sig i just när han fick denna fråga. Det finns alltså inte någon bristande överensstämmelse här.

Vi kan inte avhända oss möjligheten att använda våld. Men vi skall naturligtvis inte använda våld, om det inte är absolut nödvändigt. Och som jag sade i mitt tidigare inlägg är jag alldeles övertygad om att svenska folket

är utomordentligt tacksamt över att regeringen – i allra högsta grad med hedern i behåll – kunde administrera sig ur denna fråga utan att behöva tillgripa våld.

När det gäller den segslitna diskussion om besluten i regeringen som Hilding Johansson vill föra noterade jag att han nu inte upprepade sitt påstående om att regeringen hade befunnit sig i obeslutsamhetens dike. I ett tidigare inlägg konstaterade ju jag att regeringens handlande i denna fråga tvärtom hade karakteriserats av en utomordentlig beslutsamhet och fasthet.

De personer i regeringen som finns i Stockholm när en sådan här sak inträffar måste naturligtvis hugga tag i de påträngande uppgifterna och göra sitt allra bästa för att försöka klara av dem. De kan inte sitta och vänta på att bortavarande ministrar skall strömma in från jordens alla hörn.

Anf. 79 TREDJE VICE TALMANNEN:

Sedan de under avsnittet Ubåtsaffären anmälda talarna nu haft ordet övergår kammaren till att debattera Datasaab-Tercasaffären.

Anf. 80 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Jag vill först understryka att det av den socialdemokratiska skrivningen och den moderata reservationen i betänkandet i Datasaabärendet är synnerligen besvärligt att utläsa vad det egentligen är man anklagar regeringen för. Av den socialdemokratiska skrivningen tycks dock framgå att man anklagar regeringen dels för att den gjort för mycket, dels för att den gjort för litet. Vad som är grunden för denna ambivalenta hållning och för ambivalensen som sådan är dock oklart.

Den moderata reservationen är så till vida rakare som att man där enbart anklagar regeringen för att ha gjort för litet. Det framgår dock inte av reservationen vad man på moderat håll menar att regeringen borde ha gjort.

Till saken hör att ansträngningarna för att företaget skulle få den omdiskuterade ordern påbörjades i början av 1970-talet. Framstående socialdemokrater med Rune Johansson, Bengt Norling och Krister Wickman i spetsen gjorde beaktansvärda insatser för att beställningen skulle kunna ros i hamn. Avtalet om leveransen till Sovjet slöts formellt i september 1975. Ärendet ärvdes således av den tillträdande regeringen Fälldin 1976. Det var en del av det s. k. dukade bordet. Till skillnad från bordet i övrigt var det i det här fallet i viss mån dukat.

I den mån socialdemokraterna menar att regeringen i början av handläggningen av ärendet gjorde för mycket, drabbar denna kritik i huvudsak socialdemokraterna. De direkt ansvariga har visserligen nu lämnat riksdagen, men en del av de mera perifert ansvariga finns som bekant kvar.

En första fråga till socialdemokraterna är således: Menar ni att den socialdemokratiska regeringen gjorde fel, när den så intensivt engagerade sig för att avtalet kom till stånd? Om så inte är fallet, varför anklagar ni då den

*Datasaab-Tercas-
affären*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

senare tillträdde regeringen för dess agerande? Vad denna regering gjorde var ju endast att följa upp de åtaganden som grundlagts genom det avtal som slöts under den socialdemokratiska regeringens tid.

Vad moderaterna beträffar inträffade de händelser som de lagt till grund för sin kritik under den tid då den senare genom moderaternas bullersamma uttåg kapsejsade trepartiregeringen ännu satt intakt. Moderaterna riktar sin kritik i reservationen mot regeringen. Kritiken omfattar således moderata samlingspartiets nuvarande ordförande Ulf Adelsohn, den moderata riksdagsgruppens ledare Gösta Bohman, tidigare statsråden Burenstam Linder, Danell, Mogård m. fl.

Det skall bli intressant att se om de här i riksdagen närvarande tidigare ledamöterna av den moderata regeringsuppsättningen kommer att rösta för den moderata reservationen. Frågan om deras eventuella jäv vid omröstningen kan man måhända ta lätt på, eftersom det tydligen gäller för dem att underkänna sitt eget handlande, och den som själv skjuter sig brukar man ju ha ett visst överseende med enligt modern rättsordning. Denna humana syn får man väl tillämpa också i det här sammanhanget, även om det onekligen är ett rätt uppseendeväckande utslag av osjälvisk självdestruktion, att man genom direkt omöstning tillkännager sitt skadliga och ansvarslösa beteende.

Herr talman! Historien om först Stansaabs, sedan Datasaabs relationer med Sovjet och USA är utdragen i tiden och garnerad med detaljer, påståenden och rykten. Jag skall inte här försöka göra någon ingående beskrivning av affärens alla faser, som f. ö. i betydande grad finns redovisade i utskottets betänkande. Långt ifrån alla har någon betydelse för utskottets granskning annat än som bakgrundsmaterial till bedömningen av regeringens handlande.

Vad det gällde var alltså en order på trafikledningssystem till Sovjet. Efter ihärdiga insatser, som jag nyss nämnde, från socialdemokratiska statsråd – Rune Johansson, Bengt Norling, Krister Wickman och andra – fick Stansaab denna eftertraktade order, efter många turer och i hård konkurrens med ett franskt och ett amerikanskt företag. Avtalet tecknades, som jag nämnde, i september 1975. Officiell leverans skedde i november 1980.

I systemet skulle ingå en mindre del komponenter av amerikanskt ursprung, för vilka det enligt de regler USA satt upp skulle krävas amerikansk exportlicens, om komponenterna såsom i det här fallet skulle gå vidare till Sovjet eller annat, som det heter, socialistiskt land. Det togs för givet att sådan licens skulle beviljas, bl. a. av det skälet att det amerikanska bolaget fått exportlicens för motsvarande utrustning. Men av skäl som delvis är oklara och som man bara kan spekulera omkring krånglade amerikanerna och menade att den licensansökan som Stansaab ingett till vederbörande amerikanska myndighet inte kunde beviljas i sin helhet. Med anledning av detta ingav Stansaab nya ansökningshandlingar. Det var våren 1977. När det kärvade till sig, engagerade sig svenska UD och handelsdepartementet med Staffan Burenstam Linder i spetsen i frågan. Efter nya överläggningar mellan

Stansaab och det amerikanska försvarsdepartementet beviljades licens i oktober 1977.

En fråga som jag redan här vill ställa, i första hand till de så kritiska socialdemokraterna, men även till moderaterna, är: Var det fel att trepartiregeringen engagerade sig för att det avtal som socialdemokraterna varit så ivriga att få till stånd skulle kunna fullföljas? Redan Rune Johansson hade ju f. ö. innan han avgick som industriminister ivrigt försökt påskynda licensärendet genom direkt kontakt med den amerikanske handelsministern. Den nya regeringens insatser härvidlag borde väl vara lika vällovliga som den avgående industriministerns.

I samband med att licensavtalet ingicks åtog sig företaget viss rapporteringsskyldighet till den amerikanska regeringen. Det är viktigt att understryka att avtalet ingicks mellan företaget och amerikanska myndigheter. Det var således ett civilrättsligt avtal. Regeringen åtog sig inte att gå i god för att företaget uppfyllde villkoren, inte heller för att innehållet i de rapporter som företaget skulle lämna över var korrekt. Det var ju företaget som ingått avtalet, och det var företaget som var förpliktat att se till att det uppfylldes. NATO-staterna har i liknande frågor åtagit sig bl. a. exportkontroll, men det har inte vi.

När socialdemokraterna i sin skrivning påstår att regeringen i samband med licensgivningen tog på sig förpliktelser vilkas innebörd inte synes ha stått klar ens för regeringen själv, finns det minsann anledning att sätta ett stort frågetecken. Vad är det för åtaganden regeringen har gjort som man inte begripit innebörden av? Socialdemokraterna har tydligen begripit innebörden, och det skall bli intressant att få höra den socialdemokratiska talesmannens tolkning därav. Kan det möjligen vara vad USA, åtminstone under nuvarande regim, måhända gärna skulle se, nämligen att den svenska regeringen skulle åta sig samma förpliktelser som NATO-staternas regeringar? Frågan kan f. ö. gå även till moderaterna, som i det här ärendet tydligen vill spela på samma tema och på samma gård som socialdemokraterna.

Så kom då ryktena i svang att företaget på ett eller annat sätt skulle ha brutit mot de förpliktelser det åtagit sig. Om det hade varit så, vore det naturligtvis helt allmänt sett eller så att säga ur allmänpolitisk synpunkt inte bra, eftersom amerikanerna av lättförståeliga skäl inte skulle ha gillat det, och det var ju ingenting som den svenska staten eller den svenska regeringen hade anledning att önska.

Industridepartementet hörde sig för den skull för bl. a. hos Datasaaabs styrelseordförande och företagets verkställande direktör. Man fick beskedet att allt var i sin ordning. Företagets VD bekräftade detta genom framträdanden i massmedia. Tidigare hade en hel del andra rykten kring Datasaaab kunnat avfärdas som ogrundade. Bl. a. hade man i massmedia gjort stor affär av en promemoria som skulle ha varit upprättad i industridepartementet men som man där inte hade haft något med att göra eller i övrigt ens sett röken av.

Det är väl rätt naturligt att man inom regeringen godtog de uppgifter man fick från företagets ledning. Varför skulle man inte göra det?

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaaab-Tercas-
affären*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

Det är ytterligare ett par frågor jag vill ställa till socialdemokrater och moderater inför deras kommande inlägg: Skulle man ha underkänt de uppgifter man fick av företagets högsta ledning? Skulle man till dess företrädare ha sagt: vi är övertygade om att ni ljugar?

Om man inte godtagit de uppgifter man fick från ansvariga personer, hur menar socialdemokrater och moderater att man skulle ha gått till väga för att undersöka sanningshalten i företagets uppgifter? Skulle man ha polisanmält företaget? Det bör ha varit uteslutet redan av den anledningen att företaget, såvitt jag kan förstå, inte begått något brott mot svensk lag. Skulle man ha tillsatt någon regeringstjänsteman som fått order att gå igenom hela företagets sätt att sköta leveranser till Sovjet? Om det är detta ni menar, hur är det i så fall förenligt med principerna om rollfördelningen mellan regeringen och aktiebolag, och med själva aktiebolagslagen? Såvitt jag kan se måste det under alla omständigheter vara bolagets styrelse som har ansvaret för att av bolaget ingångna avtal hålls. I samband med TELUB-affären diskuterade vi detta mycket ingående och hade en utförlig redovisning i utskottsbetänkandet förra året av hur relationerna mellan regeringen och aktiebolag skall vara. Men här vill ni tydligen propagera för en helt annan ordning.

När L M Ericsson våren 1981 blivit huvudaktieägare gjorde företaget – jag betonar att det var företaget – en ingående undersökning och kom fram till att Datsaab brutit mot vissa uppställda villkor i exportlicensen. Företaget – jag betonar än en gång företaget – redovisade detta för berörda departement i amerikanska regeringen. Från svenskt officiellt håll uttryckte man sitt beklagande av det inträffade. Det kan man kanske tycka var överflödigt, eftersom den svenska regeringen inte hade gjort något förgripligt. Men jag kan inte heller inse att ett sådant beklagande skulle kunna göra någon skada. Att det inträffade helt allmänt var beklagligt är väl rätt uppenbart.

Avslutningsvis vill jag ställa ytterligare en fråga till kritikerna – den gäller socialdemokraterna, men kanske särskilt moderaterna: Vad anser ni principiellt skall gälla i ärenden av det här slaget? Skall Sverige ansluta sig till de regler som gäller för NATO-stater? Skall regeringen kräva att få sätta in särskilda licensspioner i företag som arbetar med exportlicenser av det här slaget? Jag vill självfallet inte att man skall göra någotdera. Men jag frågar er, därför att jag utgår från att ni har något begripligt syfte med den kritik ni levererar och de påståenden ni gör. Det ni vill måste ju vara framåtsyftande. Jag noterade särskilt att Hilding Johansson i ett tidigare inlägg i dag sade att det viktiga med kritiken från utskottets sida är att den är framåtsyftande och kan ge ledning åt regeringen för handlande i nya uppkomna situationer av liknande slag.

Vilka är de riktlinjer som riksdagen kommer att ge regeringen, om skrivningarna från moderat och socialdemokratiskt håll skulle vinna i riksdagens omröstning? Detta är inte någon oviktig fråga utan en viktig fråga, eftersom resultatet av omröstningen i allra högsta grad påverkar andra staters syn på vilka uppgifter som den svenska regeringen skall åta sig i sådana här ärenden. Jag ber er verkligen enträget – inte för min egen skull,

inte för regeringens skull och inte för några särskilda statsråds skull men för landets skull – att tala om vad ni avser med det hela, att tala om att ni verkligen vet vad ni gör.

Med detta, herr talman, vill jag vad gäller det nu behandlade ärendet yrka bifall till reservation 5 och i övrigt till vad utskottet anfört i detta ärende.

Anf. 81 PER UNCKEL (m):

Herr talman! Visst är det så, Bertil Fiskesjö, att den votering vi omsider skall ha i detta ärende kommer att få betydelse för hur man i framtiden ser på den svenska regeringens skyldighet att stå för ingångna förpliktelser.

Den granskning som konstitutionsutskottet gjort av regeringens handläggning av Datsaabs export av trafikledningsutrustning till Sovjetunionen har med stor tydlighet klarlagt några viktiga förhållanden:

1. Det är nödvändigt för Sverige som ett litet land med starkt beroende av omvärlden att söka ett nära och förtroendefullt samarbete med andra länder. På våra utrikes relationer beror sist och slutligen både välfärdsutveckling och sysselsättning. Vi klarar oss inte själva, hur mycket en del än önskar att vi gjorde det. Att acceptera detta har ingenting med undfallenhet att göra utan är endast uttryck för en beredvillighet att se verkligheten som den är.

2. Det brott mot givna licensvillkor för flygledningsutrustningen vid Moskvas flygplats som Datsaab gjorde sig skyldig till i slutet av 1970-talet har ansträngt våra relationer med USA. Licensbrottet har därmed knappast underlättat ett samarbete på det breda teknologiska fält där ett utbyte av erfarenheter är naturligt och nödvändigt för oss. Hur stor skadan till slut kommer att bli är i dag omöjligt att förutse.

Enligt det nummer av Veckans Affärer som kommer ut i morgon har emellertid ärendet i USA nu överlämnats till justitiedepartementet för överväganden om huruvida rättsliga åtgärder om skadestånd för licensbrottet skall inledas. Magnus Lemmel på L M Ericsson bekräftar för Veckans Affärer att hela frågan nu tagit en än allvarligare vändning och att vi har anledning att vara ännu oroligare än vad vi tidigare hade.

Dessutom: Enligt Veckans Affärer försäkrade sig för säkerhets skull L M Ericsson – innan man tog över företaget från staten – om en regressrätt gentemot de gamla ägarna om den fråga som nu är under övervägande inom det amerikanska justitiedepartementet skulle resultera i skadeståndsanspråk.

Till de indirekta och långsiktiga effekter som licensbrottet kan komma att få riskerar vi alltså att få en snabb ytterligare börda på de svenska skattebetalarna.

Det har hävdats att bytet av administration i Washington kan ha påverkat den amerikanska reaktionen gentemot vårt land. Det är fullt möjligt, men knappast någon tillräcklig förklaring till de svårigheter i de fortsatta kontakterna med USA som svenska företag nu riskerar att få. Vilken regering som helst hade reagerat. Och under alla omständigheter tillhör olika amerikanska administrationer de realiteter som ett land som vårt ändå har att ta hänsyn till.

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

Hur kunde det då, herr talman, gå så illa? Vem bär skulden?

Det primära ansvaret för att Datasaab inte följde givna avtal åvilar självfallet företaget självt. Avvikelsen från de amerikanska licensvillkoren gjordes avsiktligt och – sannolikt – i fullt medvetande om vad ett sådant brott om det upptäcktes skulle kunna leda till. Värdet i en vidare bemärkelse än i reda pengar av den kunskap som de icke licensgivna komponenterna innefattade kan inte ha varit obekant för företagets ledning. Licensgivningsprocessen var av en sådan karaktär att det för företagsledningen måste ha stått fullständigt klart att affären involverade starkt sekreta delar.

Företaget granskas emellertid inte av konstitutionsutskottet. Det är regeringen som utskottet har att intressera sig för.

Regeringens befattning med Datasaabs affärer med Sovjetunionen är, som Bertil Fiskesjö redan påpekat, omfångsrik. Redan vid 1970-talets början ägnade den dåvarande socialdemokratiska regeringen ansenlig möda åt att se till att Stansaab – Datasaabs föregångare – skulle ges möjlighet att leverera datautrustningen till Moskvas flygplats. Efter det att avtalet med Sovjet tagits hem uppträdde industriministern som ett slags extragarant för projektets fullföljande gentemot den sovjetiska regeringen.

Regeringsengagemanget var också – på goda grunder – påtagligt gentemot USA i samband med de svårigheter som 1977 mötte Stansaab i fråga om licenserna för de särskilt känsliga komponenterna i datasystemet. Bl. a. dåvarande utrikesministern Karin Söder utnyttjade sina möjligheter för att förmå amerikanerna att ge Stansaab de erforderliga tillstånden.

Att de amerikanska myndigheterna kände tvekan inför licensgivningen hade sina givna orsaker. Utrustningen kunde ha militära tillämpningar. Släpptes för mycket kunde det innebära att Sovjetunionen fick ett militärt försteg. Dessa överväganden hade Sverige att acceptera – vare sig vi gillade dem eller inte.

Licensen beviljades till slut med vissa inskränkningar, men först efter det att USA försäkrat sig om att den svenska regeringen var beredd att åta sig viss rapporteringsskyldighet i fråga om fullföljandet av licensvillkoren. Att Stansaab till en del var statsägt fäste man dessutom särskild vikt vid.

Man kan, herr talman, uppenbarligen tvista om vilka formella förpliktelser regeringen ingått i förhållande till de amerikanska myndigheterna. Ställt utom allt tvivel är i vart fall att regeringen aktivt engagerat sig för att Stansaab skulle få tillräckliga amerikanska licenser för att kunna fullfölja sina – och indirekt industriministerns – utfästelser gentemot Sovjetunionen. Lika klart är att regeringen varit medveten om att de amerikanska licenserna givits först efter det att regeringen iklätt sig rapporteringsskyldigheten.

Det är mot denna bakgrund händelserna under åren 1979–1981 måste bedömas.

Misstankar om att Datasaab brutit mot de amerikanska licensvillkoren kom till industriministerns kännedom senast vid årsskiftet 1979–1980. Skall man tro tidnings- och radiouppgifter skedde det ännu tidigare.

Reaktionen på licensbrottsuppgifterna blev måttlig. Det fick räcka med att låta statssekreteraren i industridepartementet Robert Nilsson fråga styrelse-

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

ordföranden Hans Werthén om hur det förhöll sig. Den Werthénska kontrollen av misstankarnas sanningsenlighet gjordes genom ett telefonsamtal till den VD som misstänktes för licensbrottet. VD förnekade. Och så var undersökningen slut. Statssekreteraren kände sig därefter lugnare, framhöll Hans Werthén vid utskottets utfrågning med honom. Samma "lugna" attityd fullföljer industridepartementet genom att inte be Hans Werthén eller Lennart Lübeck, som direkt representerade de statliga ägarintressena i företaget, att noggrant i styrelsen följa och bevaka den kommande händelseutvecklingen.

Industriministern har inför utskottet försökt göra princip av sitt handlande. Det är principiellt rätt och riktigt, hävdar han, att inte företa sig någonting i en situation som denna. Datasaab var ju – ehuru delvis statsägt – ändå ett självständigt företag. Det kunde enligt industriministern inte ankomma på regeringen att vidta någon ytterligare utredning, trots att, om man nu återigen skall tro tidningsuppgifter, andra i samma regering påyrkade klarlägganden för att minska den skada för det svensk-amerikanska teknologisamarbetet som var på väg att uppstå.

Industriministerns försök inför utskottet att göra dygd av sin underlåtenhet att ta reda på vad som faktiskt hade inträffat vid Datasaab är inte övertygande av åtminstone fyra skäl:

1. Regeringens engagemang såväl i början av 1970-talet som i anslutning till licensgivningen 1977 var av en sådan omfattning att det måste ha stått klart för alla inblandade att regeringen var en i praktiken direkt inblandad part i den aktuella dataaffären, om inte annat så i egenskap av delägare i det företag som slöt avtalet. Det är knappast svårt att förstå den amerikanska förvåningen över att industriministern plötsligt några år efter det att licensen givits hävdar att han av principiella skäl är förhindrad att delta i behandlingen av denna fråga.

2. Regeringen hade 1977 iklätt sig en viss rapporteringsskyldighet gentemot de amerikanska myndigheterna i fråga om fullföljandet av de stipulerade licensvillkoren, villkor för att över huvud taget några känsliga komponenter skulle licensgivras. Att låtsas som om denna rapporteringsskyldighet inte har någon relevans är orimligt.

3. När bekräftelsen på att ett licensbrott faktiskt hade skett var ett faktum, fanns det tydligen inga principiella skäl som avhöll regeringen från att göra det självklara, nämligen att framföra en ursäkt till den amerikanska regeringen. Varför sådana ursäkter, om inga fel hade begåtts?

4. I den utfrågning av industriministern som utskottet hållit säger han som svar på en fråga om handläggningen av Datasaabärendet enligt hans uppfattning kunde ses som ett skolexempel på hur liknande frågor bör hanteras i framtiden: "– – – hade man haft den minsta aning om att licensförpliktelse inte uppfyllts är det klart att man skulle handlat på annat sätt, men det fanns enligt min mening inte skäl att förmoda detta".

Hade industriministern vetat skulle han alltså ha handlat annorlunda. Men att svara på uppmaningar att ta reda på sanningen var han inte intresserad av. "Hade man haft den minsta aning – – –". Plötsligt gäller inte längre tanken

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

om att industriministern av principiella skäl ingenting borde ha gjort.

Litet längre fram i utfrågningen, herr talman, återvänder industriministern till sin ursprungliga ofelbarhetsdoktrin. Men det tog en stund att ordna anletsdragen.

Herr talman! Moderaterna menar mot den här angivna bakgrunden att regeringens, och enkannerligen industriministerns, handläggning av Data-saabfrågan inte har präglats av den omsorg om relationerna med andra stater som vårt lands långsiktiga intressen kräver. Därför har vi beslutat framföra den kritik som framgår av reservation nr 6. Visst har kritiker av utskottets granskning ibland haft rätt när de pekat på att det ofta blivit fråga om politiska småttigheter som klätts i konstitutionella termer. Men det ger också ett smått parodiskt intryck, när partikamrater vägrar kröka ett hår på ett eget statsråds huvud, alldeles oavsett vilka slutsatser granskningen sakligt sett motiverar. Kritik i fråga om industriministerns handläggning av Data-saabfrågan är enligt vår mening ofrånkomlig, om riksdagens dechargegranskning alls skall ha något berättigande.

Så till slut till Bertil Fiskesjö, som fäst ett sådant avseende vid att en hel regering, inte bara industriministern, utsätts för kritik i den moderata reservationen. Det är uppenbart att det även i regeringar där moderaterna medverkar kan ingå enskilda statsråd, vilkas handlande eller brist på handlande inte står i överensstämmelse med vad vårt lands intressen kräver. Skälet till att moderaterna riktar kritik gentemot regeringen och inte formellt mot statsrådet Åsling är att regeringen är solidariskt ansvarig inför riksdagen också för enskilda statsråds handlingar. Att statsrådet Åsling inte ville lyssna till några råd och anmaningar från dem som insåg varthän misstankarna om Data-saabs licensbrott kunde leda gör granskningens faktiska koncentration till honom mer än motiverad.

Kritik skulle väl i och för sig kunna riktas också mot de moderata regeringsledamöterna. Den kritiken skulle i så fall gå ut på att de trots allvarliga försök inte lyckades få industriministern att vidta nödvändiga mått och steg. Dessa sina brister medger säkert de tidigare moderata statsråden gärna, eftersom det faktiskt råkar vara sant. För den nuvarande regeringens vidkommande medger Bertil Fiskesjö däremot inga fel alls. Så agerar den som sätter den politiska prestigen främst.

Anf. 82 BERTIL FISKESJÖ (c) replik:

Herr talman! Detta var verkligen en ordentlig uppvisning i advokatyr och osaklighet.

Faktum kvarstår, Per Unckel, att vad ni kritiserar i er reservation inträffade under den tid då vi hade en trepartiregering. Ni vänder er i er reservation icke mot industriministern – det gör f. ö. inte heller socialdemokraterna i sin reservation. Ni vänder er mot regeringen. Sedan kan ni ändå vara oförskämda nog att stå här och säga att det är industriministern ni vill åt. Vi skall ju rösta här i kammaren. Ni måste väl för allt i världen veta vad ni skall rösta om själva åtminstone. Det skulle vara en någorlunda hygglig upplysning till övriga riksdagsledamöter om ni inte skrev en sak i er

reservation och sedan talade om någonting annat här i kammaren.

Omröstningen gäller alltså bl. a. herrar Adelson och Bohman – och alla de andra.

Sedan kommer herr Unckel och påstår att moderaterna drev på i regeringen i all tysthet – hur det nu kan komma sig att moderater är så tystlåtna. Ni brukar ju påstå att ni säger ifrån, och ni brukar också påstå att ni t.o.m. hade inflytande i trepartiregeringen. Men nu är ni plötsligt så fruktansvärt modesta.

Det är självklart att om moderata statsråd hade tagit upp den här saken och drivit den, t. ex. vid de sammanträden i allmänna statsrådsberedningen där dessa frågor diskuterades, då kunde kanske något annat ha hänt. Jag är inte säker på det. Den intressanta frågan är dock: Vad skall regeringen i ett sådant här ärende företa sig? Per Unckel utkastade grava anklagelser, men han angav icke med ett ord vad man egentligen borde ha gjort. Tala om det i klarspråk. Per Unckel! Det kommer jag att kräva i replik efter replik ända tills Per Unckel talar om det. Vad skulle alltså regeringen ha företagit sig utöver vad man gjorde?

Vidare vill jag också ha ett klart och entydigt svar på frågan: Vad blir konsekvensen av regeringens handlande i sådana här situationer i framtiden, om den moderata reservationen går igenom? Tala om det! Det är viktigt.

Sedan talar Per Unckel hela tiden om en viss granskningsskyldighet för den svenska regeringen: Vilken rapporteringsskyldighet? Företaget hade ålagts rapporteringsskyldighet, och regeringen hade förklarat att den åtog sig att vidarebefordra dess rapporter. Vad är det då för en granskningsskyldighet som regeringen har åtagit sig enligt Per Unckels mening? Det skulle också vara intressant att veta.

Anf. 83 PER UNCKEL (m) replik:

Herr talman! Bertil Fiskesjö undrar hur vi kommer att agera i den kommande voteringen. Jo, vi kommer att rösta på den reservation som vi har fogat till utskottets betänkande. Det kommer vi att göra i vetskap om att vi därigenom riktar kritik mot hela regeringen. Men jag tror att kammarens ledamöter är väl förtrogna med vem det är inom regeringen som handlägger frågor om de statliga företagen. Det är ofrånkomligt att kritik på detta sätt riktas mot den person som är närmast ansvarig för de försummelser som enligt vår mening är vad Datasaabaffären ytterst handlar om.

Bertil Fiskesjö frågade vidare: Vad skulle regeringen då ha gjort? Jo, Bertil Fiskesjö, regeringen skulle – om inte annat så i egenskap av delägare i Stansaab och Datasaab – ha tagit reda på hur det faktiskt förhöll sig med det påstådda licensbrottet.

Jag behöver väl inte än en gång citera industriministern, som i utfrågningen inför utskottet påpekade, att hade man bara misstänkt något så hade man agerat annorlunda. Just det! Industriministern kunde t. ex. ha lyssnat på dem som misstänkte mera än industriministern gjorde och tagit reda på vad som låg bakom ryktena.

Bertil Fiskesjö kan väl inte med bästa vilja i världen hävda att det är en

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

tillräcklig kontroll att fråga den verkställande direktör som är närmast ansvarig för det misstänkta licensbrottet om han har begått det! Kanske hade man förväntat att det ansvariga statsrådet skulle ta en fråga av denna allvarlighetsgrad mera seriöst än att bara fråga den för den misstänkta handlingen närmast ansvarige.

I ett brev som statssekreteraren Bildt under 1980 skrev till bl. a. kolleger inom regeringskansliet föreslogs att den promemoria som hade varit föremål för diskussion i massmedia skulle plockas fram och innehållet klart och tydligt bemötas. Men det gjordes inte. Bertil Fiskesjö hävdar nu att man inte har sett röken av den promemorian på industridepartementet. Jodå, den såg industriministern redan vid årsskiftet 1979-1980 – jag medger gärna att han inte tog del av den, men han såg den och visste om dess existens.

Denna promemoria var en av de grundläggande orsakerna till att de amerikanska myndigheterna hyste sådan misstro mot bl. a. Nils G. Åslings försäkringar att ingenting hade skett inom företaget som stred mot licensvillkoren. Det visade sig senare. Bertil Fiskesjö, att de amerikanska myndigheterna hade åtskillig fog för sin misstanke. Den misstanken hade snabbt kunnat undanröjas, om Nils G. Åsling varit beredd att i tid vidta mått och steg.

Anf. 84 BERTIL FISKESJÖ (c) replik:

Herr talman! Det här blir lustigare och lustigare. Här riktar moderaterna – såvitt jag kan förstå med tidigare moderata statsråds hjälp – hård kritik mot den tidigare regeringen. Sedan påstår Per Unckel att den inte gäller regeringen utan industriministern. Dessutom påstår han att det är praxis att man skriver så i utskottet.

Vad är det för trams? Det är väl ingen praxis! Hur var det i Telubärendet? Där räknades statsråden upp, det ena efter det andra. Hur var det i det ärende som vi nyss behandlade och som gällde ubåtsaffären? Nog angav man direkt vilket statsråd man avsåg.

Man får väl ändå ta er på orden när man läser vad ni skriver i era reservationer. Har ni angivit att kritiken gäller regeringen, så gäller den ju regeringen!

Sedan påstår Per Unckel att någon moderat sakkunnig eller statssekreterare här skulle ha gjort stora insatser. Men ni hade väl statsråd! Ni hade väl statsråd som regelbundet sammanträdde i statsrådsberedningar? Vad var det som hindrade dem från att ta upp den här frågan och driva de synpunkter som ni nu efteråt tycker är så viktiga och riktiga och slår er för bröstet för? Varför denna kolossala ödmjukhet och blygsamhet på den tid då ni satt i regeringen och dessa händelser inträffade? Fortfarande kvarstår f. ö. frågan: Vad menar ni att man skulle ha gjort? Jag kan tänka mig att den egentliga orsaken till att moderata statsråd inte reagerade, helt enkelt var att de inte kunde tänka sig att ge sig in på den inspektionsverksamhet som Per Unckel nu tydligt rekommenderar. Det finns ju inte en särskild aktiebolagslag för de statliga bolagen och en annan för de privata. Det är samma aktiebolagslag som gäller.

Sedan säger Per Unckel: Hade man bara misstänkt någonting, skulle man ha gjort undersökningar. Ja, när man verkligen misstänkte något, frågade man företagets verkställande direktör och styrelseordförande och fick beskedet att allt var i sin ordning. Då kan man naturligtvis anklaga företagets ledning, men det har inte vi med att göra. Men hur i all världen skall man kunna anklaga ett statsråd för att han har blivit förd bakom ljuset av företagets ledning?

Det är precis samma historia som i Telubaffären, där konstigt nog Per Unckel och hans partikamrater befann sig på den andra och vettigare sidan. Sedan dess har naturligtvis ingenting ändrat sig i de principiella frågorna; det enda som har ändrat sig är att moderaterna har hoppat av trepartiregeringen och hamnat i opposition. Det är den banala sanningen.

Anf. 85 PER UNCKEL (m) replik:

Herr talman! Det finns en gammal klassisk debattregel som säger: När argumenten tryter, höj rösten! Bertil Fiskesjö hade röst redan i sitt inledningsanförande, och tonläget har successivt stegrats allteftersom replikerna har runnit förbi.

Bertil Fiskesjö tycker att den här debatten blir lustigare och lustigare. Nej, den blir mer och mer tragisk. Bertil Fiskesjö. Det är ställt utom varje tvivel att ett ansvarigt statsråd har försummat att vidta de mått och steg som hänsynen till vårt lands intressen kräver. Denna försummelse är nu på väg att förorsaka staten direkta utgifter för skadestånd till de amerikanska myndigheterna. Och då ägnar sig Bertil Fiskesjö åt advokatyri om formella formuleringar i en reservation.

Låt oss diskutera sakfrågan. Bertil Fiskesjö! Skulle ändå inte vårt lands intressen ha främjats, om Nils Åsling hade företagit en något mer omsorgsfull utredning av vad som faktiskt låg bakom misstankarna om licensbrott än att ringa och fråga den misstänkte? Har Bertil Fiskesjö någonsin varit med om att man, när man utreder en fråga om en eventuell oegentlighet, frågar den som är anklagad om han har begått oegentligheten och sedan nöjt sig med svaret från vederbörande?

Vad vi ville att man skulle göra var att ta reda på vilken sanningshalt det fanns bakom ryktena, inte bara genom att fråga den anklagade utan också genom att kontrollera de faktiska förhållandena. Med facit i hand kan vi nu konstatera att den misstanke vi hade om att allt faktiskt inte stod rätt till var blott allför välgrundad.

Bertil Fiskesjö insinuerar att moderata statsråd inte skulle ha varit intresserade av den utredningsverksamhet som vi påyrkade. Men nu går väl ändå skam på torra land! Bertil Fiskesjö vet lika väl som jag att frågan i informella former diskuterades inom regeringskretsen och att det där påyrkades att Nils Åsling skulle göra de ytterligare klarlägganden som hänsynen till de amerikanska myndigheterna faktiskt motiverade. Detta gjorde inte Nils Åsling, och det är av det skälet som moderata samlingspartiet nu finner anledning att rikta kritik mot hans agerande.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

Tredje vice talmannen anmälde att Bertil Fiskesjö anhållit att till protokollet få antecknat att han inte ägde rätt till ytterligare replik.

Anf. 86 JÖRN SVENSSON (vpk):

Herr talman! Med den form som dechargedeatterna i riksdagen har fått tycks det bli oundvikligt att en mängd partipolitisk taktik smyger sig in och att man utnyttjar den konstitutionella granskningen till att försöka göra hugg på sina motståndare i mer renodlat, politiskt syfte. Det må så vara, men sådant har ofta en tendens att koncentrera en oproportionerlig uppmärksamhet kring små och i och för sig inte särskilt betydelsefulla detaljer, vilka blåses upp. Sådana detaljer hakar också gärna massmedia på. Man har exempelvis fixerat sig vid kretskorten och rövarhistorien kring smugglingen. I verkligheten rör det sig om oväsentliga detaljer.

Den affär vi nu diskuterar kan egentligen bara förstås på ett riktigt sätt, menar jag, om man ser den i dess större sammanhang. Den har nämligen ett sådant större sammanhang, som jag skall försöka att något gå in på.

Låt mig emellertid dessförinnan påpeka att vänsterpartiet kommunisterna inte är representerat i några utskott. Genom att vi inte är representerade i konstitutionsutskottet kan vi inte heller fullgöra den plikt som regeringsformen ålägger oss, nämligen att under samma betingelser som övriga partigrupper i riksdagen delta i granskningen. Vi har inga möjligheter att delta i förhören, ställa frågor och begära klarlägganden. Vårt utgångsläge är alltså sämre. Därför är det inte alltid så lätt för en fattig landsortsriksdagsman – om jag så får säga – att kompensera sig för denna insyn. När man skall tränga in i en så intrikat affär som denna, nödgas man att använda sig av delvis andra kanaler och källor än dem som konstitutionsutskottet har använt sig av.

I den anspråkslösa forskning som man bedriver framträder en mer vidsträckt bild, som kanske ger en ett begripligare sammanhang och leder till att man egentligen inte riktigt kan skriva under vad någondera sidan säger. Detta gäller inte minst i den här frågan.

Såvitt jag begriper består denna härva av fyra väsentliga avsnitt. Det första är avtalet med det sovjetiska importföretaget slutet i september 1975. I detta avtal förbinder sig den svenske leverantören Stansaab, sedermera Datasaab, att fullgöra en order som innebär en dubbelt så hög andel strategiska komponenter än vad man enligt praxis, fastlagd av USA:s regering, får ha i sådana fall. En ivrig tillskyndare av detta avtal var den dåvarande socialdemokratiska industriministern.

Till saken hör att Sovjetunionen, såvitt jag förstår, ur strategisk synpunkt i och för sig inte har någon fördel av en sådan order. Man besitter alltså kapacitet att själv bygga anläggningen i fråga, men man föredrar att koncentrera den kapaciteten till andra områden. Därför köpte man anläggningen utifrån.

Grundpoängen är emellertid den att det har slutits ett avtal där procenten strategiska komponenter med vett och vilja från svensk sida gjordes högre än man visste var normal licenspraxis, fastställd av USA. Det är upphovet till

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

kritiken av affären. Man kan respektlöst uttryckt säga att industriminister Nils Åsling har ärvt ett lik i garderoben. Det har försatt honom i en problemsituation, som han inte har kunnat styra. Sedan kan man diskutera hur han har lyckats hantera den situationen.

Det hör också till saken att Förenta staterna ju tillåter ett högre procenttal än 15 % av sådana här strategiska komponenter vid export till t. ex. Rumänien, så praxis är litet godtycklig och nyckfull.

Avtalet är ursprunget till alltsammans. Men saken kan å andra sidan inte rätt förstås, om man inte sätter detta avtal i sammanhang med en del andra händelser på den ganska ruffliga och dunkla marknad som de internationella dataexportaffärerna utgör. Jag skall komma in något på detta senare.

Det skall emellertid också fastslås att konstitutionsutskottets ledamöter inte har sett och, mig veterligt, inte heller har begärt fram texten till det avtal som slöts. Om det inte har varit möjligt för dem eller om de har underlåtit detta av andra skäl vet jag inte. Det kan jag inte kontrollera. Men konstitutionsutskottets ledamöter har alltså inte sett detta avtal och vet tydligen inte exakt vad där står. Detta avtal måste man dock ha i botten, om man skall kunna avgöra ansvarsfrågan. Det är i detta avtal som den svenske leverantören förbinder sig att leverera en anläggning, där andelen strategiska komponenter skulle uppgå till 30 %, fastän man visste att 15-procentsnivån var det som man kunde påräkna licens för.

Emellertid blev det svårigheter med att få fram licens för mer än 15 %. Det är oklart vad som hände, när man stötte på dessa svårigheter. Om jag är rätt underrättad, har från den svenske leverantörens sida gjorts försök att anpassa den ursprungliga höga 30-procentsnivån till en lägre nivå. För den som inte undersöker exakt hur leveransen har sett ut i sin materiella form, är det dock omöjligt att avgöra huruvida man har kommit ned i 15 % eller fortfarande ligger över. Man har alltså ersatt vissa av de strategiska komponenterna med enklare former av elektronik, som det i och för sig är tillåtet att exportera enligt amerikanska regler. Konstitutionsutskottet borde enligt min mening ha undersökt hur den faktiska leveransen såg ut, eftersom detta är avgörande för huruvida man skall kunna ta ställning till ansvarsfrågan. Det gäller både den tidigare socialdemokratiska regeringen och den regering där Nils Åsling var industriminister.

Vi vet också att man har fått göra eftergifter till den sovjetiske leverantören just av det skälet att man inte höll sig till det ursprungliga avtalet med dess för höga nivå. Men hur stora dessa eftergifter har varit – det vill jag understryka – framgår inte på något sätt av konstitutionsutskottets material. Det hade dock varit önskvärt att kunna ta ställning till denna sak.

Jag kommer så till de andra delarna av denna litet egenartade affär. På våren 1975, några månader innan detta avtal slöts med det sovjetiska importbolaget, bildade Saab-Scania tillsammans med ett dotterföretag till Sperry Univac, som är en av de mäktigaste amerikanska koncernerna i databranschen, ett gemensamt företag. Om den amerikanske intressenten skulle kunna köpa in sig i det företaget, fordrades regeringens tillstånd till aktieförvärv mot bakgrund av en s. k. utlänningsklausul.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

Om jag inte är alldeles fel underrättad, gjorde man här – det är en ganska intressant illustration till hur det går till i denna bransch – det utbytet att det amerikanska företaget fick sitt tillstånd mot löftet att företaget skulle dra sig tillbaka från Moskvaaffären. Man konkurrerade nämligen med svenskarna där. Med en förening av ett löfte om en mycket hög procentandel strategiska komponenter – den procentandel som man från Sovjetunionens sida ville ha – och den eleganta lilla påtryckningen på det amerikanska företaget lyckades man verksamt bidra till att det svenska företaget fick ordern.

Då kommer vi till den tredje byggstenen i den här litet besynnerliga intrigen. Den här affären med Sovjet öppnade för Stansaab-Datsaab stora möjligheter att i gynnsam riktning påverka sin tydligen ganska dåliga ställning, kanske inte på grund av affären ensam men därför att man i så fall, om allt hade gått lyckligt, hade kunnat räkna med att få liknande beställningar bl. a. från andra platser i Sovjetunionen där det behövdes utrustning av samma typ.

Vi kommer nu till en intressant detalj i intrigen. Dessa klart förbättrade utsikter för Stansaab-Datsaab fäste uppmärksamheten på en annan detalj, som jag tror har varit helt okänd för riksdagen, trots att vi i olika sammanhang har haft med detta företag att göra via den statliga intressenten däri. När det statliga utvecklingsbolaget engagerade sig i detta svenska dataföretag skedde det mot bakgrunden av att det också fanns ett återköpsvillkor; den privata ägaren skulle kunna gå in och återköpa statens andel, någonting som man naturligtvis hade intresse av att göra bara ifall företagets affärsställning förbättrades. Under tiden var man givetvis tacksam för att staten fanns med och att också riksdagen därmed stöttade företaget när det gick dåligt. Den här öppningen till den sovjetiska marknaden skapade alltså en situation där återköpsvillkoret kunde sättas i kraft, så att man från privat sida – det handlar hela tiden om Wallenberggruppen i olika gestalter och varianter – kunde köpa ut staten.

Denna misstanke är inte bara en misstanke. Den bekräftas ganska tydligt av den akt som jag har här; den gäller förvärvstillståndet för Sperry Univacs dotterföretag. Tillbakadragandet av offerten till Moskva från Sperry Univac, som jag talade om tidigare, bekräftas alltså av ett paper som talar om, att här finns hemliga handlingar. Det sitter så att säga precis där det skall sitta.

Nåväl, det här senaste avsnittet med utlösandet av staten från företaget blir intressant av en anledning som konstitutionsutskottet uppenbarligen inte alls har uppmärksammat. Av allt att döma har riksdagen låtit staten ta en hel del ekonomiskt ansvar för detta företag utan att riksdagen för sig har fått redovisat det förhållandet att den privata ägaren, när man väl hade tillgodogjort sig det statliga stödet, kunde ta över helt och hållet. Vi har alltså fått det gamla välkända mönstret även i detta fall, att staten skall betala, ta förluster osv. och därmed så att säga klara sädnen, medan skörden skall reserveras för storfinansen.

Herr talman! Jag har velat ge den här bakgrunden, eftersom jag tror att man först när man ser hela detta perspektiv kan förstå affären. Det är

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

nämligen rätt oväsentligt huruvida företaget har levererat de uppmärksammade kretskorten eller ej. Egentligen är det en obetydlig detalj, för det är i sig inte omedelbart otillåtet att göra så enligt de amerikanska statliga bestämmelserna. Kärnpunkten är: Ingår dessa kretskort i en andel av strategiska komponenter som är större eller mindre än 15 %? Utgör den mer än 15 % bryter man naturligtvis mot de amerikanska bestämmelserna, men håller den sig inom 15 % gör man det inte. Det hade varit önskvärt att få detta klarlagt, eftersom vi vet att det har förekommit försök att sänka det ursprungliga, för höga procenttal som man hade kommit överens med den sovjetiske leverantören om.

Vad jag kan konstatera ligger affären alltså något annorlunda till, den har andra sammanhang och andra förklaringsgrunder än de som har blivit fokuserade i massmedia – även om de uppgifterna naturligtvis inte på något sätt är ointressanta.

Mot denna litet speciella bakgrund har jag följande yrkande att framställa på vpk-gruppens vägnar:

att utskottets anmälan såvitt avser prövningen av Datsaab-Tercasaffären läggs till handlingarna med följande uttalande:

Det s. k. Datsaab-ärendet framstår som mer omfattande och komplicerat än som framgått av hittillsvarande undersökningar.

I september 1975 träffades avtal om en exportorder till Sovjetunionen. Tillskyndare av detta avtal var industriminister Rune Johansson. Avtalet förutsatte medvetet en vida högre andel strategiska komponenter än som var tillåtet enligt USA:s statliga regler.

Industriminister Nils Åsling övertog denna egendomliga situation och har med diverse åtgärder sökt dölja den. Emellertid har också försök gjorts att genom utbyte av vissa komponenter nedbringa andelen strategiska sådana. I vad mån den faktiskt exporterade andelen verkligen var för hög är inte möjligt att avgöra genom de undersökningar som skett.

Affären med Sovjetunionen fick samband med två helt andra maktpolitiska omständigheter på dataområdet.

Den amerikanska konkurrenten, Sperry Univac, förmåddes dra tillbaka sin offert i utbyte mot att dess dotterföretag i Sverige beviljades tillstånd att förvärva aktier i ett med Saab-Scania gemensamt företag (april 1975). Tillbakadragandet av offerten framgår av ett särskilt hemligt avtal.

Affären med Sovjet påverkade i grund Stansaab-Datsaabs hela affärsställning. Detta blev utgångspunkten för att den private delägaren skulle utlösa det återköpsavtal som hemligen slutits. Återköpet har fullföljts. I denna del föreligger en tivelaktighet, i det att riksdagen gått med på stöd till företaget utan att vara medveten om fakta rörande återköpsvillkoret.

Affären i sin helhet framstår som ett exempel på den osunda form av multinationell, monopolistisk maktpolitik vilken präglar internationella relationer på bl. a. dataområdet. Dessa förhållanden har en uppenbart negativ verkan på det politiska och administrativa handlande som är förknippat med dem. De utgör ett hot mot hederligheten i det offentliga livet.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercus-
affären*

Att riksdagen förmåtts bevilja medel till Stansaab-Datsaab utan att ha information om avtalskonstruktionen framstår som stötande.

De manövrer vilka i saken vidtagits av olika industriministrar framstår som tvivelaktiga – dock knappast mer tvivelaktiga i fallet Nils Åsling än i fallet Rune Johansson. Graden av deras ansvarighet kan å andra sidan inte rätt bedömas med mindre den exakta karaktären av leveransen till Sovjet fullt klarläggs. Så har inte skett.

Den yttersta grunden för flertalet av de egendomligheter vilka förekommit är emellertid den amerikanska statens strävan att styra och påverka Sveriges handelspolitik. Denna påverkan är ett hot mot den nationella självständigheten och mot en fri handel nationer emellan. Utskottet finner det angeläget att Sverige – i samverkan med andra länder med motsvarande problem – framdeles söker motverka USA:s försök att framkalla sådana bindningar och ingrepp.

Jag yrkar alltså bifall till detta yrkande.

Låt mig slutligen göra några avrundande kommentarer.

Vad vi alltså kan se är den faktor som har varit avgörande och grundläggande, nämligen USA:s internationella försök att styra villkoren för olika länders handel med andra länder. Detta är naturligtvis någonting som är mycket osympatiskt och som vi på alla sätt bör värja oss mot. Det är naturligtvis detta obehagliga tillstånd i förening med strävan att ändå främja i och för sig fullt legitima svenska handelsintressen som har försatt olika regeringar och olika statsråd i situationer som de haft svårt att bemästra. De har naturligtvis varit klämda mellan två sköldar, det vill säga å ena sidan sitt intresse av att komma in på den sovjetiska marknaden och å andra sidan ett obehag som kunde förorsakas genom de amerikanska villkoren. Man får kanske en viss förståelse för både Rune Johansson och Nils Åsling när man ser dem befinna sig i detta väldiga maktspel och hur de har försökt att manövrera det. Sedan kan naturligtvis metoderna te sig en aning diskutabla. Det är väldigt svårt att över huvud taget få något klart begrepp om ansvarighet, och hur man skall bedöma de eventuella fel som har begåtts. Det kan t. ex. vara så att Rune Johansson 1975, i den internationella avspänningens år, när avtalet med Sovjet ingicks faktiskt trodde att han undantagsvis skulle få amerikanskt tillstånd för 30 %. Tillstånd för sådana 30-procentiga leveranser hade förekommit till Rumänien. Det är inte uteslutet att han verkade för att avtalet skulle slutas med den premissen. Det vet vi inte, det kan vi inte fastställa.

Nils Åsling, som ärver hela denna situation, befinner sig också i en egendomlig sits. Å ena sidan skall man försöka manövrera den sovjetiska avtalspartnern så att inte alltför stora svenska förluster förorsakas. Å andra sidan skall man försöka komma till någon sorts överenskommelse med amerikanerna, eller åtminstone hjälpligt försöka dölja vad som sker. Det är ingen avundsvärd situation. Det är en situation som uppträder när enskilda personer, politiker, råkar ut för en maktsituation som de inte själva kan styra eller behärska.

För vår del tycker vi att det hade varit av grundläggande betydelse om det

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

här ärendet föranlett en diskussion om det verkligt viktiga: Vad skall man tolerera i fråga om stormaktsinblandning i svensk handelspolitik? I detta fall rörde det sig om stormaktsinblandning från USA:s sida.

Jag har inte svårt att förstå moderaternas ståndpunkt. Att de för fram det amerikanska utrikesdepartementets intressen i det här fallet förefaller mig vara en rätt naturlig placering. Litet svårare har jag att förstå att socialdemokraterna, som trampar på litet skört glas, vill försöka komma åt industriminister Åsling i en sak som rör sig om oerhört mycket mer än Nils Åslings eventuella manöver. Jag tycker att det viktiga är att man koncentrerar sig på den amerikanska handelspolitiken och för en gångs skull på allvar uppmärksammar det hot som speciellt världens största industrimakt utgör för små nationer och deras industriella, teknologiska och handelspolitiska självständighet.

Anf. 87 OLLE SVENSSON (s):

Herr talman! I den debatt som hittills har förts har utskottets ordförande Bertil Fiskesjö och ledamoten Per Unckel redogjort för den omfattande dokumentation som detta granskningsbetänkande innehåller. Jag syftar på beskrivningen av händelseförloppet i reciten, som vi är helt överens om, och den utförliga promemoria som har upprättats inom industridepartementets rättssekretariat och fogats till betänkandet. Vidare finns bilagor från de stenografiska uppteckningarna av våra utfrågningar med industriminister Nils G. Åsling, statssekreterare Robert Nilsson och direktör Lennart Lübeck, som många år var statlig styrelseledamot i Datasaab och även handläggare i industridepartementet vid ett mycket tidigt skede. Även utfrågningen av styrelseordföranden under en aktuell period i det berörda företaget, Hans Werthén, finns med.

Den som läser betänkandet finner att enigheten i utskottet upphör då man övergår från premissmaterialet till att värdera regeringsutövningen. Då har vi hamnat på tre olika linjer. De nuvarande regeringspartiernas ståndpunkt är, som framgått av Bertil Fiskesjöes anförande, ett förbehållslöst godkännande av vidtagna åtgärder. Moderaterna kritiserar formellt hela treparti-regeringen. Men det är inte svårt att upptäcka – särskilt efter den debatt som hittills har förts – att måltavlan i moderatreservationen är industriminister Åsling. Hans underlåtenhet när det gäller frågan i vad mån Datasaab iakttagit licensvillkoren sägs ha skadat vårt land och kan skapa svårigheter för handel på licensbasis i framtiden.

Ridån går med andra ord upp för en träta mellan de borgerliga partierna, som tidigare har försiggått innanför lyckta dörrar i regeringen men nu alltså kommer fram i dagsljuset. Per Unckel har övertagit rollhäftet från Eric Krönmark, Staffan Burenstam Linder och Carl Bildt. Vår socialdemokratiska bedömning och kritik, som återfinns i utskottets majoritetsskrivning, gäller – det vill jag betona – ingalunda enbart Nils Åslings agerande och inte heller främst det, utan hela den handläggning i tre faser som har skett under den första och den andra Fälldinska trepartiregeringen.

Jörn Svensson har nyss tillfört kammaren ett fjärde yrkande, vilket – om

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

jag uppfattade honom rätt – också berör den socialdemokratiska regeringens insatser för att få avtalet i hamn. Jag vill hävda att de insatserna hade samband med den konkurrens som förekom om kontraktet mellan ett svenskt, ett amerikanskt och ett franskt företag. Turerna i den frågan finns redovisade i industridepartementets promemoria, men någon anmärkning har inte inom utskottet riktats mot vare sig Rune Johansson eller något annat statsråd i den dåvarande socialdemokratiska regeringen.

Vad är då vår ståndpunkt? Jo, från vår sida har vi sammanfattningsvis kommit fram till att de borgerliga regeringarnas befattning med Tercasaffären kännetecknas av brist på konsekvens, att avsaknaden av en klar handlingslinje har gett ett motsägelsefullt intryck och att detta på ett olyckligt sätt har medverkat till att framkalla reaktioner och skapa missförstånd i utlandet.

Låt mig beröra tiden fram till licensgivningen – licensen utfärdades formellt i november 1977. Då sökte den svenska regeringen genom diplomatisk aktivitet påskynda ärendet. I telegram den 14 oktober meddelades att USA:s regering beslutat bifalla licensansökan, men därvid begärdes att den svenska regeringen skulle bekräfta att den "förstår och respekterar" vissa förpliktelser. – Det förekom alltså något av den obehagliga inblandning från USA:s sida som Jörn Svensson berörde i sitt anförande.

Då kom från den svenska regeringen en not, som bekräftade att denna regering var införstådd med sina förpliktelser enligt en till licensen fogad bilaga, som innehöll ett antal villkor. Dessa har jag tagit del av.

Industriminister Åsling hävdade inför utskottet att de åtaganden som regeringen då gjorde inte var särskilt långtgående. De var sekundära, enligt den vokabulär han använde inför utskottet. Och Bertil Fiskesjö fortsätter här att bagatellisera de åtaganden som då gjordes från regeringens sida.

Men jag har tagit del av analyser som har gjorts i efterhand inom regeringens eget kansli, och de visar att någon klar uppfattning om åtagandenas innebörd inte fanns vid den tidpunkt då man gjorde de här utfästelserna.

På hög tjänstemannanivå inom Nils G. Åslings eget departement fanns, enligt dokument vi har tagit del av, uppfattningen att ett av villkoren kunde vara betänkligt med hänsyn till att enligt vår neutralitetspolitik inte ens en misstanke bör uppstå om att en svensk regering skulle vara villig att lämna handräckning till amerikanska myndigheter i fråga om svenska företags efterlevnad av villkoren i exportlicenser.

Ett annat villkor som gällde reexport befanns i samma analys vara olyckligt, bl. a. med tanke på de strävanden som ju finns i dag när det gäller att skärpa exportkontrollsystemet i USA. I det sammanhanget vill jag erinra om en rapport till den amerikanske försvarsministern. I denna rapport, som i den amerikanska debatten bedöms vara seriös, rekommenderas en hårdare kontroll i fråga om överföring av utvecklings- och tillverkningsteknologi. I olika resonemang, slutsatser och rekommendationer har man i den rapporten anmärkningsvärt nog funnit anledning att jämställa neutrala länder som Sverige, Schweiz och Österrike med kommunistländer. Det sägs

nämligen i rapporten att man inte bör släppa annan teknologi från USA än sådan som tillåts överföras direkt till kommunistländer. Utan tvivel är det en lärdom för framtiden, att från svenska regeringars sida – och där ligger jag ganska nära vad Jörn Svensson anförde i slutet av sitt särskilda yrkande – bör man iakttä stor försiktighet när det gäller att över huvud taget aktivt engagera sig i tillämpningen beträffande exportlicensarrangemang.

Som konstateras i utskottets skrivning kontrasterar det mycket aktiva agerandet från regeringarna Fälldins sida under tiden fram till dess att licensen beviljades mot den ringa uppmärksamhet regeringen i ett senare skede ägnade licensdelen i fråga om Tercasaffären.

Nils Åslings enda aktivitet när det gäller direktör Werthén för att bringa klarhet i frågan består i det samtal som Robert Nilsson tog initiativ till. Det leddes inte ens till att frågan om licensbrott, när rykten härom kom i svang, en enda gång togs upp till allvarlig prövning i styrelsen. Det var företagets trassliga ekonomi och påståenden om oegentligheter som drog all uppmärksamhet till sig.

Jag anser det vara styrkt att industriministern fått tillräckliga uppgifter för att kunna tränga djupare in i licensfrågan. Säkerligen hade han lyckats göra sig bättre underrättad utan så drastiska åtgärder som att avsätta styrelsen, om viljan hade funnits att skapa klarhet i frågan. Det är möjligt att Nils Åslings passivitet hade det respektabla motivet, att han fått kalla fötter inför de åtaganden som regeringen såsom politiskt organ tidigare hade gjort till den amerikanska regeringen i samband med licensgivningen. En mera tacksam roll än den att av regeringen utses till att agera handräckare åt den amerikanska embargopolitiken kan naturligtvis tänkas. Men lika fullt visar utskottets handlingar att en betydande aktivitet inom industridepartementet och inom regeringen i övrigt ägnades åt att inför amerikanska myndigheter dementera de uppgifter om licensbrott som då hade kommit i svang. Med tanke på gjorda åtaganden, borde det givetvis ha legat i regeringens intresse att de svaren utformades på ett så säkert faktamaterial som möjligt. Statssekreterare Carl Bildt och kabinettssekreterare Leif Leifland grymtade och begärde grundligare undersökningar, men passivitetens linje segrade inom regeringen.

Sedan kom då ägarskiftet och L M Ericssons undersökning, som pekade på licensöverträdelser. Då övergav regeringen den Åslingska ståndpunkten att den inte hade med saken att göra, utan att det var bolaget som helt och hållet hade ansvaret. Man kallade till sig företrädare för amerikanska ambassaden och bad om ursäkt. Det beklagandet måste på amerikansk sida ha inbjudit till den tolkningen att regeringen vill ha tillgift för att den inte hade kunnat fullfölja de åtaganden som den iklätt sig vid licensens beviljande.

Nu frågade Bertil Fiskesjö: Vad händer om socialdemokraternas majoritetsskrivning i utskottsbetänkandet vinner? Jag anser att min beskrivning av regeringsutövningen i dessa olika faser ger täckning för utskottets skrivning att regeringen har saknat en klar handlingslinje för sitt agerande. Det har tydligen förekommit meningsskiljaktigheter mellan olika delar av regering-

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

en. Det speglar den moderata reservationen. Men inget försök har gjorts att sammanjämka ståndpunkterna. Därför kan man om regeringen säga, liksom man säger om prästens kråka: Än slank den hit, och än slank den dit. Och någon gång kom den också ner i det dike där den har blivit utsatt för förödmjukande påtryckningar och fått svårt att förklara sig. Med en bättre genomtänkt strategi för regeringens handlande hade detta kunnat undvikas.

Det är fullt riktigt att kritik, som Bertil Fiskesjö sade med instämmande i vad Hilding Johansson tidigare yttrat, bör vara framåtsyftande. Genom att riksdagen stödjer utskottet kan vi medverka till att framtida regeringar i frågor med utrikes- och handelspolitisk räckvidd av den typ Tercasaffären utgör skaffar sig en mer konsekvent handlingslinje.

Anf. 88 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Det var mycket prat här också, liksom från Per Unckels sida. Mycket väsen och litet ull, brukar man säga. Från båda sidor talas här om de åtaganden som den svenska regeringen har gjort. Vad är det för åtaganden? Är det att förmedla rapporter från företaget till USA? Har ni hittat några åtaganden som innebär att den svenska regeringen skall kontrollera att företaget uppfyller licensvillkoren? Vad är det för åtaganden ni talar om och som ni gång efter gång kommer tillbaka till precis som om det vore en etablerad sanning?

När det gäller vilka åtgärder som regeringen skulle ha vidtagit säger Olle Svensson, precis som Per Unckel, att regeringen skulle ha trängt djupare in i ärendet, vidtagit åtgärder och låtit utreda frågan. På vad sätt skulle det ha skett?

När jag ställer den frågan, säger ni bara helt allmänt: En industriminister har väl en massa möjligheter! Ja, men han får akta sig så att vi i konstitutionsutskottet inte anklagar honom för ministerstyrelse. Ett statsråd får minsann inte göra vad som helst.

Det mest bedrövliga av allt tycker jag är Per Unckels försök att göra något slags äreräddning av de moderata statsråden. De har tydligen varit fullständigt utan inflytande i den här frågan, enligt Per Unckels sätt att se. Eller också har de varit stumma – de har inte vågat yttra sig när frågan varit på tal.

Ingen tror på sådana sagor, och det finns inte heller bestyrkt någonstans. Det är klart att hade moderaterna haft några uppslag när de satt i regeringen eller velat ha någon annan handlingslinje, hade detta kunnat tas upp till en allvarlig diskussion och till avgörande.

Till slut vill jag säga att jag är tveksam till vad de här båda skrivningarna egentligen innebär och hur de korresponderar med varandra. Är den moderata skrivningen förenlig med den socialdemokratiska och vice versa? Vad händer om den ena eller den andra vinner? Jag ställer än en gång en fråga som jag har ställt flera gånger och inte fått något svar på: Vad skall regeringen enligt er mening göra i framtiden, om era skrivningsförslag

vinner, för att garantera att enskilda svenska företag inte bryter mot eventuellt ingångna licensavtal?

Är det er mening att man skall göra någonting här, då får man såvitt jag förstår gå in och ändra aktiebolagslagen. Är det vad ni är ute efter, tala då om det, så att vi åtminstone får någon substans i den framåtsyftande diskussionen!

Anf. 89 JÖRN SVENSSON (vpk):

Herr talman! Eftersom detta tydligen är ett sex minuters anförande och inte en replik, är jag fri att vända mig till vem jag vill av talesmännen från utskottet.

Det heter i det socialdemokratiska flertalsutlåtandet att det var först efter ägarskiftet som Datasabaas sätt att efterleva licensvillkoren blev utrett. Utskottet säger också att det finner att regeringens befattning med den här affären kännetecknas av brist på konsekvens.

Jag tar inte upp det här för att polemisera mot socialdemokraterna utan bara för att få ett klarläggande. Jag förmodar att ni ändå måste vara klara över i utskottet att det ursprungliga avtalet, som slöts 1975, kunde förväntas strida mot de amerikanska bestämmelserna och att man, om jag så får säga, struntade i detta med berätt mod eller med förhoppningen att amerikanerna skulle bete sig annorlunda än de sedan gjorde.

Har man det klart för sig, måste man ju veta att hela problematiken består däri att den svenska leverantören har lovat den sovjetiska importören någonting som man visste kunde vålla besvärligheter inför den andra stormakten. Det är roten och upphovet till alltsammans, och det finns inget oklart i detta. Det är denna dubbeltydighet som har skapat problemet och som skulle ha skapat problem för vilken industriminister som helst.

Sedan kan man diskutera, om alla dessa olika försök att komma undan och dölja saker och ting var särskilt bra – det tycker vi är diskutabelt. Det hade varit bättre med en större öppenhet för att klara ut det hela.

Det här var egentligen bara bakgrunden till en fråga jag skulle vilja ställa till samtliga i debatten deltagande ledamöter av konstitutionsutskottet. Det finns en sak som är rätt avgörande, som jag redan tidigare påpekat, för hur man skall bedöma både den nuvarande regeringens och dess industriministers och tidigare regeringars och industriministrars ansvarighet, och det är: Vilken faktisk form fick leveransen till Sovjetunionen i sista hand?

Vi vet att avtalet från 1975 stipulerade en riskabelt hög procent strategiska komponenter. Men vi vet också – och det framgår av Hans Werthéns vittnesmål inför utskottet, som finns publicerat – att man ersatte delar av den strategiska teknologin med enklare teknologi för att bringa ner det här farligt höga procenttalet. Hur mycket var det man ersatte, och vad blev resultatet av det? Om man till slut verkligen leverade någonting som man utan att känna det genant kunde försvara inför amerikanerna, då bör man ju göra det. Vi vet att man försökte ersätta delar av den strategiska teknologin, för man har på olika sätt fått ikläda sig att kompensera den sovjetiske importören för att leveransen avvek från vad man ursprungligen hade lovat. Men det skulle som

Nr 145

Ondsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasabaas-Tercas-
affären*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

sagt vara mycket intressant att få reda på – jag har inte lyckats få fram detta – hur ordern verkligen fullföljdes och hur hög procent strategiska komponenter som fanns i det som verkligen levererades. Att procenten var lägre än den som angivits i det avtal som tecknats vet vi, men hur mycket lägre var den? Är det någon som har kännedom om det, skulle det vara intressant att få veta det, för det har en viss betydelse för hela ansvarsfrågans bedömning.

Anf. 90 PER UNCKEL (m):

Herr talman! I min förra replik till Bertil Fiskesjö kände jag mig föranlåten att påpeka att felaktiga argument inte blev sanna därför att de framfördes med ett högt röstläge. Jag känner mig föranlåten att till detta lägga att de inte heller blir sannare därför att de upprepas.

Det ärende som kammaren nu diskuterar är sakligt sett djupt allvarligt och berör frågor som sannolikt kommer att få konsekvenser för många år framöver. Det är därför litet tråkigt att Bertil Fiskesjö väljer att föra debatten med finter och tricks i stället för att ägna frågan den seriösa analys som den faktiskt förtjänar. En av de finter som Bertil Fiskesjö har försökt sig på i ett otal repliker är att påstå att regeringen faktiskt inte har ingått några förpliktelser gentemot de amerikanska myndigheterna. Men om det var så att inga förpliktelser ingicks, hur i hela friden kan det då komma sig att just det regeringsavtal med de amerikanska myndigheterna som Olle Svensson tidigare hänvisade till var själva förutsättningen för att Datasaab över huvud taget skulle få licens på de komponenter man begärde? De förpliktelser som vi nu diskuterar krävde de amerikanska myndigheterna därför att komponenterna var så pass känsliga. Regeringen hade alltså påtagit sig förpliktelser.

Det andra tricket som Bertil Fiskesjö försöker sig på är att hävda att det är moderaternas fel att Nils Åsling ingenting gjorde. Det är, med förlov sagt, att föra debatten på en nivå som inte riktigt anstår oss vid en granskningsdebatt här i kammaren. Trots att moderata statsråd begärde, genom att informellt vända sig till Nils G. Åsling, att frågan skulle hanteras med all den kunskap och kraft som Nils G. Åsling i sina bättre stunder är förmögen att ådagalägga, hände det intet. Trots att statssekreteraren Carl Bildt, numera ledamot av denna kammare, framförde samma begäran, gjorde industridepartementet intet. Vad mera menar Bertil Fiskesjö att vi moderater skulle ha gjort? Skulle vi ha övertagit Nils G. Åslings ansvarsområde inom regeringen? Det är ju ändå industriministern som ytterst är ansvarig för relationerna med de statliga och delstatliga företagen.

Det tredje försöket från Bertil Fiskesjöns sida att klara en i grunden hopplös debatt är att hänvisa till integriteten hos de statliga företagen. Jag måste medge att Nils G. Åsling inte är det statsråd som i första hand har gjort sig känd för att respektera de statliga företagens integritet. Dessutom medgav ju Nils G. Åsling själv vid utfrågningen inför utskottet, att hade man bara haft minsta aning om att licensförpliktelserna inte uppfyllts, är det klart att man skulle ha handlat på ett annat sätt.

Det är, Bertil Fiskesjö, svaret på frågan, vad man enligt moderaternas

mening skulle ha gjort. Man skulle ha handlat på ett annat sätt, som industriministern så klarsynt har angivit vid utfrågningen inför utskottet. Man skulle ha tagit reda på sanningshalten i ryktena och sett till att man hade kunnat upprätthålla de teknologiska relationer med USA som är av vital betydelse för den svenska industrins framtid och därmed för välfärden och sysselsättningen i vårt land.

Nils G. Åsling medger alltså att han handlat fel. Vad han däremot fortfarande har så att säga som en black om foten är att han har brustit i förtuseende. Han medger att om han bara hade misstänkt, skulle han ha handlat annorlunda. Men han misstänkte inte. Däremot var det andra statsrådskolleger som misstänkte och begärde att han skulle göra de utredningar som aldrig kom till stånd.

Nils G. Åsling har misskött den här frågan, Bertil Fiskesjö. Varför inte rätt och slätt medge att det förhåller sig så? Alla människor vet att Nils G. Åsling borde ha handlat annorlunda. Om Bertil Fiskesjö i denna debatts elfte timme kunde medge detta, kunde vi åtminstone få ett slut på diskussionen på ett ärligt och uppriktigt sätt.

Anf. 91 OLLE SVENSSON (s):

Herr talman! Bertil Fiskesjö var betydligt mer lågmäld i det anförande i vilket han senast vände sig mot mig än han var i sitt inledande anförande. De tolkningar som han ursprungligen gjorde av vår skrivning i utskottsbetänkandet kan han inte vidhålla. Jag vill understryka att regeringen – trepartiregeringen, för det är hela regeringen som är ansvarig – gjorde betydande åtaganden i samband med Stansaabs amerikanska exportlicens för Tercassystemet. Det var väl då som det också slutgiltigt fastställdes vad leveransen till Sovjet fick omfatta. Det fastställdes självfallet inte i det tidigare träffade handelsavtalet. Det var ju efter avtalet som dessa diskussioner fördes med den amerikanska regeringen.

Jag vill understryka följande.

För det första var det en rapportskyldighet som regeringen fick. Det är något ganska unikt. Normalt har vi när det gäller denna embargopolitik ansett att regeringen inte bör inträda som mellanhand mellan företagen och den amerikanska staten i sådana här sammanhang, men en sådan mellanhand åtog sig regeringen att vara. Det blev inte så, men regeringen åtog sig uppgiften.

För det andra förband man sig att före utfärdandet av licensen till den amerikanska regeringen överlämna en vidimerad kopia av ett skriftligt uttalande rörande den slutliga användningen av systemet, undertecknat av en behörig representant för det sovjetiska luftfartsministeriet. Det har man gjort – det kravet har man alltså redan uppfyllt.

För det tredje åtog man sig att diskutera frågan om reexporten. Då skulle den svenska regeringen utfärda sådant tillstånd endast med den amerikanska regeringens skriftliga godkännande.

Vad vi från socialdemokratisk sida tar upp här är alltså att man gjort långtgående åtaganden. Vi har handlingar som visar att man inte ens långt i

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

efterhand varit på det klara med vad man utfäst sig att göra, och det anser vi vara en dålig regeringsutövning som det finns anledning att kritisera.

När vi sedan kommer till verkställigheten av åtagandena vill jag påpeka att konstitutionsutskottet inte är någon skuggregering. Utskottet diskuterar regeringsutövningen och får naturligtvis då utgå från de förutsättningar som den granskade regeringen själv har uppställt. Mot bakgrunden av de åtaganden som denna trepartiregering gjort är naturligtvis passiviteten i den andra fasen inom industridepartementet mycket anmärkningsvärd. Detta har också hela regeringen ansvar för, eftersom regeringen skall ses som en helhet. Det tycker jag inte att Per Unckel kan smita undan. Han säger att man inte kunde gå längre. Jo, ni kunde ha lämnat regeringen, om ni ansåg att ett statsråd bröt mot vad ni själva ansåg vara riktigt. Därigenom hade ni kunnat motverka vad som hände. Men det gjorde ni inte, och därför har ni ett ansvar.

När regeringen då i det andra skedet på det här sättet visar en så långtgående passivitet och t. o. m. hävdar genom sin representant, Nils Åsling, att man över huvud taget inte har något ansvar utan att det är bolaget som bör ha det ansvaret, tycker jag att det är egendomligt att man i ett tredje skede också beklagar inför den amerikanska regeringen att ett licensbrott har skett.

Det är denna slalomåkning mellan olika ståndpunkter som vi kritiserar. Jag menar alltså att om riksdagen följer oss så innebär det krav på en mera konsekvent handlingslinje från kommande regeringars sida i frågor med utrikes- och handelspolitisk räckvidd av den typ som Tercasaffären utgör.

Anf. 92 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Nu trodde man att Olle Svensson på slutet här skulle samla sig till en förklaring av vad det skulle innebära om den socialdemokratiska skrivningen vinner i voteringen. Jo, det skulle innebära att man därmed hade uttalat att det i framtiden skulle krävas en mer konsekvent handlingslinje. Goddag yxskaff! Det är ju verkligen att undfly hela frågeställningen.

Vad skall regeringen åta sig vad det gäller svenska företag som träffar avtal om exportlicenser med USA? Skall man åta sig någonting eller skall man inte åta sig någonting? Och om man skall åta sig någonting, hur skall det då kontrolleras?

Sedan påstår ni att regeringen gjort betydande åtaganden i samband med denna exportlicens. Olle Svensson försökte läsa upp vad en del av dessa åtaganden skulle innebära. I stort sett är det så att man förklarar sig villig att skicka vidare rapporter från företaget. Det är hela tiden när det gäller detta åtagande företaget som apostroferas, inte regeringen. Det är företaget som skall rapportera, och det är företaget som skall göra ditten och datten, inte regeringen.

Per Unckel går det naturligtvis inte att komma till rätta med. Han har bestämt sig för att argumentera som han gör. Och sedan griper han till den elementära metoden på nybörjares talarkurser att om man inte klarar sig skall man beskylla motståndaren för att vara osaklig, för att tricksa osv. Det

är struntprat! Per Unckel har inte på någon punkt kunnat bevisa att det jag har sagt har varit oriktigt.

Per Unckel citerade i sitt tidigare inlägg ur förhören med Nils Åsling. Då citerade han vad han själv hade frågat om men inte vad Nils Åsling hade svarat.

Så här svarade Nils Åsling på den fråga som Per Unckel citerade:

”Detta är en hypotetisk slutsats. Hade det funnits grundad anledning till insatser, kan jag aldrig föreställa mig annat än att styrelsen av självbevarelsedrift och utifrån sitt eget mandat hade vidtagit de åtgärder som hade varit nödvändiga. Hade vi vetat att styrelsen inte hade gjort det – där kommer det hypotetiska inslaget i min kommentar in – hade det varit angeläget för oss att vidta de korrektiv som var nödvändiga. Men jag vill allvarligt säga att om styrelsen med Hans Werthén i täten hade haft anledning förmoda vad vi nu vet tror jag inte den hade accepterat detta utan att vidta åtgärder.

Det avgörande i våra relationer med enskilda företag är att man har en ansvarig styrelse och att man inte kan gå in i dess ställe.”

Men Per Unckel menar tydligen – det är väl den moderata, nya inställningen till den s. k. fria företagsamheten och dess relationer till regeringen – att regeringen skall vara kontrollant och gå in med kontroller i enskilda företag.

Anf. 93 JÖRN SVENSSON (vpk):

Herr talman! Det har i press och andra massmedia talats väldigt mycket om ryktena i den här affären, och man har liksom skapat en mystisk atmosfär kring dem. Men för förståelsen av hela saken tror jag att det är viktigt att fastslå att de ryktena är helt oväsentliga.

Det kan ingenstans – inte i något industridepartement i något av de tre inblandade länderna – ha varit någon hemlighet att det ursprungliga avtal som det svenska företaget slöt var av den art som mycket väl kunde riskera att stöta på amerikanskt motstånd. Det hade den utformningen. Det fanns risk för att det skulle bli för stor andel strategiska komponenter.

Det är där upphovet till allsammans ligger. Det behövs inga rykten för att upptäcka detta – det har alla i den inre kretsen vetat från början, och sedan har statsråden varit klämda mellan den sovjetiska och den amerikanska skölden. Och det har naturligtvis varit en dubbeltydig situation, där man kan sägas ha handlat tvekelaktigt i vissa avseenden. Men om det nu skall sägas någonting till statsrådets förmån kan vi också säga att det tillhör den positiva sidan att de inte utan vidare ville agera på ett sådant sätt som kunde ha skadat rätt betydelsefulla affärsexportintressen.

Men detta med statsråden är trots allt inte frågan, för huvudfrågan gäller ändå att den amerikanska regeringen – med de speciella regler som den sätter upp gentemot andra länder och mot Sverige som alliansfritt land – har bidragit till att sätta den svenska regeringen i trångmål.

Då kan man ställa sig frågan: Skall vi från svensk sida – även om vi är en liten nation som inte kan ta till brösttoner så mycket gentemot de stora –

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datasaab-Tercas-
affären*

tillåta hur långt som helst att den ena eller andra stormakten drar in oss i sina handelskrig?

En annan huvudfråga – som jag har upprepat här och som jag tycker det vore angeläget att få någon belysning av – är: Hur såg den verkställda ordern till Sovjetunionen ut? Med utgångspunkt i hur den såg ut kan man ju bedöma hur stor anledning amerikanerna har för sina klagomål. Det är möjligt att de inte har så stor anledning som de själva inbillar sig. Men detta kan ju bara avgöras genom en materiell analys av vad man faktiskt exporterade till Sovjetunionen. Om det som exporterats skulle ha hållit sig inom de 15 % som amerikanerna brukar tillåta, försvinner ju hela problemet. Detta är ju de egentliga huvudfrågorna som måste besvaras för att man sedan rätt skall kunna bedöma hur den ena eller andra regeringen eller det ena eller det andra statsrådet har handlat. Ursprunget till det hela är, som sagt, på intet sätt oklart. Från svensk sida har man i det här fallet tagit en risk, och det är svårt att bedöma huruvida det 1975 kunde anses befogat att ta den risken. I varje fall har man räknat fel. Den amerikanska attityden har visat sig vara en annan än den som man möjligen hade hoppats på. Det är det som är upphovet till det hela.

Anf. 94 OLLE SVENSSON (s):

Herr talman! Jag skall inte förlänga den här debatten så mycket mer. Bertil Fiskesjö vill jag ändå påminna om att jag har gett svar på hans fråga om vilka åtaganden som gjordes i samband med licensgivningen. I tre punkter har jag angivit dessa åtaganden.

Sedan till frågan om vad vi kritiserar. Det är helt enkelt det att trepartiregeringen i olika skeden inte utgjorde ett enigt team – Bertil Fiskesjö kan väl efter debatten med Per Unckel inte göra gällande att det rörde sig om ett enigt team. Denna oenighet speglades för det första när det gällde relativt långtgående åtaganden gentemot USA i samband med licensgivningen. För det andra visades under ett annat skede en påtaglig passivitet från regeringens sida då det gällde att undersöka om det hade begåtts några brott vid licensgivningen. För det tredje bad man om ursäkt, trots att man alltså i ett andra skede hade hävdat att regeringen inte borde ha någonting med saken att göra, utan att det var en angelägenhet för bolaget.

Vi har alltså rätt att yttra oss om denna regeringsutövning, och det är det som riksdagen gör, om den följer vårt förslag. Jag vill gärna återge vad Bertil Fiskesjö har sagt i ett annat gransknings sammanhang. Han sade bl. a.: Vår primära uppgift är att på riksdagens vägnar se till att statsråden håller sig inom de rāmärken som gällande regler och god praxis uppställer, och jag är för min del övertygad om att granskningen har en betydande allmänmoralisk preventiv effekt. – För min del hoppas jag också att granskningen den här gången får samma resultat efter den votering som snart skall ske.

Anf. 95 PER UNCKEL (m):

Herr talman! Jag har inga förhoppningar om att komma så mycket längre i denna debatt.

Ondsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

*Datsaab-Tercas-
affären*

Även om jag har den största respekt för Bertil Fiskesjö som konstitutionsutskottets ordförande, förefaller det vara så, att han innan varje granskningsarbete inleds bestämmer sig för att granskningen skall leda till att intet här kröks på något centerpartistiskt statsråds huvud. Med denna utgångspunkt bedrivs arbetet under dessa hektiska vårmånader. Det är synd, eftersom det gör att granskningsarbetet förlorar i betydelse i förhållande till vad det annars skulle kunna innebära.

Får jag bara, herr talman, innan jag slutar min del av denna debatt påminna Bertil Fiskesjö om att den fråga och det svar – frågan från mig själv och svaret från Nils G. Åsling – som jag tidigare hänvisade till, nämligen att "hade man haft minsta aning om att licensförpliktelserna inte uppfyllts är det klart att man skulle handlat på annat sätt", var korrekt citerat både i frågan och i svaret. Vad Bertil Fiskesjö citerar är ett helt annat ställe av utfrågningen. Jag förnekar inte att Nils G. Åsling senare rättade till anletsdragen för att fullfölja den strategi som han från början, när han gick in i utskottslokalen, hade bestämt sig för men som han tillfälligt föll ur vid besvarandet av den fråga som jag nyss hänvisade till.

Herr talman! Det förhåller sig till slut så, att det som Nils G. Åsling säger att han skulle ha gjort om han hade haft minsta misstanke var han ändå delaktig i under de sista månaderna av 1980. Då deltog ju faktiskt regeringen – och jag utgår ifrån att det också var enligt Nils G. Åslings instruktion – i försök att lugna de amerikanska myndigheterna med att intet låg bakom de rykten som utgjorde grund för deras oro. Men industriministern hade då inte tillräcklig kunskap om vad som faktiskt hade förevarit i Datsaab för att på ett nöjaktigt sätt kunna avfärda ryktena. De misstankar vi hade då visade sig ju senare dess värre vara alltför sanna.

Problemet är alltså att Nils G. Åsling vägrade skaffa sig den sakkunskap som grund för sitt agerande som varje industriminister i denna situation rätteligen borde ha.

Bertil Fiskesjö har, herr talman, upprepade gånger frågat vad vi moderater skulle ha velat göra i stället. Jag har svarat honom lika många gånger som han har frågat, men jag skall gärna svara ytterligare en gång. Vårt svar är enkelt, nämligen: ta reda på vad som faktiskt hade förevarit, utnyttja möjligheterna att som ägare eller delägare av Datsaab skaffa sig en välgrundad uppfattning om huruvida det låg någonting bakom ryktena eller inte. Enligt vår mening, Bertil Fiskesjö, är det inte tillräckligt med ett enkelt samtal med den som var den starkast misstänkte för licensbrottet i fråga.

Anf. 96 BERTIL FISKESJÖ (c):

Herr talman! Jag är rädd för att det kommer ytterligare påhopp på mig, men jag tar ändå risken att säga att det här blir mitt slutinlägg i denna debatt.

Per Unckel och även Olle Svensson har talat om de åtaganden som regeringen har gjort. Åtagandena gjorde företaget. Så är det, och det vet ni – ni har sett dokumenten. Men ni försöker vrida det som om regeringen hade åtagit sig någon skyldighet att kontrollera att företaget följde licensbestäm-

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

melserna. Det hade man alltså inte gjort, och det vet ni, men ändå står ni och gör detta påstående här i kammaren.

När det gäller effekterna av olika tänkbara beslut här i kammaren så är de, även att döma av vad Per Unckel säger, dunkla. Jag har inte fått veta vilken ledning regeringen skall ha av ett beslut som följer moderaternas reservation. Vi har ju här i kammaren varit överens om att granskningen skall vara framtidsinriktad – Hilding Johansson underströk det, jag tog upp det, och andra har berört det. Fattar vi ett beslut i riksdagen med anledning av en granskning av vad regeringen och statsråd har gjort, så skall det ju ge en fingervisning om att så här skall ni göra i framtiden i stället. Men det har vi inte fått. Jag har ställt frågan flera gånger, och jag ger upp.

Sedan kommer Per Unckel med en helt ny anklagelse mot mig. Jag skulle när det gäller granskningsärendena ha en förhandsinställning till frågorna som sådana. Det har jag minsann inte. Jag vill hävda att jag minst lika flitigt som någon annan har grävt i handlingarna och läst in dem. Det är klart att mitt ställningstagande liksom, hoppas jag, andras – det borde i varje fall gälla för andra – grundar sig på en saklig värdering av vad som har framkommit.

Jag tycker inte att man skall göra anmärkningar mot statsråd eller regeringar – oavsett om de är socialdemokratiska eller borgerliga – om de inte har gjort någonting som det finns anledning att anmärka på. Man skall väl inte göra anmärkningar bara därför att det är fråga om en för massmedia intressant fråga som kan ge poäng. Jag förstår att det är frestande, men jag vill inte följa den linjen. Det är alltså helt och hållet sakliga överväganden som dirigerat mitt ställningstagande i utskottet.

Anf. 97 TREDJE VICE TALMANNEN:

Sedan de under avsnittet Datasaab-Tercasaffären anmälde talarna nu haft ordet övergår kammaren till att debattera Kotmaleprojektet.

Kotmaleprojektet

Anf. 98 HILDING JOHANSSON (s):

Herr talman! Kotmaleprojektet är unikt i svensk biståndshistoria. Det gäller storlek, tidslängd, handläggning och annat. Exportkreditnämndens generaldirektör, Axel Wallén, slog fast detta under sina samtal med utskottet. Till det unika hör att betalningen av samtliga icke lokala kostnader förutsattes ske med begagnande av importstödsmedel, vilket han betecknade som en säregen finansieringsupplägning från svensk sida. Läs s. 299 i utskottets betänkande!

För att vinna tid skall jag citera endast ett par uttalanden som denne expert gjorde inför utskottet.

”I den långa raden av garantiärenden som exportkreditnämnden har haft att handlägga under snart femtio år är naturligtvis Kotmaleaffären en av de egendomligaste. Den är unik så till vida att det har stått klart för nämnden, att den risk vi har tagit har primärt varit en risk på svenskt bistånd och inte på ett köparland.”

Han konstaterar att man vid första beslutstillfället utgick ifrån att

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.**Kotmaleprojektet*

importstödet skulle förslå till betalning av hela den icke lokala delen under tiden fram till byggslut. Han fortsätter: "Vid det andra tillfället hade Skåningarna angett att importstödet skulle behöva utnyttjas också för en kredit upp till fyra år efter byggslut."

Redan den säregna karaktären borde ha gjort att regeringen lagt fram förslag för riksdagen på ett tidigt stadium. Men regeringen Ullsten var angelägen att undvika riksdagen. Ett enhälligt konstitutionsutskott kritiserar dess sätt att handlägga ärendet. Visserligen har majoriteten valt en modest form för sin kritik. Men efter att ha redogjort för ärendets gång skriver den: "Enligt utskottet kunde det ha funnits skäl för regeringen att tidigare informera riksdagen om de pågående överläggningarna."

Men kritiken finns där. Den får sin konsekvens i utskottets slutsats, som alla inom utskottet är överens om. Den är att det är "av största betydelse att riksdagen på ett tidigt stadium får ta ställning till biståndsenagemang av sådan storleksordning som det är fråga om i förevarande fall och som kan komma att medföra långsiktiga och stora ekonomiska bindningar för svensk del". Därför slutar utskottet med att "understryka vikten av att regeringen på ett så tidigt stadium som möjligt underställer riksdagen frågor av denna art".

Detta uttalande måste ändå betraktas som framåtriktat. Det är svårt att i det läsa in ett frikännande av regeringens handläggning. Tvärtom – det är en kritik.

Vi socialdemokrater inom utskottet har vidgat denna kritik. Detta är för mig ett skolexempel på hur ärenden inte skall handläggas. De som närmast är ansvariga är Ola Ullsten och Hans Blix, först som biståndsminister resp. statssekreterare och sedan som statsminister resp. utrikesminister. Dokumenten visar att de var medvetna om projektets storlek. Tydligen ville de slippa behandling i riksdagen. Läs det telegram Hans Blix sände till den lankesiske bevattningsministern! Det finns återgivet på s. 27 i utskottets betänkande. Regeringen kan ha bråttom och vilja skynda på ett ärende. Man kan ha respekt för denna brådska. Men brådskan försvarar inte att man skjuter riksdagen åt sidan. Under min tid som granskare inom konstitutionsutskottet har jag aldrig mött liknande strävanden att undvika riksdagsbehandling av ett ärende i vilket riksdagen måste besluta.

Lyckligtvis är det inte var dag en svensk utrikesminister telegraferar till en minister i ett annat land: "Om SIDA engageras i projektet måste det svenska deltagandet med tanke på projektets storlek godkännas av riksdagen. Att få ett sådant godkännande kan bli en tidsödande procedur som kan orsaka ansemliga förseningar." Det betyder i klartext: Undvik riksdagen!

Låt mig mot denna bakgrund slå fast: Den särproposition om Kotmale som regeringen lade fram i maj 1982 borde ha lämnats senast på våren 1979.

Vår kritik gäller också att regeringen har överträtt riksdagens beslut beträffande långsiktiga biståndsutfästelser. Inom exportkreditnämnden har man förutsatt att projektets utländska kostnader skulle betalas med svenskt bistånd. I styrelsen för nämnden ingår representanter för utrikesdepartementet och handelsdepartementet. De har att upphålla kontakterna mellan

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

regeringen och nämnden. Låt mig än en gång få citera Axel Wallén:

”Jag vill alltså poängtera att EKN vid alla beslutstillfällen i sin prövning har utgått från den av sökanden angivna förutsättningen, nämligen att betalning av samtliga icke-lokala kostnader skulle ske med svenska biståndsmedel. I denna för exportkreditnämnden helt unika affärsuppläggning har det därför varit av största betydelse att EKN, vid de tillfällen då beslut har fattats, från de ledamöter som representerat biståndsmyndigheterna har fått sådana uppgifter om dessa myndigheters avsikter, att EKN har kunnat utgå både från att fortsatt och oförminskat importstöd skulle utgå, under den vid varje tillfälle löpande treårsperioden för vilken myndigheterna kunnat bestämma biståndsflödet, och från att myndigheterna vid varje tillfälle med hänsyn till rådande förhållanden hade riktmärket att det även efter den perioden skulle komma att utgå bistånd i en sådan omfattning att det täckte samtliga icke-lokala kostnader. Det innebär inte att nämnden har fått intrycket att myndigheterna bundit upp sig för mer än den löpande perioden. Det kan de formellt inte göra, och det har vi varit helt införstådda med. Men vi har alla hela tiden varit angelägna om att få klart för oss att myndigheterna har haft den uppfattningen, att i den mån som de framgent skulle komma att kunna utöva inflytande över detta ärende, så skulle bistånd komma att utgå i sådan omfattning att det täckte samtliga icke-lokala kostnader.”

Regeringen kan göra långtidsutfästelser om bistånd till programländer. Men det kan endast ske på riksdagens bemyndigande. Det finns en ram för sådana utfästelser, nämligen att de får uppgå till högst tre gånger den av riksdagen beviljade landramen för resp. land. Det är inom denna ram som regeringen kan ingå avtal om olika insatser i mottagarlandet. De reella åtaganden regeringen har iklätt sig i förhållande till Kotmaleprojektet överstiger vida de belopp det här gäller. Utfästelsebemyndigandet mot Sri Lanka har legat mellan 240 och 345 milj. kr. under den aktuella perioden. Dess sluträkning för det svenska stödet kommer att ligga mellan 1 300 och 1 400 milj. kr. Regeringen har kunnat undvika att formellt precisera sina åtaganden genom att använda sig av en rullande finansiering genom importstödstekniken.

Det är ingen tvekan om att regeringen har överträtt de bemyndiganden som den har fått från riksdagen. Den har inte heller iakttagit den försiktighet som Ola Ullsten i sin egenskap av biståndsminister rekommenderade i proposition till 1977/78 års riksmöte när det gäller längre avtal. Samma försiktighet har också anbefallts av utrikesutskottet, och riksdagen har ställt sig bakom dess uppfattning.

Vid 1979/80 års riksmöte konstaterade utrikesutskottet att varken SIDA eller regeringen i enlighet med reglerna för exportstödet användning har gjort någon bedömning av Kotmaleprojektets förenlighet med principerna för det svenska biståndet. Fortsatta åtaganden kunde enligt utskottet medföra långsiktiga och stora finansiella bindningar från svensk sida.

I sitt betänkande vid 1980/81 års riksmöte konstaterade utskottet att det inte godkänt ett långsiktigt svenskt finansieringsengagemang i Kotmale utan endast tillstyrkt den årliga landramen.

Den nuvarande regeringen underkänner i sin nyss avgivna proposition det finansieringsarrangemang som föreligger. Det är intressant att läsa vad Ola Ullsten skriver: "Med hänsyn till projektets storlek och inträffade kostnadsökningar är det nuvarande finansieringsarrangemanget otillfredsställande." Det var något sent påkommet.

Herr talman! Utan att gå in på fler detaljer kan man konstatera att regeringen överträtt riksdagens beslut beträffande långsiktiga biståndsutfästelser. Därför yrkar jag bifall till reservationen.

Anf. 99 OSWALD SÖDERQVIST (vpk):

Herr talman! Kotmaleprojektet är ett typiskt exempel på den kommersialisering av det svenska biståndet som vpk upprepade gånger har påtalat. Målsättningen för det svenska biståndet, som den en gång fastslogs och som alla, även den nuvarande regeringen och framför allt folkpartiet bekänner sig till, kan man inte se mycket av i detta projekt.

Här gäller det ett svenskt storföretags, Skånska Cement, vinstintressen, och då har alla vackra ideal fått stryka på foten. Ingenting av de fastslagna utvecklingsmålen, ekonomisk och social utjämning, ekonomiskt och politiskt oberoende samt en demokratisk samhällsutveckling, kan sägas uppfyllas av de svenska biståndsinsatserna i Kotmale. Vad de ger är grova vinster till Skånska Cement, ökande klassklyftor i Sri Lanka och de vanliga möjligheterna till hänsynslös exploatering av naturtillgångar och arbetskraft för stora multinationella bolag.

För vad är Mahaweliprogrammet, där det svenska Kotmaleprojektet ingår som en del? Jo, det är ett kraftverks- och bevattningsprojekt, som enligt Ola Ullsten och folkpartiet kommer att vara av stor betydelse för utvecklingen i Sri Lanka. Men vem gynnar det? Elproduktionen, som nu på grund av dåliga förundersökningar och projekteringar blir betydligt mindre än vad som först ställdes i utsikt, kommer inte den fattiga befolkningen till godo, allra minst på landsbygden där stora befolkningsgrupper inte kommer att få se skymten av någon elektrifiering. En sådan kommer i stället att ske i städerna, men den är inte främst avsedd att bidra till industrialiseringen utan kommer i första hand turistindustrin och motsvarande till godo.

Nå, bevattningen då? Vi tänker oss ju alltid att det skall ske förbättringar i odling för försörjning och en förhöjd livsmedelsproduktion när det gäller så här stora bevattningsprojekt i ett u-land. Men så kommer det inte att bli genom Kotmaleprojektet. De som drar nytta av konstbevattningen – och för den delen också av den billiga energin – blir stora internationella jordbruksbolag, som redan fått gynnsamma kontrakt på jättestora arealer av Sri Lankas regering. Det blir monokulturer i stordrift enligt känt mönster, där produktionen avses för export på världsmarknaden och inte syftar till att förbättra livsmedelssituationen för srilankeserna.

Till detta skall läggas den omfattande skogsskövling som följer i projektets spår och som beror både på själva anläggningsarbetena och på möjligheterna att avverka de värdefulla regnskogarna. Avverkningarna sker för export och, naturligtvis, på de stora skogsbolagens villkor.

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

Detta är bakgrunden, eller åtminstone en del av den. Till detta kommersiella spel har folkpartiregeringen med Ola Ullsten och Hans Blix i spetsen ställt upp med insatser över den svenska biståndsbudgeten. Det är i sig redan ett brott mot de regler som alla partier i biståndsutredningen en gång var ense om. Men det är inte nog med detta. Man har också överskridit sina befogenheter i användningen av importstödet och tillåtit betydligt större åtaganden än man varit bemyndigad att göra. Skånska Cement har genom detta fått en stor order utan något anbudsförfarande, som, om det genomförts, på ett avgörande sätt hade kunnat pressa kostnaderna, driva fram ett bättre planerings- och projekteringsunderlag och hindra att svenska biståndspengar går direkt till att främja företagets intressen och vinster.

Det är den obotfärdiges förhinder, som Ola Ullsten anför när han säger att Sverige aldrig gjort några bindande, skriftliga utfästelser. Vad vi har att ta ställning till är den faktiska verkligheten, och där vet vi att Sverige nu är bundet till åtaganden i ett projekt, som kommer att kosta betydligt mycket mera än vad som någonsin förutsatts och om vilket det inte har fattats några politiska beslut i den svenska riksdagen.

Vi vet inte heller någonting säkert om vad det slutgiltigt kommer att kosta och vilka ekonomiska förpliktelser det kommer att medföra för Sverige innan det är klart. Skånska Cement har inte – och vill kanske inte heller ha – någon fullständig kontroll av kostnaderna. Det finns uppgifter om att produktionskostnaden för Kotmale ligger långt över vad man borde kunna räkna med för en anläggning av detta slag. Kontraktet som Skånska Cement har ger också större fördelar än vad som är rimligt, eftersom man kunnat lita till de svenska biståndspengarna.

Det är sorgligt, herr talman, att konstatera hur det svenska biståndsprogrammet alltmer har tömts på det progressiva innehåll som det en gång ändå har haft och varit känt för. Men så måste det naturligtvis bli, när borgerliga värderingar får ta över. Här har nu affärsintressen i form av privata storföretag och banker fått ta över. På så sätt ordnas en stor insats med biståndsmedel utanför SIDA:s och riksdagens kontroll, en insats som dessutom görs i fel land och kommer helt andra intressen till godo än vad som har varit avsikten med de svenska biståndsmedlen. Det är i allra högsta grad motiverat att rikta en anmärkning mot både de enskilda statsråd och de regeringar som hjälpt till att genomföra den här affären, och jag yrkar därför bifall till den socialdemokratiska reservationen.

Anf. 100 ANDERS BJÖRCK (m):

Herr talman! Beträffande Kotmaleprojektet anför utskottets majoritet:

”Enligt utskottet är det av största betydelse att riksdagen på ett tidigt stadium får ta ställning till biståndsenagemang av sådan storleksordning som det är fråga om i förevarande fall och som kan komma att medföra långsiktiga och stora ekonomiska bindningar för svensk del.”

Den slutsats som utskottet drar av den noggranna genomgång som skett av Kotmaleprojektet är att regeringen på ett så tidigt stadium som möjligt skall underställa riksdagen frågor av denna art. Det är förvisso en viktig slutsats.

Onsdagen, den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

Det är glädjande att hela utskottet på denna punkt är av samma uppfattning, även om motiveringarna är olika från majoritet resp. minoritet.

Det finns vissa – jag understryker vissa – paralleller vad avser riksdagens bristande inflytande mellan Kotmaleprojektet och Bai Bang-projektet i Vietnam. I det sistnämnda fallet hade riksdagen inte rimliga möjligheter att påverka förrän på ett sent stadium, när bindningar hade gjorts som sedermera visat sig djupt olyckliga. Den frågan, herr talman, har emellertid konstitutionsutskottet redan granskat en gång, varför det inte finns någon anledning för mig att här närmare gå in på beskaffenheten av och parallellen med just Bai Bang-projektet.

Mot denna bakgrund finns det anledning att se allvarligt på varje försök att sätta riksdagen på undantag när det gäller stora biståndsprojekt. Vad gäller Kotmale kan konstateras att frågan om svenskt stöd till projektet på allvar började diskuteras 1978. Dåvarande biståndsministern Ola Ullsten hade dessförinnan besökt Sri Lanka. Kontakter hade dock tagits med lankeserna redan året innan, alltså 1977.

Här är nu inte tillfället att ge en detaljerad redogörelse för vare sig Kotmaleprojektets omfattning och utformning eller dess förhistoria, och jag skall därför inte ta upp de synpunkter till diskussion som Oswald Söderqvist förde fram. Detta är en fråga som utrikesutskottet skall handlägga, och det finns ingen anledning för konstitutionsutskottet att nu gå in i en sakdebatt om den svenska biståndspolitiken. Låt mig bara konstatera att riksdagen – det är ju riksdagens och regeringens samspel här som vi skall granska – för första gången fick anledning och möjlighet att ta ställning till ärendet i och med att det anmäldes i 1980 års budgetproposition. Det ligger en tidrymd på ungefär två år mellan projektets förhistoria och det att riksdagen fick möjligheter att ta direkt ställning till det hela.

Utrikesutskottet konstaterade i sitt betänkande att någon bedömning av förenligheten med reglerna för importstödet användning i detta fall inte hade gjorts av vare sig SIDA eller regeringen. Utskottet framhöll vidare att fortsatta åtaganden kunde komma att medföra långsiktiga och stora finansiella bindningar för svensk del.

Detta är ett viktigt konstaterande ur konstitutionell synpunkt. Riksdagen har och måste ha beslutanderätten när det gäller större biståndsprojekt. Det kan inte ankomma på regeringen ensam att träffa avgöranden som formellt eller de facto binder svenska staten vid fortsatta stora åtaganden i samband med ett visst projekt. I fallet Kotmale har det dessutom visat sig föreligga en uppenbar risk av det slag som utrikesutskottet kunde befara. Vad som sedan har hänt gör det ju klart att utrikesutskottets skepsis på den här punkten var riktig.

Det är inte särskilt konstigt att u-länder får uppfattningen att inledande svenska insatser i ett större biståndsprojekt är detsamma som en garanti, ett löfte att fullfölja projektet till slut. Detta gäller naturligtvis oavsett vilken finansieringsmetod som används. Risken är ibland uppenbar att kostnaderna så snabbt skenar i väg att andra, kanske mera angelägna projekt inte kan genomföras. Härigenom åsidosätts riksdagens beslut i praktiken, och det

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

uppkommer ett tvång att omprioritera inom ramen för de totala svenska biståndsinsatserna – ett tvång som riksdagen mer eller mindre måste böja sig för som ett resultat av de trots allt begränsade resurser som vi avsätter till svenskt bistånd.

Om importstöd används på samma sätt som ändamålsbestämt bistånd, måste självfallet samma principer gälla också här. Löften får inte heller i fråga om denna typ av bistånd ges som i praktiken sträcker sig längre än det av riksdagen givna bemyndigandet om treårsutfästelser vad gäller landramarna.

Den granskning som utskottet har gjort visar att handläggningen har varit ägnad att skapa oklarhet på ett flertal punkter. Osäkerhet har rått om vad som har varit regeringens intentioner och hur långt man från svensk sida till slut har varit beredd att gå.

Herr talman! Den särproposition om Kotmaleprojektet som det talas om i utskottsbetänkandet har nu framlagts. Behandlingen av denna skall göras av utrikesutskottet och ej av konstitutionsutskottet, varför jag inte skall gå närmare in på den i mitt anförande. Den visar emellertid genom att där föreslås en övre gräns för de svenska insatserna i Kotmale och Sri Lanka att det är viktigt att riksdagen kopplas in på ett tidigt stadium när det gäller stora projekt. Man kan säga att den här särpropositionen om Sri Lanka och Kotmale verifierar de slutsatser som konstitutionsutskottet har kommit fram till vid sin granskning.

Utrikesminister Ola Ullsten sade i samband med den utfrågning som skedde inför KU att man alltid lär sig av erfarenheterna och att Kotmaleprojektet utgör "en ganska hygglig textbok för nya projekt av samma karaktär". När det gäller riksdagens medverkan har ju KU slagit fast att den borde ha kommit tidigare. Man har vidare understrukt vikten av att frågor av denna storleksordning alltid underställs riksdagen, och likaså att våra insatser inte skall uppfattas som garantier för fortsatt stöd, om sådant inte uttryckligen har beslutats och meddelats från svensk sida. Detta gäller självfallet oavsett om svenska företag är inblandade eller inte och oavsett om projektet ger sysselsättning eller inte i Sverige. Sådant är naturligtvis positivt. Men det kan inte vara styrande, och det innebär inte att särskilda regler kan komma att gälla för handläggningen eller för att motivera avsteg från nu gällande bestämmelser.

Herr talman! När det gäller projektets vidare öden har jag redan tidigare framhållit att det ankommer på utrikesutskottet att granska detsamma ur biståndssynpunkt. Jag förutsätter emellertid att konstitutionsutskottet återkommer till frågan om uppföljningen av det riksdagsbeslut som kan bli följderna av den framlagda propositionen. Med tanke på Kotmaleprojektets speciella karaktär och på formerna för handläggningen av ärendet bör även den etapp som nu följer i fråga om det här projektet bli föremål för granskning.

Anf. 101 DANIEL TARSCHYS (fp):

Herr talman! Vad vi i dag diskuterar är tidigare regeringars handläggning av Kotmaleprojektet. Vi diskuterar inte projektet som sådant. Som framgått av tidigare inlägg går det emellertid inte att helt skilja sak och form från varandra.

Om Kotmaleprojektet vore en dålig biståndssatsning, som många kvalificerade bedömare ansåg tveklaktig eller t. o. m. skadlig, skulle kritik mot handläggningen givetvis framstå som mer berättigad. Lyckligtvis är det inte på det sättet, tvärtom. De flesta iakttagare och bedömare är ense om att det lankesiska Mahaweliprojektet, varav Kotmale utgör en viktig del, är ett utomordentligt betydelsefullt utvecklingsprojekt för Sri Lanka. Världsbanken konstaterar att programmet fullt utbyggt kommer att ha avgörande betydelse för landets utveckling. Samma bedömning gör en lång rad biståndsgivare som engagerat sig i andra delprojekt.

Sri Lanka är ett av världens fattigaste u-länder. Liksom många andra länder i samma situation är också Sri Lanka ensidigt beroende av några få jordbruks- och plantageprodukter. Oljeberoendet är stort. Bönderna är utlämnade åt ett nyckfullt monsunklimat, och möjligheterna att bryta ny odlingsbar mark med traditionella metoder är mycket begränsade.

Den nuvarande utvecklingspolitiken syftar till att bryta dessa beroenden. Den innebär en satsning på industrialisering, elektrifiering, minskat oljeberoende och utveckling av landsbygden. Mahaweliprogrammet är helt centralt i denna strategi. Det innebär att en stor flod kan utnyttjas såväl för produktion av elektrisk kraft som för konstbevattning. Mahaweliprogrammets tillväxt- och fördelningspolitiska syften ligger helt i linje med de biståndspolitiska mål som riksdagen har antagit.

I fråga om Kotmaleprojektet utnyttjas dessutom svenska resurser på ett föredömligt sätt, och därmed skapas ett betydande återflöde till Sverige – omkring 1 000 jobb under sex år. Jag tror att de flesta här är överens om detta, likaså om att Sverige skall fortsätta att stödja projektet.

Vad gäller då den kritik som socialdemokraterna i sin reservation har riktat mot regeringens handläggning i fråga om detta projekt? Huvudinnehållet i kritiken kan i korthet sägas vara att tidigare borgerliga regeringar skulle ha bundit Sverige för projektet utan att underrätta Sverige. Det är en helt ogrundad kritik. Den har inget som helst stöd i den rikhaltiga dokumentation som presenterats för KU och som fogats som bilaga till betänkandet.

Låt mig påminna om några fakta:

För det första: Kotmaleprojektet är ett lankesiskt projekt, inte ett svenskt. Det är den lankesiska regeringen som har beslutat att projektet skall genomföras och som har bestämt hur upphandling skall ske, vilka som skall vara konsulter osv. I motsats till förhållandet med Bai Bang, som Sverige åtagit sig att genomföra och betala oavsett kostnaden, har den lankesiska regeringen det samlade kostnadsansvaret för projektet.

För det andra: Den lankesiska regeringen bestämde sig för att utnyttja Skånska Cementgjuteriet som huvudentreprenör och svenska företag som underleverantörer. Detta var ett lankesiskt beslut. Det grundades bl. a. på

Nr 145

**Onsdagen den
12 maj 1982**

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

ett önskemål om att mycket snabbt komma i gång med detta projekt. Tidigare var det planerat att genomföras under 30 år. Den regering som tillträdde för några år sedan bestämde sig för att driva upp takten och se till att det genomfördes under loppet av 7–8 år. Därför hade man bråttom och ville inte ta den tid på sig som det skulle ha tagit att göra en upphandling under konkurrens.

Den lankesiska regeringen vände sig också till den svenska regeringen och frågade om man fick använda importstödet för att finansiera projektet eller en del av detta. Regeringen gav, efter att ha frågat SIDA:s verksledning och därifrån ha fått ett positivt svar, ett sådant tillstånd. Detta var snarast ett slags regeltolkning. Man bedömde om det var förenligt med de regler som riksdagen fastställt för importstödet att utnyttja det för det syfte som Sri Lankas regering önskade.

Isamma veva frågade Sri Lankas regering om man från svensk sida mycket snabbt skulle kunna åstadkomma ett svenskt biståndsprojekt. Då svarade utrikesminister Hans Blix att ett sådant projekt skulle ta tid och kräva parlamentets godkännande. Detta var snarast att betrakta som en upplysning till Sri Lanka om konstitutionella förhållanden i Sverige, inte som ett försök att undvika riksdagsbehandling, som Hilding Johansson alldeles nyss ville få det till. Frågan från Sri Lanka var: Kan vi mycket snabbt få ett svenskt biståndsprojekt? Svaret var att om man önskade ett sådant projekt, måste frågan behandlas i vederbörlig ordning av svenska myndigheter och den svenska riksdagen.

Beskedet om att importstöd kunde användas gavs 1978. Regeringen hade sedan naturligtvis kunnat meddela riksdagen detta. Men något kontrakt förelåg inte förrän i januari 1979. Informationen till riksdagen kom därför inte att ges förrän i budgetpropositionen 1980. Den informationen godkändes av riksdagen – också av socialdemokraterna.

För det tredje: I utrikesutskottets utlåtande från våren 1980 sades i samband med detta beslut: "Som framgår bl. a. av de aktuella kostnadsberäkningar --- kan fortsatta åtaganden i Kotmale-projektet komma att medföra långsiktiga och stora finansiella bindningar för svensk del. Utskottet utgår från att om nya sådana åtaganden blir aktuella, regeringen kommer att ge en redovisning av dessa för riksdagen ---."

Utskottet hade alltså inga invändningar mot förslaget som det förelåg, men ville, om nya åtaganden blev aktuella, ha en ny redovisning. En sådan redovisning gavs i följande budgetproposition 1981. Då framhölls bl. a. att kostnaderna hade stigit, att kostnadsökningarna hade lett till ytterligare medelsbehov, att Sverige godkänt Sri Lankas begäran att få utnyttja importstödet för projektet och att den svenska regeringen inte såg någon anledning att frånga detta beslut. Också detta uttalande godkändes av utrikesutskottet och riksdagen – utan reservation.

För det fjärde: Under hösten 1981 började den slutliga omfattningen av kostnaderna att klarna. Regeringen ansåg då, helt i enlighet med de uttalanden riksdagen tidigare hade gjort, att det fanns anledning att närmare reglera utformningen och omfattningen av det svenska stödet till Kotmale.

Detta anmäldes också i budgetpropositionen 1982, och en proposition har, som tidigare sagts, nyligen förelagts riksdagen.

För det femte: Regeringen har således handlat i enlighet med de regler som gäller för biståndsmedlens användande och i enlighet med de uttalanden som riksdagen har gjort. Förfarandet har godkänts av riksdagen två år i rad – utan invändningar från socialdemokraterna. Regeringen har däremot aldrig lämnat några utfästelser om att Sverige skulle stå för samtliga projektkostnader. Tvärtom har regeringen, fortfarande helt i enlighet med de riktlinjer som gäller för bistånd, förklarat för den lankesiska regeringen att sådana åtaganden bara kan göras efter särskilda riksdagsbeslut. Riksdagen har, på regeringens förslag, godkänt användande av importstöd för projektet. Detta har också varit vad den lankesiska regeringen har begärt.

Mot denna bakgrund framstår socialdemokraternas reservation i konstitutionsutskottet som grälsjuk. Man tycks egentligen inte ha några invändningar mot projektet. Man kan knappast ogilla att det ger tusen årsarbeten i Sverige, och man har uppenbarligen inte haft några invändningar mot att importstöd används. Kritiken mot regeringen är inte underbyggd med fakta.

I och med att regeringen infört ett system med blandade krediter, ett system som socialdemokraterna också har godkänt, kommer svenska biståndsmedel inkl. importstöd att utnyttjas i större industriella projekt. Det är självklart att regeringen bör anmäla större åtaganden till riksdagen, och så har också skett i detta fall. Men det innebär inte att Sverige därmed övertar hela kostnadsansvaret.

Debatten om Kotmale har i vissa avseenden präglats av politiska övertoner som mer har samband med valfeber än med själva sakfrågan. Jag utgår ifrån att riksdagsmajoriteten avvisar den socialdemokratiska reservationen men att hela riksdagen senare i vår eller möjligen i höst kan samlas till ett beslut om fortsatt svenskt stöd till det här viktiga projektet i ett av våra få demokratiska mottagarländer.

Jag ansluter mig alltså till vad utskottet har anfört.

Låt mig till slut säga om de påståenden som Hilding Johansson gjorde att inte någon av hans punkter förefaller berättigad.

Hilding Johansson påstod för det första att regeringen hade undvikit riksdagen. Som jag tidigare förklarat, är det helt fel. Det svar man gav till Sri Lanka gavs mot bakgrund av att Sri Lanka självt ville ha ett mycket snabbt beslut och undrade om det gick att få det. Utrikesminister Hans Blix förklarade att om Sverige skall åta sig ett större ansvar för Kotmaleprojektet krävs behandling av SIDA och riksdagen, vilket tar betydande tid och alltså inte är förenligt med den lankesiska regeringens önskemål om en mycket snabb behandling.

För det andra sade Hilding Johansson att regeringen hade iklätt Sverige långsiktiga förpliktelser. Det är alldeles fel. Gång på gång har man förklarat för Sri Lankas regering att några andra förpliktelser än dem som riksdagen står bakom kan den svenska regeringen inte ikläda sig. Inga som helst långsiktiga förpliktelser har regeringen iklätt Sverige.

Onsdagen den
12 maj 1982

*Granskning av
statsrådets tjänste-
utövning m. m.*

Kotmaleprojektet

För det tredje sade Hilding Johansson att regeringen hade överträtt sina bemyndiganden. Det finns i vårt material inget som helst stöd för det påståendet. Regeringen har till punkt och pricka följt de regler som gäller för det svenska importstödet och har på ingen punkt överträtt några bemyndiganden. Två gånger har regeringens anmälan av sin hantering av Kotmaleprojektet lämnats utan erinran av utrikesutskottet och av riksdagen.

Alla de tre punkterna finner jag ogrundade, och jag tycker att det vore klädsamt om Hilding Johansson ville ta tillbaka de oriktiga beskyllningarna.

Anf. 102. HILDING JOHANSSON (s):

Herr talman! Jag tycker att det är ett dåligt argument från Daniel Tarschys sida att säga att den kritik som ett enhälligt konstitutionsutskott framför, däribland av Daniel Tarschys själv, är ett uttryck för valfeber.

Vad som än kommer att hända i den omröstning som genomförs, kommer det att stå kvar kritik mot regeringen, för även utskottsmajoriteten kritiserar regeringen. Vi går längre från socialdemokratins sida. Vad Anders Björck och jag har läst upp tidigare måste ändå uppfattas som en kritik. Om Daniel Tarschys i detta ser ett beröm åt den folkpartistiska regeringen, då använder han orden på ett egendomligt sätt.

Daniel Tarschys frågade om det är ett bra eller ett dåligt projekt. Jag har uppfattat att det skall vi diskutera den 9 juni, när utrikesutskottets betänkande behandlas här i kammaren. I dag gäller det handläggningen av detta ärende. Man kan handlägga även en bra sak dåligt, och man kan göra tvärtom. Men när det gäller handläggningen kan vi alltså konstatera den enhälliga kritik som kommit från KU:s sida.

När det sedan gäller det förhållandet att man gick förbi riksdagen är det ju ett faktum att regeringen, även efter det att den kände till detta och avtalet hade slutits i januari 1979, inte lämnade någon proposition. Den särproposition som har avgivits i maj i år kunde ju ha lagts fram på våren 1979. Varför gjorde inte regeringen det? Jag godtar utan vidare att man hade bråttom, men man kan inte för brådskans skull skjuta åt sidan riksdagen. I så fall skulle en rad frågor avgöras på regeringsplanet, vilka det egentligen tillkommer riksdagen att avgöra.

Det är väl inget tvivel om att detta i sak innebär förpliktelser för framtiden. Även jag har läst dokumenten noggrant, och av dem framgår klart att både Ola Ullsten och Hans Blix var väl medvetna om projektets storleksordning. Går man sedan till en sådan expert på detta område som Axel Wallén, visar hans svar till utskottet att han betraktar detta som ett fullständigt inikt projekt. Redan detta borde ha gjort att man lagt fram en proposition. Jag kan godta de bevekelsegrunder som styrde Hans Blix i hans telegram till den lankesiske bevakningsministern, men jag kan inte förstå varför han skulle handla så snabbt och utan att gå till riksdagen i ett ärende av detta slag.

Vad beträffar den övriga delen kan jag inte se annat än att man här har gått långt utöver de landramar som har fastställts. Regeringen har rullat detta framför sig, och när man nu lägger fram en proposition till riksdagen,

kontrasignerad av Ola Ullsten, tvingas man konstatera att finansieringsmetoden måste korrigeras. Det kunde man ha föreslagit tidigare. Det var ju inte okänt för exportnämnden och ännu mindre för regeringen att det krävdes sådana korrigeringar för att man skulle klara detta inom landramarna.

Jag har ingen anledning att återta den kritik jag har fört fram. Jag står fast vid den. Men jag upprepar att vare sig man bifaller den reservation jag yrkat bifall till eller man enligt Daniel Tarschys yrkande ansluter sig till vad utskottet har anfört, så innebär det en kritik av den folktoppartistiska regeringen.

Anf. 103 OSWALD SÖDERQVIST (vpk):

Herr talman! En sak kan man hålla med Daniel Tarschys om, och det är att de allmänna biståndsmålen och alltså även förhållandena i Sri Lanka faktiskt hänger ihop med det vi diskuterar här i dag. Men det som Daniel Tarschys sade i sitt anförande, vilket också tidigare har framförts från framför allt folktoppartiet, är inte sant. Det projekt i vilket Kotmale ingår medför nämligen inte den utveckling som Daniel Tarschys påstod. Han talade om Världsbanken. Det här är ju ett gammalt projekt, som man har hållit på att planlägga i ett trettiotal år, men redan i slutet av 1960-talet framförde Världsbanken kritik och skepsis emot projektet. Tio år efteråt framförde en holländsk firma kritik emot det. Man fann att det var alltför teknologiskt avancerat, att det inte skulle komma jordbruksbefolkningen till godo, osv. Det kan man också konstatera genom det förhållandet att de som verkligen haft nytta av detta är stora, agrikulturella bolag, som kommer att sätta i gång stora odlingar av oljepalmer och sådant. Om det då – och här kommer det intressanta i sammanhanget – hade kommit upp en debatt i Sverige om det här biståndet, en debatt som hade förts öppet så att man hade fått fram den här kritiken, är det inte säkert att det hade varit så lätt för Skånska Cement att genomdriva kontraktet för Kotmaleprojektet. Nu undvek man denna öppna debatt genom att man, precis som Daniel Tarschys sade, lät Skånska Cement och Sri Lankas regering träffa ett avtal. På så sätt band man upp svenska biståndsmedel till detta avtal, utan att gå över riksdagen.

Så gick det till. Det är väldigt viktigt att hålla i minnet att utvärderingen av projektet och det sätt på vilket biståndsmedlen har använts verkligen hänger ihop, och de frågorna kan därför inte diskuteras åtskilda från varandra.

Kammaren beslöt att förhandlingarna skulle fortsättas kl. 19.30.

8 § Anf. 104 TREDJE VICE TALMANNEN:

Jag får meddela att på morgondagens föredragningslista sätts socialförsäkringsutskottets betänkande 12 främst bland två gånger bordlagda ärenden.

9 § Anmäldes och bordlades

Proposition

1981/82:221 Förslag till lag om exploateringssamverkan m. m.

Onsdagen den
12 maj 1982

Ärend- och tids-
planer

Meddelande om
frågor

10 § Anmäldes och bordlades

Motionerna

1981/82:2543 av *Lennart Bladh m. fl.*

1981/82:2544 av *Nils Hjorth m. fl.*

Förslag till slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1982/83, m. m.
(kompletteringsproposition) (prop. 1981/82:150)

11 § Ärende- och tidsplaner

Anf. 105 TREDJE VICE TALMANNEN:

Till kammarens ledamöter har utdelats dels en ärendeplan för behandling i kammaren av utskottsbetänkanden under tiden den 18 maj-riksmötets slut, dels en reviderad tidsplan för kammarens sammanträden den 17 maj-riksmötets slut.

12 § Meddelande om frågor

Meddelades att följande frågor framställdes

den 12 maj

1981/82:386 av *Bengt Silfverstrand* (s) till jordbruksministern om åtgärder mot övergödning av vattenmiljön:

Försurningen är långt ifrån den enda miljöstörning som hotar våra hav och sjöar. Också övergödning – dvs. alltför kraftig tillförsel av växtnäringssämnen såsom fosfor och kväve – har lett till allvarliga störningar i hela kustecosystemet. Även sjöar och vattendrag utsätts för en allt större belastning av växtnäringssläckage. I Laholmsbukten visar allt större bottenområden alarmerande låga syrehalter. Bottenfaunan slås ut och fiskeutbytet försämraras. I bl. a. Ringsjön i Skåne har den tilltagande algbloomingen allvarligt inskränkt bad- och rekreativmöjligheterna, begränsat fiskeutbytet och blivit ett allt allvarligare hot mot sjöns framtida användning som dricksvattenreservoar för ca en kvarts miljon människor i åtta Skånekommuner.

Av okänd anledning har behandlingen av socialdemokratiska motioner som tar upp berörda problem uppskjutits till nästa riksmöte.

Vilka åtgärder – på kort och lång sikt – är jordbruksministern beredd att vidtaga för att hejda en fortgående försämring av vattenmiljön till följd av övergödning?

1981/82:387 av *Gertrud Hedberg* (fp) till statsrådet Karin Ahrland om åtgärder för att minska behovet av slutna psykiatrisk vård:

Den svenska psykiatriska vården utmärks av ett mycket högt antal vårdplatser på sjukhus. Medan man i de allra flesta länder har 1–3 platser per

1 000 invånare, ligger andelen i Sverige på närmare 5 platser.

Det finns ingen anledning att tro att det finns ett större behov av sluten psykiatrisk vård i Sverige än på andra håll. En utveckling mot öppnare vårdformer har också inletts. Men uppenbarligen går den alltför sakta.

Jag vill därför fråga statsrådet:

Avser statsrådet att vidta några åtgärder för att underlätta en övergång till öppnare vårdformer inom den psykiatriska vården?

Nr 145

Onsdagen den
12 maj 1982

*Meddelande om
frågor*

1981/82:388 av *Inga Lantz* (vpk) till statsrådet Karin Ahrland om åtgärder för att minska behovet av sluten psykiatrisk vård:

Det torde finnas minst 10 000 människor i vårt land som vistas inom den slutna psykiatriska vården utan att behöva detta. Om praktiska förutsättningar funnes kunde dessa människor skrivas ut till ett eget boende.

Mot bakgrund av det anförda vill jag fråga sjukvårdsministern:

Vilka åtgärder ämnar regeringen vidta för att säkerställa dessa människors rätt till ett eget boende?

13 § Kammaren åtskildes kl. 16.56.

In fidem

SUNE K. JOHANSSON

/Solveig Gemert